ISSN: 2181-4147

Scientific Journal

Scholar

Volume 2, Issue 3

2024/3

January

Google Scholar

CiteFactor
Academic Scientific Journals

zenodo

Scientific Journal Impact Factor

TOGETHER WE REACH THE GOAL

ISSN 2181-4147
VOLUME 2, ISSUE 3
JANUARY 2024

https://researchedu.org/index.php/openscholar

"SCHOLAR" SCIENTIFIC JOURNAL
VOLUME 2, ISSUE 3, JANUARY, 2024

EDITORIAL BOARD

G. Kholmurodova
Professor, Doctor of Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University
A. Madaliev
Professor, Doctor of Economics, Tashkent State Agrarian University
G. Sotiboldieva
Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University
U. Rashidova
Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Philological Sciences, Samarkand State University
D. Darmonov
Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University
X. Abduxakimova
Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University
U. Ruzmetov
Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Chemical Sciences, National University of Uzbekistan
M. Yusupova
Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University
M. Kambarov
Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Namangan State University
S. Sadaddinova
Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Physics and Mathematics Sciences, Tashkent University of Information Technologies
M. Fayzullaev
Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) Geographical Sciences, Karshi State University
Z. Muminova
Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Samarkand Institute of Veterinary Medicine
B. Kuldashov
Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Samarkand Institute of Veterinary Medicine
Kh. Askarov
Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Fergana Polytechnic Institute
S. Nazarova
Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Bukhara State University
O. Rahmonov
Doctor of Philosophy (Phd) in Technical Sciences, Fergana Polytechnic Institute
G. Tangirova
Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University
Z. Koryogdiev
Doctor of Philosophy (Phd) in Historical Sciences, Bukhara State University
S. Ubaydullaev
Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology
R. Yuldasheva
Associate Professor, Doctor of Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University
M. Yuldashova
Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Namangan State University

Editorial Secretary: J. Eshonkulov

BANK INQROZLARI

k.o‘qit. **Kadirov U.R.**,

Abdusattorov N.I.

Talabalar: B21-16U MNT gr. TKTI, “SIM” kafedrasi

Annotatsiya: *Maqolada dunyodagi banklar, ularning ish faoliyati, funksiya va qanday qilib inqirozga yuz tutishlari o‘rganib chiqilgan.*

Annotation: *the article explores the world's banks, their work activities, functions and how they face crisis*

Kalit so‘zlar: *Bank, bank tizimi, krizis, iqtisodiy inqiroz, moliyaviy inqiroz, kapital boyliklar, likvidlilik tuzog‘i.*

Bugungi kunda banklar xilma-xil xizmat turini taqdim qilgani bois uning aslida ikkita asosiy vazifasi borligini unutib qo‘yamiz. Vazifaning birinchisi — odamlardan olingan pulni saqlash bo‘lsa, ikkinchisi esa foiz to‘lashga rozi mijozlarga qarz berishdir. Bank tarixiga nazar solsak uning faoliyati pul bilan bog‘liq bo‘lgani uchun odamlar uni qabul qilmagan vaqtlar bo‘lganini ko‘rishimiz mumkin. Pulga qiziqishni axloqsizlik degan jamiyatlar hatto fuqarolariga bankdan foydalanishni taqiqlagan davlatlar bo‘lgan. Shunga qaramay, bank ishi xuddi tarixdek qadimiy. Qadimgi Bobil, Misr va Yunonistonda ham banklar bo‘lgan. Odatda ibodatxonalar odam puli saqlab qo‘yiladigan joylar bo‘lgan. Miloddan avvalgi 210-yil Rimda maxsus qarorga binoan Forumda pul ayirboshlash uchun joy ajratib berilgan.

Umuman olganda “bank” so‘zi Italiyada paydo bo‘lgan. O‘rta asrlarda pul almashtiruvchilar shahar ko‘chalari yoki maxsus o‘rindiqlarda o‘tirgan. Italyancha

“banko” so‘zi “o‘rindiq” ma’nosini beradi. Shu so‘zdan hozirgi “bank” so‘zi kelib chiqqan.

Zamonaviy bank tizimi ilk bor 1587-yil Venetsiyada “Banko di Rialto” tashkil etilganida paydo bo‘lgan. U mablag‘ qabul qilgan hamda sarmoyadorlarga ma’lum summa uchun chek yozishga ruxsat bergan. 1619-yil “Banko del Jiro” bu bankni egallab olib, tilla hamda kumush ko‘rinishida omonat qabul qilish haqida qog‘oz tarqata boshladi. Ushbu qog‘ozlar pul o‘rnida ishlatilgan. 1609-yil tashkil topgan “Amsterdam banki” ham “bank pullari” nomli qog‘ozlar tarqatgan. 1694-yil Angliyada “Angliya banki” tashkil topgunga qadar bankir vazifasini zargarlar bajargan. U 1825-yilgacha Angliyadagi yagona bank bo‘lgan. Amerikadagi ilk bank — Shimoliy Amerika banki Kongress tomonidan 1782-yilda tuzilgan.

Hozirda faoliyat yurituvchi dunyodagi eng qadimiy bank Italiyadagi Monte dei Paschi di Siena tarixi o‘z yakuniga yetmoqda. Italiya Iqtisodiyot vazirligi va UniCredit ushbu moliya tashkilotini sotib olish bo‘yicha muzokaralarni to‘xtatganini e’lon qildi. Italiyaning Siyena shahridagi bank deyarli 550 yildan buyon mavjud. Ammo oxirgi o‘n bir yarim yil ichida ishlar yomonlashgandan yomonlashgan. 2017 yilda u deyarli “qulab tushgan”. Rim o‘sha paytda Bryusselning ruxsati bilan kredit tashkilotini saqlab qolgan va hozirda bankning 64 foiz ulushi davlatga tegishli. Ammo Yevropa Ittifoqi besh yil ichida bankni xususiylashtirish bo‘yicha shart qo‘ygan. Muddat keyingi yilning yozida tugaydi. Milanning UniCredit bank guruhi Monte dei Paschi’ni sotib olmoqchi bo‘lgan yagona tashkilot edi. Biroq, 24 oktyabr kuni rasman muzokaralar natija bermagani e’lon qilindi.

Bank taqdiri Italiyaning hukmron koalitsiyasini parchalashi mumkin. Hatto uning ba’zi ittifoqchilari Bosh vazir Mario Dragini tanqid qildi. Ularning fikricha, Vazirlar Mahkamasi rahbari Bryusseldan xususiylashtirish muddatini kechiktirishni so‘rashga majburdir, eng kamida dunyodagi qadimiy bankni davlat nazoratida ushlab turish yo‘lini topishi kerak.

Bank inqirozining mohiyati

Har qanday jarayon yoki hodisa tadqiqini uning tushunchasi, kategoriyasini aniqlashdan boshlash masala mohiyati va xususiyatlarini chuqurroq anglashga imkon yaratadi. SHu sababli, hozirgi jahon moliyaviyiqtisodiy inq irozining mohiyatini to‘laqonli anglash uchun ham iqtisodiy va moliyaviy inqiroz tushunchalarini bilish, ularni farqlay olish muhim sanaladi.

Iqtisodiy inqiroz - tovar va xizmatlarga bo‘lgan talab va taklif o‘rtasidagi muvozanatning buzilish holatidir. Iqtisodiy inqirozning oqibatlari sifatida real yalpi milliy mahsulotning kamayishi, ommaviy bankrotlik va ishsizlik, aholi turmush tarzining pasayishi kabilarni keltirish mumkin.

Iqtisodiy inqiroz (retsessiya) iqtisodiyotning shunday holatiki, mamlakat yalpi ichki mahsulotining mutloq hajmi kamida ikki chorak mobaynida ketmaket qisqaradi.

Iqtisodiy inqiroz bozor iqtisodiyotiga xos hodisa boʻlib, ma’lum davriylik bilan takrorlanib turadi.
Umuman olganda, iqtisodiy nazariyada iqtisodiy inqiroz deganda mamlakat iqtisodiy holatining birdaniga yomonlashuvi tushunilib, u ishlab chiqarishning keskin pasayishi, ishlab chiqarish aloqalarining buzilishi, korxonalarning bankrotligi, yoppa ishsizlik, milliy valyutaning devalvatsiyalanishi, kapitalning qochishi, aholi turmush tarzining pasayishi kabilarda namoyon boʻladi.

Moliyaviy inqiroz nima?

Moliyaviy inqiroz ma’lum bir moliyaviy instrumentning qiymati kutilmaganda keskin pasayishi, shuningdek, pulning etishmasligi holatini ifodalashda qoʻllaniladigan tushunchadir. Bundan tashqari, mazkur tushuncha moliya bozorida, xususan, fond bozorida moliyaviy aktivlar bahosining noxolis shakllanishi natijasida yuzaga kelgan «sovun koʻpiklari»ning «yorilishi» holatini ifodalashda ham qoʻllaniladi. Moliyaviy inqiroz bu davlat moliya mexanizmining tizimli buzilishi boʻlib, bunda inflyasiya koʻrsatkichining sezilarli darajada oʻsishi, qimmatli qogʻozlar bahosining beqarorligi, byudjet daromadlarining uning xarajatlariga nisbatan keskin nomuvofiqligi, milliy pul birligi almashuv kursining beqarorligi va pasayishi, iqtisodiy sub’ektlar oʻrtasida toʻlovsizlik muammosining kuchayishi, kapitalning mamlakatdan tez sur’atlarda chiqib ketishi, muomaladagi pul massasining pul muomalasi qonuni talablariga mos kelmasligi kabilar kuzatiladi.

Moliyaviy inqiroz fond bozori hajmining 20 % dan ortiq kamayishi, banklararo qredit bozorida foiz stavkalarining ikki marta oshishi, milliy valyuta kursining 10 % dan ortiq pasayishi holatidir.

XX asrda iqtisodiy sikllarni aniq dalillar bilan davrlarga ajratishga boʻlgan ilmiy jamoatchilikning qiziqishi ortdi. Iqtisodchi olim Y. SHumpeter Ikkinchi jahon urushidan avval iqtisodiy sikllarga bagʻishlangan ikki tomli tadqiqotlarini chop etdi. U ilmiy izlanishlarida kapitalistik iqtisodiyotdagi uzoq muddatli tebranishlarni innovatsiyalar

bilan bog‘lashga muvaffaq bo‘ldi. Y.SHumpeter uzun sikllarnm iqtisodiy muvozanatning buzilishi va keyinchalik qayta tiklanishi jarayoni sifatida e’tirof etdi. Y.SHumpeter har bir sikl rivojlanishiningto‘rt fazasini ajratib ko‘rsatadi: yuksalish (gurkirab yashnash), retsessiya, depressiya va jonlanish.

Uning fikricha, yuksalish fazasi tashabbuskor tadbirkorlar tomonidan yangi tovarlar va texnikalar ishlab chiqarishning joriy etilishi, yangi bozorlar va xom ashyo manbalarining ochilishi, xo‘jalik yuritishning yangi usul lari joriy etilishi va natijada yuqori daromad olish kabilar bilan belgilanadi. Samarali va progressiv innovatsiyalarning joriy qilinishi o‘zaro aloqador tarmoqlarni qamrab oladi va bu jarayonga ko‘p sonli tadbirkorlar jalb etiladi. Oqibatda iqtisodiyot muvozanat holatidan chiqadi va iqtisodiy o‘sish sur’atlari tezlashadi. Retsessiya esa iqtisodiyotning muvozanat holatiga qaytishiga sabab bo‘ladi. Y. SHumpeter fazalar almashinishi sababini tadbirkorlar tomonidan olinadigan yuqori foydaning innovatsiyalar ishlab chiqarishni qanchalik to‘liq qamrab olishiga qarab tarqalishida (tadbirkorlar o‘rtasida bo‘linishida) ko‘radi. Depressiya fazasining yuzaga kelishi esa iqtisodiyotningo‘sish sur’atlarini orqaga ketishiga nisbatan reaksiyasi va shartsharoitlarningyanada yomonlashuvi kutilishi bilan izohlanadi. Jonlanish fazasi innovatsiyalarning jamlanishi natijasida iqtisodiyotning qaytadan muvozanat holatiga qaytishiga zamin yaratadi.

«Inqiroz» tushunchasi biznes sikli konsepsiyasining komponenti bo‘lib, dastavval ortiqcha ishlab chiqarish va kapitalning ortiqcha jamlanishi bilan tavsiflangan. Keyingi davrlarda sanoat ishlab chiqarishdagi pasayish mavjud mablag‘laridan mahrum bo‘lgan ishsizlar soni-ningortishibilan birgakechdi. Ayni paytda qishloqxo‘ja-ligidan iqtisodiy faol aholining intensiv chiqib keti-shi kuzatildi, biroq bu aholining ma’lum qismi shahar-larda qandaydir ish bilan band bo‘lishi mumkin edi. Bundan tashqari, sanoat ishlab chiqarishning pasayishi xom ashyo va issiqlik resurslariga nisbatan talab va bahoning tushishi bilan namoyon bo‘ldi (oddiy akselera-sion bog‘liqlik).

Y. SHumpeterdan tashqari rus iqtisodchi olimi N.D. Kondratev ham qariyb yarim asrlik davrga ega boʻlgan uzun sikllar gipotezasi bilan iqtisodiy sikllarni davrlarga ajratishda muhim oʻrin egallaydi.

N.D. Kondratev jahon hamjamiyati ishlab chiqarish kuchlarining yangi, rivojlanishning yanada yuqoriroq darajasiga oʻtishini koʻzda tutib, mazkur sikllarning amal qilish mexanizmini ham asoslashga muvaffaq boʻldi. Uning ilmiy izlanishida sikl ikki: koʻtarilish va pasayish fazalariga ajratiladi. Bu sikllar asosida yotuvchi kapitalning jamlanishi, markazlashuvi, boʻlinishi va qadrsizlanishi mexanizmi bozor iqtisodiyoti rivojlanishining muhim omili hisoblanib, siklning pasayish toʻlqinidan koʻtarilish toʻlqiniga oʻtishi va oʻz navbatida, yangi siklning koʻtarilish fazasiga oʻtishini ta’minlashga xizmat qiladi.

N.D. Kondratev fikricha, asosiy moddiy boyliklar (sanoat inshootlari, infratuzilmaviy qurilmalar), ishlab chiqarishning amaldagi texnik usullariga xizmat qiluvchi malakali ishchi kuchi natura va pul koʻrinishida yirik resurslarni taqozo etadi. Ishleb chiqarishning amaldagi texnologik usullariga investitsiyalarning qisqarishidan soʻng jamlanishi ma’lum vaqtni talab etadi va buni yangilash siklik xarakter kasb etadi. Uzun sikllar ichki endogen mexanizmining asosiy elementlari boʻlib, Kondratev fikricha, quyidagilar hisoblanadi:

1. Kapitalistik iqtisodiyotning harakati bir necha muvozanat darajalari doirasida namoyon boʻladi. Asosiy kapital boyliklarning (ishlab chiqarish infratuzilmasi va malakali ishchi kuchi) muvozanati xoʻjalik va ijtimoiy hayotning barcha omillari bilan birgalikda ishlab chiqarishning mazkur texnik usulini belgilab beradi. Bunda muvozanatning buzilishi kapital boyliklarning yangi zaxiralarini tashkil etish zaruratini yuzaga keltiradi;

2. asosiy kapital boyliklarning yangilanishi esa bir tekis kechmaydi, bunda hal qiluvchi rolni ilmiy texnik g‘oyalar va innovatsiyalar o‘ynaydi;
3. uzun siklning davomiyligi jamiyat kapital boyliklari asosiy elemetlaridan biri hisoblangan ishlab chiqarish infratuzilmaviy qurilmalarining o‘rtacha hayotiy davri bilan belgilanadi;
4. barcha ijtimoiy jarayonlar urushlar, inqiloblar, aholi migratsiyasi iqtisodiy mexanizmning qayta shakllanishi natijasidir;
5. asosiy kapital boyliklarning almashinuvi va uzoq muddatga cho‘zilgan iqtisodiy pasayishdan chiqish natura va pul ko‘rmnishidagi resurslarning jamlanishini taqozo etadi. Etarli darajada jamlanmaga erishilgach esa, asosiy kapital boyliklarni radikal yangilash imkoniyati yuzaga keladi va bu o‘z navbatida, iqtisodiyotni yangi ko‘tarilish fazasiga olib chiqadi.

Bank inqirozini belgilovchi mezonlar

Inqiroz xususidagi adabiyotlarning aksariyatida inqirozning iqtisodiy sikllar bilan bog‘lanishini kuzatish mumkin. Biroq ta’kidlash joizki, sikllarga asoslanib inqirozni oldindan aniq bashorat qilish hech kimga nasib qilmadi. Bundan ko‘rinadiki, inqirozni bashorat qilib bo‘lmaydi, ammo uni barcha kutadigan bo‘lsa, ertagayoq ro‘y beradi. Global moliyaviy inqiroz hozirgi kunda hammani hayratga solayotgan bo‘lsada, XX asrning 70-yillaridan buyon inqirozli holatlarning yuz berishi oddiy hodisaga aylanib qoldi. Qator iqtisodchi olimlarning ilmiy izlanishlarida 1970 – 2002- yillar davomida 117 ta tizimli bank inqirozi, 1980-2002- yillar mobaynida esa 77 ta tizimli inqirozlar yuzaga kelganligi tadqiq qilingan.

Bank inqirozi quyidagi holatlarda sodir bo‘ladi, agar:

- ishlamaydigan aktivlarning bank tizimi yalpi aktivlaridagi ulushi 10 % dan ortiq bo‘lsa;
- bank tizimini qutqarish uchun sarflanadigan xarajatlar qiymatining mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushi ikki foizdan oshiq bo‘lsa;
- banklarning bankrotlashuvi yoki milliylashuvi kuzatilsa;
- hukumat moliya bozorlari va moliya institutlarini qutqarish uchun ekstraordinar choratadbirlarni qo‘llasa;
- hamma iqtisodiy va moliya inqirozlarning chuqurlashuvi, moliyaviy va makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarning pasayishining davomiyligi xalqaro va milliy doirada sodir bo‘lsa.

Bu o‘rinda moliyaviy inqiroz tushunchasining shakllanishiga nisbatan qarashlarni tadqiq qilishni lozim topdik. Dastlab davriy iqtisodiy inqirozlar to‘satdan boshlanganligi uchun ham «vahima» tushunchasi bilan ifodalanar edi. Birmuncha muddat o‘tgach esa, vahima «depressiya» deb atala boshlandi. Albatta, hozirgi vaqtning eng mashhur depressiyasi bu 1929- yilda oddiy moliyaviy vahimadan boshlanib Ikkinchi jahon urushiga qadar davom etgan Buyukdepressiyadir. 1929 -yilgi fojiadan so‘ng iqtisodchilar va siyosatchilar bu holatni qayta takrorlamaslikka qaror qildilar. Bu vazifani samarali va talafotlarsiz bajarish maqsadida faqatgina «depres siya» so‘zining o‘zini iste’moldan chiqarishga muvaffaq bo‘lindi. 1937-1938 yillarda navbatdagi og‘ir depressiya sodir bo‘lganda esa, iqtisodchilar bu so‘zning o‘rniga, yanada jarangdor yangi «retsessiya» tushunchasini muomalaga kiritishdi.

Ammo qisqa mudsatda «retsessiya» so‘zi ham nozik hissiyotli amerika ommasi uchun birmuncha qo‘poldek tuyuldi. So‘nggi retsessiya 1957-1958 yillarda yuz bergani e’tiborga olinsa, shu paytdan buyon moliyaviy inqiroz ko‘rinishida iqtisodiy pasayish, «orqaga ketish», «chetlashish» kabi tushunchalar foydalanila boshlandi.

Global moliyaviy inqiroz hozirgi kunda hammani hayratga solayotgan bo‘lsada, XX asrning 70-yillaridan buyon inqirozli holatlarning yuz berishi oddiy hodisaga aylanib qoldi. Qator iqtisodchi olimlarning ilmiy izlanishlarida 1970- 2002 yillar davomida 117 ta tizimli bank inqirozi, 1980-2002 yillar mobaynida esa 77 ta tizimli inqirozlar yuzaga kelganligi tadqiq qilingan.

Shuningdek, ayrim iqtisodchilar Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotiga (OESO) a’zo bo‘lgan rivojlangan davlatlarda 1980-2000 yillar mobaynida 7 ta tizimli inqiroz, xususan, AQSH, Portugaliya va Italiyada kichik ko‘lamdagi inqirozlar, YAponiya, Norvegiya, SHvetsiya va Finlyandiyada esa keng ko‘lamli inqirozlarning yuzaga kelishini asoslashga harakat qiladi.

Norvegiya va Finlyandiyadagi inqirozlar moliyavii tartibga solish tizimidagi nuqsonlarning natijasi bo‘lib, iste’mol va ko‘chmas mulk uchun olingan tijorat kreditlari miqsorining keragidan ortiq darajada oshishiga va uyjoy hamda molmulk bozorida “ko‘pik”larning avj olishiga sabab bo‘ldi. Pirovardida bu inqiroz mamlakatlarning ishlab chiqarish salohiyatiga keskin salbiy ta’sir ko‘rsatdi.

1991 -1993 yillar davomida Finlyandiyada real uyjoy baholari 30 foizga pasaydi, SHvetsiyada esa mazkur davrda baholarning pasayishi 25 foizni tashkil qildi. Har ikki davlatda ham bank tizimini milliylashtirish choralari ko‘rildi.(1-jadval) Yaponiyadagi inqiroz jarayonlari sezilarli darajada uzoq muddat davom etgani bois yalpi yo‘qotishlar hajmi ham shunga mos ravishda yuqoridir. Ayni paytda, Yaponiya iqtisodiyoti “likvidlilik tuzog‘i”ga tushib qolgan bo‘lib, nol darajadagi foiz stavkalar monetar siyosat samarasini haqiqatda yo‘qqa chiqarar edi. Zero, J.M.Keynsning “likvidlilik tuzog‘i” konsepsiyasiga ko‘ra, likvidlilik tuzog‘i yuzaga kelganda foiz stavkasining amaldagi holatida aholi har qanday miqdordagi pul mablag‘ini ham o‘zida saqlashga harakat qiladi.

№	Yonalishlari	Mlrd AQSH dollar	Salmog‘i
1	Soliq yukini yengillashtirish	288	37%
2	SHtatlar va mahalliy hokimiyat organlarini soliqlardan ozod qilish	144	18 %
3	Infratuzilma va fan	111	14%
4	Ijtimoiy himoya	81	10%
5	Sog‘liqni saqlash	59	7%
6	Ta’lim	53	7%
7	Energetika	43	5%
8	Boshqalar	8	1%
	Jami	787	100%

AQSHning inqirozga karshi choralar dasturi (American Recovery and Reinvestment Act)

Obama rejasida ko‘zda tutilgan chora-tadbirlar

- 3 mln. ish joylarini saqlab qolish va tashkil etish;
- sog‘liqni saqlash tizimini modernizatsiya qilish;
- muqobil manbalardan energiya ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish va 3 yil mobaynida uning hajmini ikki baravarga oshirish;
- federal mulkka taalluqli bo‘lgan (maktablar bilan birga) binoinshootlarning 75 foizini va 1 mln. xususiy uylarni ta’mirlash;
- 7 mln. talabalar uchun grantlar tizimini moliyalashtirish hajmini oshirish, ta’lim uchun to‘lovlar bo‘yicha soliqlarni kamaytirish;
- infratuzilmaga keng kulamli investitsiyalarni amalga oshirish, xususan, yullar, kupriklar, jamoat transport tizimini kurish va kayta ta’mirlash, temir yul va aeroportlarni modernizatsiyalash;

- soliklardan ozod kilish (solik kreditlari), solik stavkasini pasaytirish orkali uy xujaliklarining tulov kobiliyatini oshirish;
- yetarli darajadagi shaffoflik, monitoring va javobgarlik darajasini ta’minlash imkonini berishi lozim.

Xulosa

Moliyaviy liberallashuv uzoq muddatga yuqori darajada foydali bo‘lishiga qaramasdan, rivojlanayotgan davlatlardagi bizning tahlilimiz ko‘rsatadiki, agarda ushbu jarayon to‘g‘ri boshqarilmasa, xalokatli natijalarni keltirib chiqaradi. Liberallashuv amalga oshirilayotganda to‘g‘ri tartibga solish/nazorat tizimi va ma’lumotlarning ochiqligi talablari to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilmagan bo‘lsa, riskka moyillikni kamaytiruvchi zarur cheklovlar juda ham kuchsiz bo‘ladi. Moliyaviy inqirozning oldini olish maqsadida, siyosat yurituvchilar o‘zlarining moliyaviy tizimini liberallashtirishdan oldinto‘g‘ri institutsional infratuzilmani tashkil qilishi shart. Moliyaviy inqirozni oldini olish yuqorida tasvirlangan kuchli prudensial tartibga solish va nazorat hamda valyutalarning nomutanosibligini qisqartirishsiyosatini amalga oshirish muhim hisoblanadi. Ushbu siyosatni amalga oshirish ko‘p vaqt olishi bois, kreditlashga ba’zi cheklovlar joriy qilinishi barobarida moliyaviy liberallashuv bosqichmabosqich tatbiq etilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. https://genderi.org/mavzu-bank-inqirozlari.html?page=22
2. https://qalampir.uz/uz/news/
3. https://sinaps.uz/bilasizmi/6388/

ACUTE MYOCARDITIS IN CHILDREN IN THE BACKGROUND OF COMMUNITY-ACQUIRED PNEUMONIA: CLINICAL FEATURES

Kardjavova G.A
PhD, assistant of the Department of 1 Pediatrics and Neonatology,

Davurova L.Sh
assistant of the Department of Clinical Pharmacology

Mukhammadiev I.S
student of group 228 of the Faculty of Medicine
Samarkand State Medical University,
Samarkand, Uzbekistan

Pneumonia in children is one of the pressing problems of pediatrics, which is determined by the continued high incidence and severe prognosis, especially in young children. The purpose of the study was to evaluate the effectiveness of carnitine in the treatment and prevention of myocarditis in children. We examined 46 children aged from 6 months to 7 years with pneumonia, whom we divided into 2 groups. Group I (control) included 23 children who were on standard treatment. Group II (main) included 23 sick children with pneumonia who had disorders of the cardiovascular system, the presence of which was confirmed by instrumental methods. The results obtained emphasize that against the background of community-acquired pneumonia, all symptoms of acute heart failure are masked, the cause of which in most cases is acute coronary insufficiency; changes in the heart muscle with this pathology in children increase the risk of severe undesirable complications from the heart.

Key words: *acute myocarditis, community-acquired pneumonia, children.*

Relevance. For several decades now, severe pneumonia has remained one of the pressing problems of modern medicine due to the steady trend towards an increase in the number of patients and consistently high mortality, despite the use of new principles and methods of treatment [3,4]. The likely reason for this is late diagnosis and, as a consequence, late initiation of treatment, as well as the inability to adequately assess the effectiveness of therapy. The diagnosis of pneumonia in children is often difficult, especially if signs of respiratory failure develop against the background of acute respiratory viral infection. The problem of acute myocarditis is currently due to its widespread occurrence, especially in childhood.

One of the main causes of acute myocarditis today is acute respiratory viral infections (ARVI), which remain the most common and global diseases in children. Cardiovascular failure is typical of pneumonia, especially in young children. It develops rapidly, already in the early stages of the disease. In an uncomplicated course of the disease, clinically hidden heart failure occurs and is diagnosed using instrumental studies such as ECG, EchoCG. With community-acquired pneumonia in children, dysfunction of the cardiovascular system can clinically manifest itself in the form of coronary insufficiency, and more often cardiovascular failure. [2,7.8]. Each influenza epidemic accompanied by complications of pneumonia in children is associated with an increase in the number of cases of acute myocarditis, which determines the relevance of studying this problem.

An even more serious task is the timely diagnosis of complications of pneumonia, especially myocarditis, since identifying this cardiac complication allows one to avoid severe and sometimes fatal consequences for the patient. Previously developed clinical criteria and diagnostic criteria for diagnosing heart failure are not always objective enough to identify circulatory disorders in young children. For example, anxiety, decreased appetite, and poor sleep are almost always noted in children. Tachypnea and tachycardia can not only be a sign of pneumonia, but also occur in a healthy child during

examination, feeding, etc. Dyspnea and tachypnea always accompany diseases of the bronchi and lungs. The frequency of myocarditis in pneumonia, according to different authors, varies from 1% to 15. From a diagnostic point of view, there are no specific electrocardiographic changes characteristic only of myocarditis.

Myocarditis is an inflammatory lesion of the heart muscle of infectious, toxic-infectious, infectious-allergic, autoimmune and toxic etiology [6]. It is a disease predominantly of children and young adults, although the disease can develop at any age. Myocarditis can be caused by any viral or bacterial agents, as well as non-infectious factors. The most common cause of the disease is viruses. In 6-8% of cases, myocarditis develops during or shortly after various sporadic or epidemic viral infections [1].

Of the bacterial myocarditis, the most dangerous are diphtheria (infectious-toxic), myocarditis with scarlet fever, typhoid fever and salmonellosis, tuberculosis, yersiniosis (intestinal and pseudotuberculosis), with generalized streptococcal and staphylococcal infections and tonsillogenic myocarditis associated with these pathogens [7,10] .

Purpose: To determine the clinical characteristics of acute myocarditis in children against the background of community-acquired pneumonia.

Materials and methods of research. We examined children aged from 6 months to 7 years with community-acquired pneumonia who were undergoing inpatient treatment in the emergency pediatric and pediatric intensive care units of the SF RNCEMC. The average age of the children examined was 2.5. Exclusion criteria were: previous infectious disease within a month before hospitalization, the presence of organic heart pathology (congenital and acquired heart defects, cardiomyopathies), the presence of signs of rheumatic fever and pathology of the coronary vessels. A total of 46 patients with community-acquired pneumonia who met the exclusion criteria were included in the study.

The patients were randomly divided into 2 groups. Group I (control) included 23 children who were on standard treatment. Group II (main) included 23 sick children with pneumonia who had disorders of the cardiovascular system.

The effectiveness of the therapy for pneumonia was assessed according to the standard based on objective signs of cyanosis, congestive wheezing in the lungs and tachycardia. The severity of cyanosis in patients was assessed by central and peripheral distribution, and cough by a 4-point system: 0 points - no cough, 1 point - a single cough, 2 points - moderate cough and 3 points - frequent, painful cough. Tachycardia and cyanosis were the main signs of heart damage in pneumonia, which tended to continue even after the disappearance of intoxication from the underlying disease.

Additional criteria for the effectiveness of therapy were the duration of oxygen therapy and the duration of hospitalization. Patients were managed in accordance with the specifics of the Emergency Medical Care service, diagnostic and treatment standards (recommended deadlines for inpatient treatment of bronchopulmonary diseases were observed). The discharge criteria were: satisfactory condition, $SpO2 \geq 95\%$, reduction in cough, shortness of breath and tachycardia. The presence of changes in the electrocardiographic study of a “metabolic nature” according to the conclusion of the cardiologist and slight persistence of oral cyanosis were not a contraindication for discharge. Monitoring of patients continued until complete resolution of the main symptoms of the disease.

Research results. After the study, the main indicators of patients in the compared groups upon admission to the hospital were analyzed and compared. The analysis showed that the patients selected for the main and control groups were comparable in terms of gender, age, and address indicators. Upon re-examination of children with cardiac disorders at discharge, the following hemodynamic parameters remained: LVEF in the treatment group decreased from $45.6 \pm 9.6\%$ to $26 \pm 6.7\%$ compared to in the placebo group, where the EF value decreased from $27.7 \pm 5.6\%$ to 21.3 ± 5.3 %; Of course,

the diastolic volume in the treatment group decreased from 25.7±50.1 to 140.7±50.6 vs. in the placebo group, where there was an increase in EDV from 245±46.3 to 280.6±48.9. The most common changes recorded on the ECG are sinus tachycardia, which was observed in 18 (39.1%) patients, ST segment changes in 12, AV block in 4 (8.7%), left bundle branch block in 22 (47). .8%) patients. Thus, the most valuable electrocardiographic parameter in patients suffering from myocarditis is changes in the QRS complex.

The discussion of the results. The results of our study show that it is necessary to conduct an echocardiographic, as well as an electrocardiographic study of children with pneumonia, which causes a decrease in complicated cardiorespiratory syndromes and post-hypoxic changes in the ventricular myocardium, which allows us to conclude that there is a certain advantage of a preventive examination to prevent the development of chronicity of cardiovascular pathology. The most common changes recorded on the ECG are sinus tachycardia, which was observed in 18 (39.1%) patients, ST segment changes in 12, AV block in 4 (8.7%), left bundle branch block in 22 (47.8%) patients.

Studies have shown that currently the criteria for early detection of heart pathology in patients with community-acquired pneumonia are not sufficiently developed. Due to the fact that the amount of cardiac pathology at autopsy significantly exceeds its intravital detection, the problem of early diagnosis of cardiovascular pathology and risk factors for its development in sick children with community-acquired pneumonia still remains a pressing issue in clinical medicine [4].

Among the pulmonary and extrapulmonary complications of community-acquired pneumonia, lesions of the cardiovascular system occupy an important place [2,4]. According to many authors [1,11], dysfunction of the cardiovascular system is an almost constant companion of community-acquired pneumonia and develops from the first hours; Moreover, circulatory disorders often determine the prognosis and outcome of pneumonia itself.

Conclusion. Thus, the clinical manifestations of heart failure in early childhood are non-specific, and in order to clarify the diagnosis, it is necessary to conduct a complete clinical and instrumental study, including an ECG with the calculation of central hemodynamic parameters. Carrying out an echocardiographic examination of children with pneumonia causes a decrease in complicated cardiorespiratory syndromes and post-hypochic changes in the ventricular myocardium, which allows us to conclude that a preventive examination is a definite advantage for preventing the development of chronicity of cardiovascular pathology under the “mask” of community-acquired pneumonia in children and further transformation of the disease in various cardiopathy.

Literature

1. Afonaskov O.V. Acute myocarditis in young patients with community-acquired pneumonia/ Dis. . Ph.D. honey. nauk.- Khabarovsk, 2005.- 127 p.

2. Bakirova V.E. Assessment of variability of respiratory and heart rhythms in patients with community-acquired pneumonia7 Dis. .cand. honey. nauk.-Ufa, 2006.-159 p.

3. Basargina, E.N. Myocarditis in children: a manual for doctors / E.N. Basargina. - M., 2008. - 27 p.

4. Bort L.B., Chernik M.B. Factors influencing the course of community-acquired pneumonia // Abstracts of the 13th National Congress on Respiratory Diseases. November 10-14, 2003. St. Petersburg, 2003. - P. 236.

5. Vishnyakova L.A., Nikitina M.A., Petrova S.I. and others. The role of Streptococcus pneumoniae, Mycoplasma pneumonia and Chlamydia pneumonia in community-acquired pneumonia in children // Pulmonology. - 2008. - No. 3. - P. 43-47.

6. Grigoriev K.I. Modern view of pneumonia in children and approaches to its treatment and prevention // Medical assistance. - 2005. - No. 2. - P. 3-9.

7. Clinical recommendations for pediatric cardiology and rheumatology / ed. M.A. Shkolnikova, E.I. Alekseeva. - M., 2011. - 143 p.

8. Leontyeva I.V. Lectures on pediatric cardiology. Medical practice. 2005.318-322

9. Ruzhentsova, T.A. Metabolic therapy of myocarditis and cardiomyopathies in children with common acute infectious diseases / T.A. Ruzhentsova, A.V. Gorelov, T.V. Smirnova, L.A. Happy // Infectious diseases. - 2010. - T. 8, No. 3. - P.39-45.

10. Strelyaeva, A.V. Toxic cardiopathy and myocarditis of pecilomycosis and other etiologies in children / A.V. Strelyaeva, Kh.N. Shadyeva, N.B. Lazareva [and others] // Russian Journal of Cardiology. - 2010. - No. 3. - P.46-52.11. Plouffe JF, File TM Jr, Breiman RF. et al. Reevaluation of the definition Legionnaire’s disease: use of the urinary antigen assay. Community Bas Pneumonia Incidence Study Group. Clin Infect Dis 1995; 20: 1286-91.

SURXONDARYO SHAROITIDA SANOAT CHIQINDILARIDAN FOYDALANGAN HOLDA ASFALT-BETON ISHLAB CHIQARISH TEXNOLOGIYASI

[1] Ibroximov.G.B., [2] Safayev.U.A., [3] Hasasanov.H.A., [4] Omondavlatov.S.S.

[1] Termiz muhandislik texnologiyalar instituti

[2] Toshkent davlat texnika universiteti

Ibroximovgiyosiddin8@gmail.com

ANNOTATSIYA

Asfalt beton – bitum, mineral kukun, qum va yirik to‘ldirgichmaydalangan tosh yoki shag‘aldan iborat aralashmani zichlash natijasidaolinadigan sun’iy materialdir. Avtomobil yo‘llari va yo‘l inshootlarini qurishdan avval yo‘l qurilishi materiallari tanlanadi. Yo‘l qurilishi materiallarini tanlashda albatta avtomobil yo‘llari va inshootlarini qanday sharoitda ishlashini va ularning tashqi kuchlariga qanday bardosh berishini hisobga olish lozim. Transport harakatidan yo‘l qoplamasida vujudga keladigan deformatsiyalarni, ya’ni geometrik o‘zgarishlarni va bu o‘zgarishlar bilan zo‘riqishlar orasidagi munosabatlar oldindan bilmasdan turib yo‘l qurilishi materiallarini tanlab bo‘lmaydi.

Kalit so‘zlar: *bitum, mineral kukun, qum, tosh, shag‘al, sanoat chiqindisi, Transport, yo‘l qoplamasi.*

KIRISH

Barchamiz asfaltlangan yo‘llar va uchastkalarga shu qadar o‘rganib qolganmizki, ularning yo‘qligi ajablantiradigan va yoqtirmaydi. Ushbu turdagi qoplamalar deyarli hamma joyda mavjud. Nafaqat yo‘llar asfalt bilan qoplangan, balki yo‘lak va sport maydonchalari ham qurilgan. Bunday yuzalar sezilarli mexanik yuklarga bardosh

berishga qodir. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu sun'iy material ayniqsa bahordan kuzgacha bo'lgan davrda mashhur bo'lib kelmoqda.

Avtomobil yo'llari va inshootlarini qurish va ularni ta'mirlash uchun zarur bo'lgan materiallarning tarkibi, tuzilishi, kimyoviy, fizika va mexanik xossalari, texnologiyasi va foydalanish xususiyatlarini ifodalovchi ko'rsatgichlarni oldindan bilish kerak. Asfalt beton strukturasi murakkab bo'lgan qurilish materiallari sarasiga kiradi. Uning murakkabligi shundan iboratki, uning xususiyatlari rang-barang faktorlarga bog'liq bo'lib, ob-havoning harorati natijasida keskin o'zgarishlarga molik bo'ladi.

Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 10-avgustdagi «Papenburg Uzbekistan» O'zbekiston-Germaniya qo'shma korxonasini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 471-son qarori qabul qilindi.

Ushbu qaror Prezidentning 2018-yil 27-noyabrdagi «Avtomobil yo'llarini qurish va ulardan foydalanish sohasida ishlarni tashkil etishning ilg'or xorijiy uslublarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4035-son hamda 2019-yil 1-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasi va Germaniya Federativ Respublikasi o'rtasida ko'p qirrali hamkorlikni yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4145-son qarorlari ijrosini ta'minlash maqsadida qabul qilingan.

Hujjat bilan quyidagilar ma'lumot uchun qabul qilindi:

a) Transport vazirligi huzuridagi Avtomobil yo'llari qo'mitasi (keyingi o'rinlarda – Qo'mita) va «GP Gunter Papenburg AG» kompaniyasi (Germaniya) o'rtasida yo'l qurilishi uchun asfalt-beton qorishmalari, tayyor beton buyumlar ishlab chiqarishni tashkil etish to'g'risidagi bitim imzolandi. Shuningdek bitimda Germaniya texnologiyalari va asbob-uskunlarini qo'llagan holda qurilish-montaj ishlarini bajarish bo'yicha MChJ shaklidagi «Papenburg Uzbekistan» QKni tashkil etish nazarda tutilgan;

b) «Papenburg Uzbekistan» MChJ ustav fondi:

- 30%i – Qo'mita tarkibidagi «Transyo'lqurilish» DUKning MB kursi bo'yicha o'tkazilgan 1 714 286 yevro ekvivalentidagi pul mablag'lari hisobiga;

- 70%i – «GP Gunter Papenburg AG» (Germaniya)ning «Papenburg International GmbH» kompaniyasi bir yil davomida o‘z mablag‘lari va jalb qilingan mablag‘lar hisobidan 4 mln yevro miqdoridagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyasi hisobiga shakllantiriladi.

Qo‘mitaga Vazirlar Mahkamasi bilan kelishilgan holda «Papenburg Uzbekistan» MChJning O‘zbekiston tomonidan ishtirokchisini o‘zgartirish bo‘yicha jamiyat boshqaruv organiga takliflar kiritish huquqi berildi. «Papenburg Uzbekistan» MChJga, istisno tariqasida, asfalt-beton qorishmalar va beton buyumlar ishlab chiqarishda foydalanish maqsadida qum-shag‘al materiallari qazib olish uchun FVV huzuridagi «Xavfsiz daryo» DUK bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri shartnoma tuzishga ruxsat berildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Sement ishlab chiqarishdagi chang omili sanoat ishchilariga ta’sir qiluvchi barcha omillar orasida eng muhim hisoblanadi. Bu xulosa Respublikamizdagi korxonalari uchun xosdir. Korxonalar chiqindilariga sement klinkeri, gil, gips changlari nafasga tushadi, atmosfera va atrof-muhit, shuningdek, ish maydoni va korxonalar hududiga ham tarqaladi. Xodimlarni jamoaviy himoya qilishning asosiy vositalaridan biri changdan tozalash tizimlari. Changni tozalash moslamalarini, changni yig‘ish uskunalarini va changni tozalash tizimlarining boshqa elementlarini tanlash uchun ularni hisoblash uchun dastlabki ma’lumotlarni aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Sanoat korxonalarida chang omilini o‘rganish va changni tozalash tizimlarining samaradorligini oshirish masalalari bilan ko‘plab olimlar shug‘ullangan va qilinmoqda - N.A. Fuchs, M.P. Kalinushkin, E.I. Boguslavskiy, V.N. Azarov, N.V. Menzelintseva, V.V. Neidin, E.A. Shtokman,D.V. Koptev, V.I. Bespalov, K.I. Logachev, O.A. Averkova, Al-Neaimi Y.I.MaslehuddinM., Al-AmoudiO.S., RahmanM.K., SalehA.o va boshqalar. Biroq, bugungi kunda ifloslanish muammosi saqlanib qolmoqda atrof-muhit havosi va mayda chang PM10 va PM2.5 bo‘lgan korxonalarning ish joylari. Tizimlarning samarali ishlashini ta’minlashning muhim vazifasi changdan tozalash -

changning dispers tarkibi va fizik-kimyoviy xususiyatlarini hisobga olgan holda chang yig‘uvchilarni tanlash eng muhimidir.

Tarixiy jihatdan, yo‘llar tosh bilan qoplangan, ammo 19-asrning o‘rtalaridan boshlab Fransiya, Shveytsariya, AQSH va boshqa bir qator mamlakatlarda yo‘l qoplamalari uchun bitum-mineral aralashmalari qo‘llanila boshlandi.

Tajribalar shuni ko‘rsatkichi, asfalt qoplama uchun eng mos material bo‘lib chiqdi. Uning asosiy afzalliklari yuqori tezlik qurilish, past narx va natijada yuzaga keladigan qoplamalarning mukammal tekisligi. Asfalt-beton qoplamalar bugungi kunda yo‘llar, ko‘priklar, tunnellar va boshqa inshootlarni qurishda eng keng tarqalgan bo‘lib qolmoqda. Asfalt-beton aralashmalari asfalt aralashtirish zavodlarida ma’lum bir nisbatda va bir xillik darajasida tarkibiy qismlardan tayyorlanadi. Yuqori sifatli aralashmani olish uchun to‘g‘ri ingrediyentlarni, ularning jismoniy xususiyatlarini va aralashtirish intensivligini tanlash, nisbatni aniq aniqlash kerak. Agar barcha talablar bajarilsa, Davlat standartiga mos keladigan xususiyatlarga ega bir xil Asfalt beton aralashmasi olinadi. Har xil turdagi asfalt aralashtirish zavodlarida mavjud. Hozirgi vaqtda eng mashhurlari sikilik (partiyali) aralashtirish tizimi va uzluksiz (baraban) aralashtirish tizimidir. sikilik texnologiya Yevropada kengroq qo‘llaniladi, AQSH, Avstraliya, Kanada va Lotin Amerikasida esa uzluksiz boshqaruv tizimlari ko‘proq mashhur. Bu bo‘linish Yevropa va Amerikadagi yo‘llarning turli uzunliklari bilan bog‘liq edi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2006 yilda AQSHda asfalt-beton aralashmalarini ishlab chiqarish hajmi 500 million tonnadan oshdi, Germaniya esa 56 million tonnaga yaqin, butun Yevropada - taxminan 350 million tonnani tashkil etdi.

AQSH Asfalt qoplamalar davrining boshida, shtatlarda sikilik o‘simliklar ham ishlatilgan, ammo yo‘llarning gullab-yashnashi va asfaltga bo‘lgan talabning keskin o‘sishi davrida uni ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish masalasi paydo bo‘ldi.

Avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimi. Yechim aralashmalarni ishlab chiqarishning uzluksiz texnologiyasini joriy etish edi, bu ishlab chiqarish tannarxini sezilarli darajada kamaytirish va aralashmani ishlab chiqarish hajmini bir birlikka oshirish imkonini berdi.

Issiq asfat beton. Issiq asfaltobeton aralashmalarini tayyorlash uchun oldindanquritilgan va 180-200oC gacha qizdirilgan mayda tuyilgan qo‘shimchaqum va maydalangan tosh eritilgan bitumli aralashtirgichga yuklanadi va aralashtiriladi. Tayyor qaynoq aralashmalar avtosamosvallarda joyigatashiladi hamda yotqizilgandan keyin o‘zi yurar g‘altaklar vositasida zichlab tekislanadi

Sovuq asfalt-beton. Sovuq holatda yotqiziladigan asfal tobeton aralashmalari suyuqbitumlar asosida tayyorlanadi. Bunday asfal tobeton aralashmalaryotqizilgandan keyin suyuq bitumlarning bug‘lanishi natijasida bir nechakun davomida qotadi. Sovuq asfaltobetonlarning narxi issiqlayinyotqiziladigan asfaltobetonlarning narxiga nisbatan ancha past, lekin ularuncha chidamli emas

Bitumlar (lot. bitumen — tog smolasi, qatron) — uglevodorodlar va ularning azotli, kislorodli, oltingugurtli hamda tarkibida metall tutgan hosilalarining qattiq yoki smolasimon aralashmalari. B. suvda erimaydi, benzol, trixloretan va boshqa organik erituvchilarda to‘liq yoki qisman eriydi. Zichligi 950–1500 kg/m3.

Bitumlarning turlari

1) Tabiiy Bitum— qazilma yoqilg‘ilarning tarkibiy qismi. Ularga neft zaxiralarida mutanosiblikning buzilishi natijasida neftning kimyoviy yoki biokimyoviy oksidlanishidan hosil bo‘ladigan tabiiy hosilalari, mas, asfalt, keritlar, maltalar, ozokeritlar va boshqa kiradi.
2) Sun’iy (mexanik) Bitum— neft, toshko‘mir va slaneslarni kayta ishlash jarayonida hosil bo‘ladigan koldik mahsulotlar.

Bitumning mo‘rtlik harorati. Mo‘rtlashuv harorati-bu qisqa muddatli yuk ostida materialning parchalanish harorati. Fraas ma’lumotlariga ko‘ra, bu yuklanish muddati 11

sekund bo‘lgan bitumning elastiklik moduli hamma bitum uchun bir xil va 1100 kg /sm^2 (1.0787-108 n/m^2) ga teng bo‘lgan haroratdir. Mo‘rtlashuv harorati bitumning yo‘l sirtidagi xatti -harakatini tavsiflaydi: u qanchalik past bo‘lsa, yo‘l bitumining sifati shuncha yuqori bo‘ladi. Oksidlangan bitum bir xil penetratsiyali boshqa bitumlarga qaraganda pastroq mo‘rtlik haroratiga ega.

NATIJALAR

Izlanishlar shuni ko‘rsatdiki, sement klinkeri tayyorlash pechining qattiq chiqindilari gidrofilligi va boshqa ko‘rsatkichlari bo‘yicha asfaltbeton kompozitsiyasi olishda ishlatilishi mumkin.

a

b

1-Rasm. Sement ishlab chiqarishdagi qattiq chiqindilar: a - fil’trda ushlab qolingan; b – pechda hosil bo‘lgan shlak

Tajribalar natijasida asfalt kompozitsiyasidagi qum va chaqilgan toshning bir qismini sement ishlab chiqarishdagi qattiq chiqindilarga almashtirish mahsulotning zichligi va mustahkamligi 1,2-1,5 barobar ortishi hamda kompozitsiyaning suv shimish darajasi 6 % dan 2 % gacha kamayishi kuzatildi. Olingan namunalarning fizik–mexanik xususiyatlari o‘zaro solishtirilib, yangi kompozitsiyaning mustaxkamligi ortishiga qo‘shilgan qo‘shimcha yuzasida bitumning yuqori darajadagi adgeziyasi natijasi ekanligi aniqlandi.

Asfalt-beton tayyorlashda hozirgi kunda foydalanilayotgan chaqiq toshning 30 % qismini va qumning 10 % qismini sement ishlab chiqarishda ajralib chiqayotgan qattiq chiqindilarning tegishli fraksiyalaridan tayyorlangan qo‘shimchalarga almashtirish bir

tomondan chiqindilarni samarali utilizatsiya qilib, yuqori sifatli kompozitsiya olishga va ikkinchi tomondan esa tabiiy resurslarni tejash va tabiatga salbiy ta'sirlarni kamaytirishiga hissa qo'shishi mumkinligi ko'rsatildi.

Bu kompozitsiyalar tarkibiga chiqindilar chaqilgan tosh va kum mikdorini kamaytirish hisobiga kiritildi. Tadqiqot uchun tayyorlangan asfalt-beton kompozitsiyalarning tarkibi 2-jadvalda keltirilgan.

1.1-jadval

Tajriba uchun tayyorlangan namunalar tarkibi

Asfalt-beton qoplamasi namunalari	Namunalar tarkibi					Namuna og'irligi, g
	Chaqiq tosh	Qum	Bitum	Pechda hosil bo'lgan shlak	Fil'trda ushlab qolingan chang	
GOST 9128-97 buyicha, %	34	60	6	-	-	-
	Modifikatsiyali yangi namunalarda, %					
1 –namuna	-	30	6	56	8	890
2-namuna	10	30	6	54	6	885
3-namuna	34	-	6	50	4	872

Laboratoriya sharoitida oddiy mahalliy asfalt-beton va sement zavodining qattiq chiqindilari qo'shilgan asfalt-beton namunalari sinab ko'rildi. Chiqindilar ishtirokida tayyorlangan asfalt-beton kompozitsiyalar bir necha ko'rsatkichlari bo'yicha yuqori ekanligi ko'rsatildi va tavsiya etilayotgan asfaltobetonning ekspluatatsion afzalliklarga ega ekanligi aniqlandi.

Quyidagi 3-jadvalda mahalliy asfalt-beton hamda tavsiya etilayotgan asfalt-beton namunasining ba'zi bir farqli jihatlari keltirilgan.

1.2-jadval

Asfalt-beton namunalariga suvning ta'sir etish xususiyati

Ko'rsatkichlar	**Amaldagi korxona Namunasi**	**Tavsiya etilayotgan namunalar**		
		1	**2**	**3**
Namunaning sof massasi, g.	830	890	885	872
Suv yutishi (hajm bo'yicha), % 5 minutda	1,19	0,68	0,70	0,73
60 minutda	3,48	0,51	0,83	0,75
120 minutda	5,68	0,51	0,84	0,85

Yuqoridagi natijalardan ko'rinib turibdiki, yangi asfalt-beton kompozitsiyasi hozirgi kunda foydalanilayotgan mahalliy asfalt-beton namunasiga nisbatan suv shimuvchanligi sezilarli darajada kam ko'rsatkichga ega. Bu natijalarni namunadagi g'ovaklarning suv shimish darajasini aniqlash orqali aniqlandi. Olingan qoplama yuqori mustahkamlikka ega bo'lishiga asosiy sabab ishlov berilgan g'ovakli chiqindi fazasi suyultirilgan bitum bilan yuqori adgeziyali (Yopishqoqlik)kompozitsiya hosil qilishi deb hisoblash mumkin.

Hozirgi kunda foydalanishda bo'lgan mahalliy asfaltobeton tarkibidagi chaqiq tosh va qum bitum bilan g'ovakli kompozitsiya hosil qilishi sababli asfalt-beton ko'p miqdordagi suvni o'ziga shimib olish imkoniyatiga ega va buning natijasida asfalt-beton yemirilishi yoki sovuq kunlarda muzlab asfalt-beton sifati buzilishi ko'p kuzatiladi.

Quyidagi 4-jadvalda hozirda foydalanishda bo'lgan, avtomobil yo'llarini qurish va qayta ta'mirlashda foydalanilayotgan asfaltobeton qoplamalarining yaroqlilik muddati va yuk ko'taruvchanlik qobiliyati hamda issiqlik va namlikka chidamlilik xususiyatlari, tavsiya etilayotgan asfalt-beton qoplamasiga nisbatan sezilarli daraja past ekanligini ko'rish mumkin.

Quyida keltirilgan bir qator fizik-mexanik xususiyatlarining yuqoriligi tavsiya etilayotgan modifikatsiyalangan asfalt-beton qoplamasi afzalliklarini ko'rsatadi.

1.3-jadval

Olingan asfalt-beton namunalarining fizik - mexanik xossalari

Ko‘rsatkichlarning nomi	GOST 9128-97 talabi	Amaldagi namuna	Tavsiya etilayotgan namunalar		
Mineral kismi g‘ovakligi, hajmiga nisbatan %	23 gacha	20,9	22,7	21,8	22,2
Qoldik g‘ovaklik, hajmiga nisbatan %	5-10	6,5	8,7	7,5	8,2
Suv shimuvchanlik, hajmiga nisbatan, %	5-10	6,5	5,0	5,5	5,3
Siqilishga mustaxkamlik chegarasi, (MPa) quyidagi haroratlarda: 20°C 50°C	Kamida 1,8 Kamida 0,7	2,7 0,8	3,9 2,8	3,3 1,9	3.6 2.6
Suvga chidamlilik koeffitsiyenti	Kamida 0,7	0,9	1,9	1,2	1,6
Uzoq suv shimdirilgandagi suvga chidamlilik koeffitsiyenti	Kamida 0,6	0,7	1,7	1,2	1,3
Qorishma mineral qismi g‘ovaklariga bitumning kirib borishi, xajmiga nisbatan, %	50-100	60-70	85-95	65-75	75-85

Yuqoridagi natijalar va tahlillardan shunday xulosa qilish mumkinki, sement ishlab chiqarish jarayonida hosil bo‘lgan qattiq chiqindilar asosida olingan asfalt-beton qoplamasining yaroqlilik muddati va yuk ko‘taruvchanlik qobiliyati hamda issiklik va namlikka chidamlilik xususiyatlari hozirda foydalanishda bo‘lgan, avtomobil yo‘llarini qurish va qayta ta’mirlashda foydalanilayotgan asfalt-beton qoplamalarga nisbatan sezilarli darajada yuqoridir.

MUHOKAMA

Shuni ta’kidlash kerakki, asfalt -beton namunalarini siqishning aylanma usullari ham kamchiliklardan xoli emas. Gyratorda issiq asfalt -beton aralashmasini siqish paytida toshdan yasalgan materialning sezilarli aşınması aniqlandi.

Los-Anjeles barabanida 30%dan ortiq aşınma bilan tavsiflangan tosh materiallardan foydalanilganda, maydalangan tosh-mastikli asfaltbeton namunalarini qabul qilishda aralashmaning zichlagichining aylanishlarining normal soni 75 ga teng bo‘ladi. 100 dan.Bu ko‘p jihatdan aralashmaning tarkibiy qismlarining xususiyatlariga va ularning nisbatiga bog‘liq.

Asfalt-betonning bir necha turlari bor, ularning tarkibi sezilarli darajada farq qiladi. Ba’zi hollarda asl ingredientlarning tarkibi va sifati ishlab chiqarish usuli bilan bog‘liq.

- Shunday qilib, 1-3 iqlim zonalari uchun sovuqqa chidamliligi F50 bo‘lgan ezilgan toshdan zich va yuqori zichlikdagi AB yasalgan. g‘ovakli va juda g‘ovakli - tosh sinfidan F 15 va F25.
- 4 va 5-zonalar uchun faqat yuqori zichlikdagi issiq asfalt F 50 sinfidagi maydalangan tosh asosida tayyorlanadi.

Biz quyida asfalt-betondagi qumning roli haqida gaplashamiz.

Qum. U har qanday AB turiga qo‘shiladi, lekin ba’zilarida u qumli asfalt-beton bo‘lib, u yagona mineral qism vazifasini bajaradi. tabiiy ishlatilgan - karerlardan, va maydalash paytida skrining yordamida olingan. Materiallarga talablar GOST 8736 tomonidan belgilanadi.

- Shunday qilib, 800 va 1000 kuch sinfi bo‘lgan zich va yuqori zichlikdagi qum uchun, g‘ovakli qum uchun esa 400 ga kamayadi.
- Loy zarralari soni - diametri 0,16 mm dan kam, shuningdek sozlanishi: zich zarralar uchun - 0,5%. g‘ovakli uchun - 1%.

- AB ning shishish qobiliyatini oshiradi va sovuqqa chidamliligini pasaytiradi, shuning uchun bu omil ayniqsa kuzatiladi.

Mineral kukun. Bu qism bitum bilan birga bog'lovchi hosil qiladi. Kukun, shuningdek, katta tosh zarralari orasidagi teshiklarni to'ldiradi, bu ichki ishqalanishni kamaytiradi. yangi hajmi juda kichik - 0,074 mm. Ular chang yig'uvchi tizimdan olinadi.

Aslida, mineral kukunlari tsement korxonalari va metallurgiya korxonalari chiqindilaridan ishlab chiqariladi - bu tsement, kul va shlak aralashmalari, metallurgiya shlaklarini qayta ishlash chiqindilari. Donning tarkibi, suvda eriydigan birikmalar miqdori, suvga chidamliligi va boshqalar GOST 16557 bilan tartibga solinadi.

Qo'shimcha komponentlar. Kompozitsiyani yaxshilash yoki o'ziga xos xususiyatlarni berish uchun dastlabki aralashmaga har xil qo'shimchalar kiritiladi. Ular 2 asosiy guruhga bo'lingan:

- Xususiyatlarni yaxshilash uchun maxsus ishlab chiqilgan va ishlab chiqarilgan komponentlar - plastifikatorlar, stabilizatorlar qarshi vositalar va boshqalar.
- chiqindilar yoki ikkilamchi xom ashyo - oltingugurt, donador kauchuk va boshqalar. Bunday qo'shimchalarning narxi, albatta, ancha past.

XULOSA

Asfalt -beton aralashmasining tarkibini tanlash sinovdan o'tkazishni va uning natijalariga ko'ra tarkibiy materiallarni tanlashni, so'ngra ular talablariga javob beradigan xususiyatlarga ega asfalt-beton ishlab chiqarishni ta'minlaydigan ratsional nisbatni o'rnatishni o'z ichiga oladi. standart. Mineral materiallar va bitumlar amaldagi standartlarga muvofiq sinovdan o'tkaziladi va butun sinovlar to'plamidan so'ng, Davlat standart qoidalariga asosan, ma'lum turdagi va navdagi asfalt -beton aralashmasi uchun materiallarning yaroqliligi aniqlanadi. Davlat standartining 1 -ilovasi tavsiyalariga muvofiq va ma'lum iqlim mintaqasi uchun asfalt-betonning qoldiq g'ovakliligi qiymati bo'yicha standart talablarini hisobga olgan holda oldindan tanlanadi.

Tanlangan kompozitsiyaning asfalt-beton aralashmasi laboratoriyada tayyorlanadi: qo‘pol taneli kg, mayda donali kg va qum aralashmasi kg. Namunalar aralashmadan tayyorlanadi va ularning fizik -mexanik xususiyatlarining Davlat standartiga muvofiqligi aniqlanadi.

Hisob-kitoblarga ko‘ra, korxonaning chang va gaz tozalash inshootlari tomonidan yiliga jami 3846477,783 tonna ifloslantiruvchi moddalar tutiladi. Yig‘ilgan changning ko‘p qismi oraliq xom ashyo (xom ashyo aralashmasi, klinker) yoki tayyor mahsulot (tsement kukuni) hisoblanadi. Barcha ushlangan chang texnologik jarayonning tegishli bosqichlarida avtomatik ravishda ishlab chiqarishga qaytariladi.

Inventarizatsiya natijasida ifloslantiruvchi moddalarning turlari va miqdoriy tarkibi bo‘yicha ma’lumotlar olindi.

Sement ishlab chiqarishda hosil bo‘lgan chiqindilarga maxsus ishlov berilgandan so‘ng ushbu chiqindilarni asfalt-beton kompozitsiyalarning mustahkamligini oshirishda modifikatsiyalovchi to‘ldiruvchi sifatida ishlatish imkoniyatini o‘rganib chiqildi.

Izlanishlar shuni ko‘rsatdiki, sement klinkeri tayyorlash pechining qattiq chiqindilari gidrofilligi va boshqa ko‘rsatkichlari bo‘yicha asfaltbeton kompozitsiyasi olishda ishlatilishi mumkin.

Tajribalar natijasida asfalt kompozitsiyasidagi qum va chaqilgan toshning bir qismini sement ishlab chiqarishdagi qattiq chiqindilarga almashtirish mahsulotning zichligi va mustahkamligi 1,2-1,5 barobar ortishi hamda kompozitsiyaning suv shimish darajasi 6 % dan 2 % gacha kamayishi kuzatildi.

Yuqoridagi natijalar va tahlillardan shunday xulosa qilish mumkinki, sement ishlab chiqarish jarayonida hosil bo‘lgan qattiq chiqindilar asosida olingan asfalt-beton qoplamasining yaroqlilik muddati va yuk ko‘taruvchanlik qobiliyati hamda issiklik va namlikka chidamlilik xususiyatlari hozirda foydalanishda bo‘lgan, avtomobil yo‘llarini qurish va qayta ta’mirlashda foydalanilayotgan asfalt-beton qoplamalarga nisbatan sezilarli darajada yuqoridir.

ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Issiq-quruq iqlim sharoiti uchun asfaltbeton tarkibini tanlash. Orzikul Melievich Khakimov Jizzax politexnika instituti

2.(O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2011-y., 15-son, 156-modda; Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 28.07.2021-y., 10/21/3313/0724-son)

3. V. Shestoperov, V. N. Zubets va G. S. Baxrax. Mavzu bo‘yicha ilmiy-texnik ma’ruza "Asfalt-betonda uchib ketadigan changdan foydalanish imkoniyatlarini tadqiq qilish va sement zavodlaridan uchib ketadigan chang bilan qum-asfalt-beton formulalarini loyihalash, M / 11 ™ 1963 yil.

4. A.F.MOISEEV. Yo‘l asfalt-beton texnologiyasi bo‘yicha yig‘ilishda ma’ruza tezislari, Avtotransizdat, 1957, 48-bet.

5. A.I.LISIXINA. Sat Asfalt aralashmalarining organik bog‘lovchilari va fizik-mexanik xususiyatlarini tadqiq qilish, Dorizdat, 1S49, 6-bet.

6. I.M.BORSCH’* Asfalt-beton uchun mineral kukun sifatida loss,

7. Issiq asfalt-beton yo‘l sirtini qurish bo‘yicha texnik qoidalar, Avtotransa nashriyoti, 155b.

8. I.A.RYBEV, Yo‘l asfalt-beton texnologiyasi bo‘yicha yig‘ilishda ma’ruza tezislari, Avtotransizdat, 1957 yil, 56-bet.

9. E.S.Faynberg va I.A. "Oliy o‘quv muassasasi yangiliklari", Bino va arxitektura, 7, 164, 1966.

10. Bryansk sement zavodining siklon changini asfalt-beton uchun mineral kukun sifatida ishlatish tajribasi; "Ekspress-ma’lumot", seriyali Avtomobil yo‘llarini qurish, foydalanish va ta’mirlash,

11. Pinard, M.I.; Rolt, J.; Hongve, J.; Rattray, S.; Ribbens H.; Garner D.; Mukandila E. 2018: Development of Pavement and Geometric Design Standards for Low Volume Roads (Rural and Urban) In Zambia

Kitoblar

12. Григорович Н.Г. Использование цементной пыли в асфальтовом бетоне / Н.Г. Григорович // Автомобильные дороги и дорожное строительство. – 1965. – Вып.2. – С. 28-30..

13. Козлов С.Г. Использование отходов содового производства в дорожном строительстве./ С.Г. Козлов, И.В. Вязовикова, С.А. Черный, И.В. Крепышева // Фундаментальные исследования, 2013. – №10 (Ч.12). – С. 2004- 26 11

14. Asphalt Institute Manual Series (MS-2). 1993: Marshall Methods for Asphalt concrete and hot mix types, Lexington KY.

Jurnallar

1.Liu, X.; Cui, Q.; Schwartz, C.W. 2018: Introduction of mechanistic-empirical pavement design into pavement carbon footprint analysis, International Journal of Pavement Engineering, 19 (9), pp. 763-771. https://doi.org/10.1080/10298436.2016.1205748

2. Das, A. 2015: Structural design of asphalt pavements: principles and practices in various design guidelines,Transportation in Developing Economies, 1 (1), pp. 25-32. https://doi.org/10.1007/s40890-015-0004-3

3. Chong, D.; Wang, Y.; Dai, Z.; Chen, X.; Wang, D.; Oeser, M. 2018: Multiobjective optimization of asphalt pavement design and maintenance decisions based on sustainability principles and mechanistic-empirical pavement analysis, International Journal of Sustainable Transportation, 12 (6), pp. 461-472. https://doi.org/10.1080/15568318.2017.1392657

4. Fadhil, T.H.; Jasim, S.S.; Aziz, K.E.; Ahmed A.S. 2017: Influence of using white cement kiln dust as mineral filler on hot asphalt concrete mixture properties, Anbar Journal of Engineering Sciences, 7 (2), pp. 148-157 https://doi.org/10.1177/0361198118758335

6. AH AL-Saffar, N. 2013: The effect of filler type and content on hot asphalt concrete mixtures properties, AL Rafdain Engineering Journal (AREJ), 21 (6), pp. 88-100. https://doi.org/10.33899/rengj.2013.82394

Vebsayt

1. *https://www.norma.uz/oz/qonunchilikda_yangi/yangi_qk_asfalt-beton_ qorishmalar _va _beton buyumlar_ishlab_chiqaradi*

2. ***.Abdurauf QORJOVOV,O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan jurnalist.*** Havola: http://uzbekistonovozi.uz/uz/articles/index.php?SECTION_ID=161&ELEMENT_ID=37607

3. Podrobneye: https://www.norma.uz/oz/qonunchilikda_yangi/cement_ishlab_chiqarishda_ekologik_nazorat_kuchaytiriladi

4. (scopus/Ibrokhimov_2023_IOP_Conf_Ser_Earth_Environ_Sci_1284_012039.pdf) https://www.morressier.com/submissions/papers

O‘QUVCHILARDA KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Kambarova Maxfuza Botirovna
Abdurauf Fitrat nomidagi Buxoro
maqom san’atiga ixtisoslashtirilgan
maktab-internati o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

O‘qitish faqat o‘quvchilarga bilim berishdan iborat emas, balki O‘quvchilarni o‘rganishga qiziqarli va kutilmagam usullar bilan yondashishga o‘rgatishdir. O‘qitishning kreativ yondashuv asosida tashkil etish dars jarayoni samaradorligini kafolatlaydi. Ushbu maqolada kreativ yondashuv asosida o‘qitish haqidagi fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: *O‘qitish, faoliyat, kreativ, zakovat, tafakkur, xarita, innovatsiya, global, pedagog, fikr, samara.*

THEORETICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPMENT OF STUDENTS’ CREATIVE ABILITIES

Kambarova Makhfuza Botirovna
Bukhara named after Abdurauf Fitrat
specialized in the art of status
boarding school teacher

ANNOTATION

Teaching is not only about imparting knowledge to students, but also about teaching students to approach learning in interesting and unexpected ways. The organization of teaching based on a creative approach guarantees the effectiveness of the teaching process. This article presents ideas about teaching based on a creative approach.

Keywords: *Teaching, activity, creative, intelligence, thinking, map, innovation, global, pedagogue, thought, effect.*

Jahon pedagogikasi va ta'lim psixologiyasida bugungi kun oldida turgan muhim masalalardan biri nafaqat bilimli, balki ijodiy tafakkur sohibi bo'lgan shaxsni shakllantirish yo'l, usul va vositalarini izlash asosiy masalalardan hisoblanadi.

Ushbu masalani ijobiy hal etishda ta'lim tizimi o'rni kelganda an'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta'lim oluvchilar faoliyatini faollashtiruvchi, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga undovchi interfaol metodlar bilan boyitish lozim bo'ladi. Shuningdek, dars jarayonining oqilona tashkil etilishi, ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligining muttasil rag'batlantirilib turilishi, o'quv materialini kichik- kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda turli xil zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish va ta'lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi.

Bu kabi fundamental masalalar ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantiradi va ijodkor shaxsni tarbiyalashda o'ziga xos o'rin tutadi.

O'quvchi o'z-o'zidan ijodkor bo'lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma'lum vaqt o'z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va u asta – sekin takomillashib, rivojlanib boradi. Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi bo'lajak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari uchun O'quvchilik yillarida poydevor qo'yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi.

O'quvchilar ijodining eng samarali rivojlanishi ijodiy ta'limning uzluksiz tizimi sharoitida maqsadli, har tomonlama pedagogik ta'sir ko'rsatish orqali ta'minlanadi. Bu va boshqa masalalarni ishlab chiqish bilan fundamental amaliy pedagogika sohasi sifatida kreativ pedagogika shug'ullanishi lozim. Shuningdek nostandrt fikrlovchi, qiyin vaziyatlarda xotirjam, muammoning yechimini topishda bir tomonlama emas, turli tomonlama yondashadigan salohiyatli mutaxassislarni yetishtirishdan iborat.

Oliy ta’lim O‘quvchilariga musiqiy-pedagogik ta’lim berishda, ularni tarbiyalash va kreaitv jihatlarini rivojlantirish ishlari to‘liq olib borilishi eng muhim qonuniyatlardan biri hisoblanadi. Musiqa san’ati vositasida O‘quvchini o‘z maqsadiga yo‘naltirgan holda musiqiy-pedagogik faoliyatini shakllantirish yo‘llarini o‘rganadi. Oliy ta’limda musiqiy-pedagogik didaktik va tamoyillar, usul, vosita hamda metodlar yordamida musiqiy faoliyat jarayonini olib borish, uning umumiy va xususiy vazifalarini hal etish yo‘llarini belgilab beradi. Ta’lim oluvchilarning musiqaga bo‘lgan muhabbatni, ijodkorligini o‘stirish, musiqa tinglash jarayonini tashkil etish, musiqa madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat bo‘ladi. Zamonaviy hayotimizda jamiyat oldida turgan vazifalar, ta’lim muassasalari va ta’lim oluvchilar oldiga qo‘yiladigan talablar, ularning yosh xususiyatlari, musiqiy-pedagogik ta’lim-tarbiyaning maqsad va vazifalari, ularni rivojlantirish istiqbolini belgilash imkonini beradi. Musiqiy-pedagogikada o‘z oldida turgan muammolarini hal etishda ham kreativ ijodkorlikka tayanadi. Musiqani idrok etish, kreativ va musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish, inson ruhiyati, ongi, tafakkuri, xotirasi, tasavvuri va uning ko‘rinishlarini rivojlantirish bosqichlari haqidagi bilimlarga, musiqiy ijodkorlik, kabi tushunchalarga ega bo‘lishi shart. Musiqada fanlarini o‘qitish metodi oliy ta’limning ko‘pqirrali maqsadlari hamda musiqiy-pedagogik ta’lim-tarbiya vazifalarini samarali hal etishning asosiy omili sifatida pedagogika fanlari bilan bir qatorda musiqa ijrochiligi va ijodkorligi sohalariga borib taqaladi.

Ijodkor shaxsni shakillantirish va rivojlantirish muammosi oily ta’lim muassasalarida o‘quv-tarbiyaviy ishlarni pedagogik texnologiyalar orqali o‘tkazishni talab etadi. Musiqiy-pedagogik faoliyatni rivojlantirish vositasida O‘quvchilarda kreativlikni o‘stirish, maqsadga yo‘naltirgan holda musiqiy ijodkorlikni shakllantirish yo‘llarini topish. Dars jarayonida didaktik va tamoyillar, usul, vosita va metodlar yordamida musiqiy-pedagogik ta’lim-tarbiya jarayonini olib borish hamda uning umumiy vazifalarini hal etish yo‘llarini belgilab beradi. Umuman olganda musiqiy-

pedagogik faoliyatni rivojlantirishda tarbiyaviy ta’sir kuchini ko‘rsatish, O‘quvchilarda musiqaga bo‘lgan talabni o‘stirish kerak bo‘ladi.

O‘quvchi ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e’tibor qaratishi zarur. “Kretivlik yuqumli xususiyatga egadir; kreativ bo‘lish uchun kishi ko‘proq kreativ insonlar bilan muloqot qilishi va hamisha izlanishda bo‘lishi lozim. Har qanday ko‘nikmani shakllantirish mumkun bo‘lganiday, kreativ fikrlash qobilyati yoki ko‘nikmasini ham rivojlantirish mumkin. Bu bo‘lajak pedagoglarga ham taalluqli bo‘lib, kreativlik ustida ishlash bo‘lajak pedagoglarga noodatiy tarzda fikirlashga yordam beradi. Biroq, O‘quvchilarni ruhlantirish va kreativ bo‘lishga undash o‘qituvchining qay darajada malakali ekanligiga bo‘g‘liq. Kreativlik bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar va kreativlik ko‘nikmasini shakllantirishda qo‘llanma sifatida xizmat qiladi. Bu auditoriyadagi muhit, O‘quvchilarda fikrlash tarzining shakllanishi, o‘qituvchining yondashuv va strategiyalari elementlarini o‘z ichiga oladi”.[1]

[1] «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601 ///// \\\\\ Volume: 1, ISSUE: Текст научной статьи по специальности «*Искусствоведение*» Sarvinoz Yusufali qizi Saidg’aniyeva, Shaxlo Rasul qizi Abdullayeva “*Kreativlik pedagogik faoliyatni rivojlantirishning asosiy omili sifatida”*

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Yarashev J. Artistic and Aesthetic Features of" Buchor" Tune //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – С. 118-122.
2. Yarashev J. T. " BUKHORCHA" AND" MAVRIGI" SONG CLASSES–AS A NATIONAL AND NOETIC SPIRITUAL VALUES OF THE UZBEK NATION //Сборники конференций НИЦ Социосфера. – Vedecko vydavatelske centrum Sociosfera-CZ sro, 2013. – №. 39. – С. 114-117.
3. Ярашев Ж. Т. SONGS OF COMPOSITE CYCLES OF" BUHORCHA" AND" MAVRICHI" AS MUSICAL VALUES FOR UZBEK PEOPLE //Актуальные проблемы современной науки. – 2012. – №. 2. – С. 93-95.
4. Ярашев Ж. Т. Музыкальная терапия //Scientific progress. – 2021. – Т. 1. – №. 5. – С. 641-647.
5. Ярашев Ж. Т. Нравственное и эстетическое воспитание учащихся в сотрудничестве с семьей и школой //Academy. – 2021. – №. 3 (66). – С. 42-44.
6. Ярашев Ж. Художественно-эстетические особенности мелодии «Бухорча» //Восточноевропейский научный журнал. – С. 118-122.
7. Uzakova M. et al. Pedagogical Views of Modern Enlighteners on Art and Music //International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 6. – С. 56-60.
8. Tourayevich Y. J., Uktamovna M. D. METHODS OF DEVELOPING STUDENT VOCAL DYNAMIC SENSE IN MUSIC CULTURE CLASSES //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2022. – Т. 2. – №. 1.5 Pedagogical sciences.
9. Turaevich Y. J., Botirovna K. M. Creativity in the development of music and pedagogical activity in higher education //Thematics Journal of Arts and Culture. – 2022. – Т. 6. – №. 1.
10. Yarashev D. T., Akhrorov K. K. IN THE GROWTH OF MUSICAL ABILITIES OF STUDENTS IMPORTANCE OF USING THE ACT //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 02. – С. 792-796.

СОЦИАЛИЗАЦИЯ

Бахромжонова Фазилат

Студентка 2-курса Международной исламской академии Узбекистана.

Аннотация: *Процесса социализации усвоение социального опыта — это характеристика того, как среда воздействует на человека, воздействия человека на среду с помощью деятельности. Процесс социализации представляет собой совокупность всех социальных процессов, благодаря которым индивид усваивает определенную систему норм и ценностей, позволяющих ему функционировать в качестве члена общества.*

Ключевые слово: *Социализация, социальный опыт, воздействия человека, воспитание, развитие личности, воспитательный процесс.*

Термин «социализация», несмотря на его широкую распространенность, не имеет однозначного толкования среди различных представителей психологической науки. В системе отечественной психологии употребляются еще два термина, которые порой предлагают рассматривать как синонимы слова «социализация»: «развитие личности» и «воспитание». Более того, иногда к понятию социализации вообще высказывается довольно критическое отношение, связанное уже не только со словоупотреблением, но и с существом дела. Не давая пока точной дефиниции понятия социализации, скажем, что интуитивно угадываемое содержание этого понятия состоит в том, что это процесс «вхождения индивида в социальную среду», «усвоения им социальных влияний», «приобщения его к системе социальных связей» и т.д. Процесс социализации представляет собой совокупность всех социальных процессов, благодаря которым

индивид усваивает определенную систему норм и ценностей, позволяющих ему функционировать в качестве члена общества.

Несколько сложнее вопрос о соотношении понятий «социализация» и «воспитание». Как известно, термин «воспитание» употребляется в нашей литературе в двух значениях — в узком и широком смысле слова. В узком смысле слова термин «воспитание» означает процесс целенаправленного воздействия на человека со стороны субъекта воспитательного процесса с целью передачи, привития ему определенной системы представлений, понятий, норм и т.д. Ударение здесь ставится на целенаправленность, планомерность процесса воздействия. В качестве субъекта воздействия понимается специальный институт, человек, поставленный для осуществления названной цели. В широком смысле слова под «воспитанием» понимается воздействие на человека всей системы общественных связей с целью усвоения им социального опыта и т.д. Субъектом воспитательного процесса в этом случае может выступать и все общество, и, как часто говорится в обыденной речи, «вся жизнь». Если употреблять термин «воспитание» в узком смысле слова, то социализация отличается по своему значению от процесса, описываемого термином «воспитание». Если же это понятие употреблять в широком смысле слова, то различие ликвидируется.

Первая сторона процесса социализации — усвоение социального опыта — это характеристика того, как среда воздействует на человека; вторая его сторона характеризует момент воздействия человека на среду с помощью деятельности. Активность позиции личности предполагается здесь потому, что всякое воздействие на систему социальных связей и отношений требует принятия определенного решения и, следовательно, включает в себя процессы преобразования, мобилизации субъекта, построения определенной стратегии деятельности.

Что касается деятельности, то на протяжении всего процесса социализации индивид имеет дело с расширением «каталога» деятельностей, т.е. освоением все новых и новых видов деятельности. При этом происходят еще три чрезвычайно важных процесса. Во-первых, это ориентировка в системе связей, присутствующих в каждом виде деятельности и между ее различными видами. Она осуществляется через посредство личностных смыслов, т.е. означает выявление для каждой личности особо значимых аспектов деятельности, причем не просто уяснение их, но и их освоение. Можно было бы назвать продукт такой ориентации личностным выбором деятельности. Как следствие этого возникает и второй процесс — центрирование вокруг главного, выбранного, сосредоточение внимания на нем и соподчинения ему всех остальных деятельностей. Наконец, третий процесс — это освоение личностью в ходе реализации деятельности новых ролей и осмысление их значимости. Если кратко выразить сущность этих преобразований в системе деятельности развивающегося индивида, то можно сказать, что перед нами процесс расширения возможностей индивида именно как субъекта деятельности. Эта общая теоретическая канва позволяет подойти к экспериментальному исследованию проблемы. Экспериментальные исследования носят, как правило, пограничный характер между социальной и возрастной психологией, в них для разных возрастных групп изучается вопрос о том, каков механизм ориентации личности в системе деятельностей, чем мотивирован выбор, который служит основанием для центрирования деятельности. Особенно важным в таких исследованиях является рассмотрение процессов целеобразования. К сожалению, эта проблематика, традиционно закрепленная за общей психологией, не находит пока особой разработки в ее социально-психологических аспектах, хотя ориентировка личности не только в системе данных ей непосредственно связей, но и в системе личностных смыслов, по-видимому, не может быть описана вне контекста тех социальных «единиц», в которых организована человеческая

деятельность, т.е. социальных групп. Об этом здесь говорится пока лишь в порядке постановки проблемы, включения ее в общую логику социально-психологического подхода к социализации.1

Общаясь между собой, люди не только передают и получают информацию, так или иначе воспринимают друг друга, но и определенным образом взаимодействуют. Социальное взаимодействие является характерной чертой человеческой жизнедеятельности. Каждый наш день включает в себя множество различных по форме и содержанию типов взаимодействия с другими людьми. Не случайно многие исследователи считают, что проблемы взаимодействия должны занимать центральное место в социально-психологической науке. Самым общим образом социальное взаимодействие можно определить как "процесс, в котором люди действуют и реагируют на действия других". Большая часть нашего поведения является следствием текущих социальных взаимодействий или произошедших ранее. Социальное взаимодействие подразумевает межличностные контакты, при которых двое или больше людей осуществляют какие-либо совместные действия. Эти контакты не обязательно должны быть непосредственными. Очевидно, что при современных средствах связи взаимодействовать между собой могут и люди, разделенные большими расстояниями, даже находящиеся на разных континентах.

Наши взаимодействия с людьми в большой степени обусловлены тем, как мы воспринимаем этих людей, их словами и делами. Наши восприятия, в свою очередь, подвержены влиянию наших ролей, в которых мы взаимодействуем с ними, и нашему взгляду на эти роли.

Мы отмечали, что при новом взаимодействии каждый из нас обычно относит другого индивида к какой-либо категории, приписывает ему ту или иную роль. На данной основе мы пытаемся предсказать, как эти люди будут реагировать в том

или ином случае, какие установки для них характерны. То, как именно мы определим роль другого человека, будет влиять на последующее взаимодействие.

При рассмотрении различных особенностей связей между людьми обычно выделяют два вида взаимозависимости — кооперацию и конкуренцию. В первом случае (кооперация) некоторое количество индивидов вступает в контакт друг с другом и осуществляет согласованные действия для достижения определенной цели. Обычно речь идет о цели, которую невозможно достичь, действуя в одиночку. Отмечается, что уровень кооперации возрастает по мере того, как люди осознают свою взаимозависимость и необходимость доверия друг к другу. Во втором случае (конкуренция) действия нескольких индивидов происходят в условиях соревнования, где выигрыш возможен не для всех, а иногда только для одного человека. Например, игра в шахматы.

Невозможность однозначного определения вида взаимодействия в группах (диадах) показывает анализ, проведенный А.Л. Журавлевым (Журавлев, Шихирев, Шорохова, 1988). Были выделены следующие социально-психологические типы взаимодействия:

1. Сотрудничество: оба партнера содействуют друг другу, активно способствуют достижению индивидуальных целей каждого и общих целей совместной деятельности.

2. Противоборство: оба партнера противодействуют друг другу и препятствуют достижению индивидуальных целей каждого.

3. Уклонение от взаимодействия: оба партнера стараются избегать активного взаимодействия.

4. Однонаправленное содействие, когда один из партнеров способствует достижению индивидуальных целей другого, а второй уклоняется от взаимодействия с ним.

5. Однонаправленное противодействие: один из партнеров препятствует достижению целей другого, а второй уклоняется от взаимодействия с первым участником.

6. Контрастное взаимодействие: один из партнеров старается содействовать другому, а второй прибегает к стратегии активного противодействия первому (в подобных ситуациях такое противодействие может маскироваться в той или иной форме).

7. Компромиссное взаимодействие: оба партнера проявляют отдельные элементы как содействия, так и противодействия.

Именно наличие взаимодействий между людьми является основным отличительным признаком совместной деятельности по сравнению с индивидуальной.

Список литературы.

1. Социальная психология: Учебник Андреева Г.М. 2003. Глава 16.
2. СОЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ: А.Л. Свенцицкий Москва 2004 стр 270-272.

YOSH BOLALARDA KOʻZ KASALLIKLARINING KOʻPAYIB BORAYOTGANLIGIGA SABAB BOʻLUVCHI OMILLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YOʻLLARI

Mamasoliyeva Shahnoza Farhod qizi

Toshkent Tibbiyot Akademiyasi Chirchiq filiali

Davolash ishi yŏnalishi 3-bosqich talabasi.

ANNOTATSIYA

Bolalarda koʻrish bilan bogʻliq muammolar koʻp hollarda tugʻma boʻladi, lekin baxtsiz hodisa va jarohatlar tufayli ham kelib chiqishi mumkin. Shuningdek, soʻnggi paytlarda koʻz gigiyenasiga amal qilmaslik,toʻgʻri ovqatlanmaslik, bolalarning telefon va kompyuter oʻyinlariga mukkasidan ketish holatlarida ham yuzaga keladi. Koʻzning xiralashishi,gʻilaylik,astigmatizm, qovoqlar bilan bogʻliq muammolar,glaukoma kabilarda maxsus koʻzoynaklar buyuriladi, lazer korreksiya operatsiyalari oʻtkaziladi. Doimiy tibbiy koʻrikdan oʻtish, koʻz gigiyena qoidalariga amal qilish, vitaminlarga boy oziq-ovqat mahsulotlarini isteʼmol qilish,himoya koʻzoynaklarini taqish va koʻz gimnastika mashqlari qilinsa, koʻrish qobiliyati pasayishining oldi olinadi.

Kalit soʻzlar. *Koʻz xiralashishi, koʻz yalqovligi, koʻzoynaklar, asosiy sabablar, koʻz gimnastikasi, novqatlanish tartibi, koʻz massajlari.*

Asosiy qism. Zamon rivojlanib borgan sari kasalliklar ham rivojlanib, yosharib bormoqda. Jumladan, koʻz kasalliklari soʻnggi 10-20 yilda ancha yoshargan va koʻpaygan.Bunday kasalliklar keltirib chiqaruvchi sabablariga koʻra, tugʻma va orttirilgan boʻladi. Orttirilgan koʻz kasalliklariga bolalarning telefon, kompyuter, televizor vositalaridan koʻz gigiyenasiga amal qilmagan holda koʻp

foydalanayotgani,ovqatlanish ratsionining to‘gri tashkil etilmagani,ota-onalarning befarqligi oqibatidan bexosdan olingan jarohatlar sabab bo‘lmoqda.

Go‘dak 1 oylikda predmetni kuzatish, ba’zida nigohni qadash refleksi rivojlanadi. 2-3 oylikka to‘lganda ko‘z oldiga biron narsani birdaniga yaqinlashtirsangiz, ko‘zlarini yumib oladi. Bu xavfni sezish refleksi hosil bo‘layotgani belgisidir. 6-8 oyligida esa bola oddiy geometrik shakllarni farqlaydi. Ranglarni farqlash qobiliyati 2-3 oylikdan rivojlanadi. Eng avval qizil rangni farqlaydi. Bu xususiyat 3-4 yoshigacha shakllanishi kerak. Agar bu jarayonlarda nuqsonlar bo‘lsa, ko‘z kasalliklaridan darak bo‘lishi mumkin.Shu bois, tibbiy ko‘rik orqali bolalarning ko‘rish a’zolari rivojlanish bosqichlari muntazam kuzatib boriladi. Agarda jiddiy muammo aniqlansa, bolaga 3 yoshgacha taqib yurish uchun ko‘zoynak buyuriladi. Ko‘zning individual xususiyatlariga qarab ko‘zoynaklar maxsus tanlanadi va kelgusi davo rejalari tuzib olinadi. Bolani har 6 oyda tekshiruvdan o‘tkazib turish lozim. Bordi-yu bolani vaqtida olib kelinmasa, vaziyat murakkablashadi. Masalan, ko‘rish bilan bog‘liq muammolar bo‘lganda, 3 yildan keyin, hatto undan oldinroq g‘ilaylik yuzaga keladi. Aslida 6-7 yoshdagi bolaning ko‘rish qobiliyati kattalarnikidek bo‘ladi. Kattalarda 3,0 dioptriya bo‘lgan yaqinni ko‘ra olmaslik jiddiy muammo bo‘lsa, bolalarda bu juda xavfli emas. Chunki bola o‘sib borishi bilan bu ko‘rsatkich pasayishi mumkin.

Ertalabdan kechgacha hamda tuni bilan telefon, kompyuterlar bilan ko‘p muloqotda bo‘lish ko‘rish faoliyatiga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bunda ota-onalarning shikoyati- bolasining ko‘zini sal qisib, televizorni yoniga borib ko‘rishi,maktabda doskani yoniga borib yoki partadoshidan ko‘chirishini aytishadi.Ammo bolalar buni sezishmaydi,hayot shunaqa ekan deb tasavvur qilishadi. Yaxshi ko‘rmasligi yillar o‘tgan sari bolaning bilim saviyasining pasayishiga hamda boshda og‘riq paydo bo‘lishiga olib keladi. Bu kelajakda ko‘zning ko‘rish nervi yaxshi rivojlanmasligi hisobiga ko‘rish analizatori yaxshi ishlamaydi. Natijada ko‘z yalqovligi rivojlanadi.Vaqtida ko‘zoynak berilsa, 50-60, hatto 70% gacha ko‘rish qobiliyatini tiklash mumkin. Ba’zida esa noto‘g‘ri

ko‘zoynak taqish natijasida ko‘rish foizi tushib ketishi mumkin. 18 yoshdan keyin lazerli korreksiya qilib ko‘rish faoliyatini tiklasa bo‘ladi.

Yotib olib yoki mashina, avtobusda kitob o‘qish, bunda yorug‘lik kam tushishi va ko‘zning yetarlicha dam olmasligi tufayli ham ko‘rish faoliyati pasayadi. Shuningdek, boshidan lat yeyish, bosh miya xastaliklari, sochning ko‘zga tushib turishi, psixologik kasalliklar, ko‘z mushaklarining kamharakatliligi g‘ilaylikka olib keladi.Va nimadandir qattiq qo‘rqish, ko‘z qiri bilan qiya qarash, qizamiq, qizilcha, gripp, difteriya kabi infeksion kasalliklar yaxshi davolanmasa ham g‘ilaylik kelib chiqadi.

Ko‘rish faoliyati pasaymasligi va buzilmasligi uchun bunga sabab bo‘luvchi omillarni bartaraf etish lozimdir. Birinchi navbatda, bolaning ovqatlanishiga e’tibor berish kerak. Ko‘z salomatligi uchun zarur moddalarga boy mahsulotlarni iste’mol qilish lozim. Jumladan, ismaloq, javdar, bug‘doy, apelsin va boshqa sitrus mevalar hamda don mahsulotlaridan foydalanish tavsiya etiladi. Rux moddasiga boy loviya, no‘xat, go‘sht va parranda go‘shti, yong‘oq, qovoq urug‘i, fermentlangan ovqatlar va dengiz mahsulotlari; A vitaminiga boy sabzi, shirin kartoshka, piyoz, petrushka, ismaloq, qizil ikra, sut mahsulotlari, baliq, tuxum, jigar kabilar; beta karotin manbalari-sabzi sharbati, qovoq, apelsin sharbati, qovun, mango, o‘rik, karam, Bryussel karami, qizil bulg‘or qalampiri,baliq yog‘i; C vitaminga boy mahsulotlar-sitrus mevalar va ularning sharbatlari, gilos, malina, qulupnay, kivi, brokkoli, yashil va qizil qalampir; E vitaminiga boy mahsulotlar-bug‘doy bodom va bodom yog‘i, yeryong‘oq, kungaboqar pistasi, zig‘ir urug‘i, avakado kabi oziq-ovqat mahsulotlari ko‘z salomatligi uchun muhim hisoblanadi. Shuningdek, bolalarning yorug‘ joylarda dars qilishiga e’tiborli bo‘lish, iloji boricha, telefon va gadjetlardan uzoqroq saqlash,himoya ko‘zoynaklarini olib berish kerak. Bolalarga stol tennis o‘ynatish juda foydali-bu ko‘zdagi akkomodatsiya faoliyatini yaxshilaydi, gavharning qavariq, botiqligi rivojlanadi. Chaqaloqlarning belanchagi yoniga yorqin rangdagi o‘yinchoqlarni 50sm uzoqlikka ilib qo‘yish kerak. 2 yoshdan 4 yoshgacha bo‘lgan bolalar rasm daftariga yoki kitobga juda

yaqin masofadan tikilib chizayotgan,kitob o‘qiyotgan yoki televizor tomosha qilayotgan bo‘lsa, uzoq masofada o‘tirishlarini uqtirish, hattoki, bir muddat televizor ko‘rishlarini taqiqlab qo‘yish lozim. Bu yoshdagi bolalarning ko‘rish qobiliyati yaxshi rivojlanishi uchun mozaika, kaleydoskop, stol ustida futbol, xokkey va badminton o‘yinlari foydali hisoblanadi. Kompyuter ekrani ko‘z salomatligini buzmaydi, lekin ko‘z charchog‘i va quruqlik paydo bo‘lishiga olib keladi. Chunki, ekranga qaraganimizda odatdagidan kamroq ko‘z yumamiz. Ko‘z salomatligi uchun 20 daqiqada bir marta 20 soniya vaqtga ko‘zlarni ekrandan uzoqlashtirish lozim.Qolaversa,kompyuter ekrani sizdan 50sm uzoqlikda turishi kerak.Bundan tashqari,kompyuterning zararli nurlarini oldini oluvchi himoyalovchi ko‘zoynaklardan foydalanish tavsiya etiladi. Ko‘z gimnastika mashqlarini bajarib turish ko‘z muskullarining yaxshi rivojlanishiga imkoniyat tug‘diradi.

Xulosa. Ko‘z dunyoning go‘zalliklarini ko‘ra olishimizdagi yagona vositadir. An’anaviy shaxsiy gigiyena qanchalik muhim bo‘lmasin, bugungi kunda ko‘zni parvarish qilish masalasi jamiyatda muhim o‘rin egallay boshladi. Biz oddiygina ehtiyot choralarini ko‘rish orqali xavfli kasalliklarning oldini olishimiz mumkin.Bunda barcha talab va qoidalarga amal qilish zarurdir.Zero,bu chiroyli hayotni ko‘rish baxtidan hech kim mosuvo bo‘lmasin.Bolajonlarimizni esa bunday baxtdan bebahra qilishga aslo haqqimiz yo‘q.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muhamadiyev R.O, Oftalmologiya; Toshkent, 2020
2. Xamidova M.X,Boltayeva Z.Q, Ko‘z kasalliklari;Toshkent,Abu Ali Ibn Sino 1996
3. Inomov Q.S, G‘aniyeva M.G‘, Bolalarda hamshiralik ishi;Toshkent,G‘afur G‘ulom 2007
4. https://clinic.tashpmi.uz
5. https://uz.birmiss.com

УДК:638.3

DALA TUPROG‘INING AGROKIMYOVIY XUSUSIYATINI ANIQLASH VA O‘SIMLIK O‘SISHI, HOSILDORLIGINI OSHIRISH CHORA-TADBIRLARI (QARSHI TUMANI MISOLIDA)

Boboyev Farrux Farxodovich

Qarshi davlat universiteti o‘qituvchisi

Qudratov G‘ulom Donayevich

Qarshi davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Bugungi kunda dunyo bo‘yicha qishloq xo‘jaligida tuproq unumdorligi kamayib ketmoqda va degradatsiyaga uchragan maydonlar salmog‘i ortib bormoqda. Irrigatsiya va shamol eroziyasi, sho‘rlanish, ifloslanish, botqoqlashish hamda cho‘kish jarayonlari ta’sirida yerlarning meliorativ holati yomonlashmoqda va tuproq unumdorligi pasayishiga sabab bo‘lmoqda. O‘zbekistonimizda bozor iqtisodiyotini munosabatlari keng joriy etilishi qishloq xo‘jaligi oldiga aholini oziq-ovqat mahsulotlariga b’lgan ta’labini o‘zimizda ishlab chiqarish hisobiga to‘laroq qondirish vazifasini qo‘ymoqda. Bu borada don mahsulotlari etishtirish va aholiga yetkazib berish muhum o‘rinni egallaydi.*

Kalit so‘zlar. *Tuproq, o‘simlik, iqlim, suv,agrokimyoviy tadqiqot,fenologik kuzatuv, tajriba tizimi, irrigatsiya va shamol eroziyasi, sho‘rlanish, ifloslanish, gumus, NPK.*

Аннотация. *Сегодня плодородие почв в сельском хозяйстве во всем мире снижается, а площадь деградированных земель увеличивается. Под влиянием процессов ирригации и ветровой эрозии, засоления, загрязнения, заболачивания и осаждения ухудшается мелиоративное состояние земель, что приводит к снижению плодородия почв. Широкое внедрение рыночных экономических отношений в Узбекистане ставит перед сельским хозяйством задачу более полно удовлетворять потребности населения в продовольствии за счет*

собственного производства. Важное место в этом плане занимает выращивание и поставка населению зерновых продуктов.

Ключевые слова. *Почва, растительность, климат, вода, агрохимические исследования, фенологические наблюдения, экспериментальная система, ирригация и ветровая эрозия, засоление, загрязнение, гумус, NPK.*

Abstract. *Today, soil fertility in agriculture is declining worldwide, and the area of degraded land is increasing. Under the influence of irrigation and wind erosion, salinization, pollution, waterlogging and deposition, the land reclamation condition worsens, which leads to a decrease in soil fertility. The widespread introduction of market economic relations in Uzbekistan sets the task for agriculture to more fully meet the needs of the population for food at the expense of its own production. An important place in this regard is occupied by the cultivation and supply of grain products to the population.*

Keywords. *Soil, vegetation, climate, water, agrochemical studies, phenological observations, experimental system, irrigation and wind erosion, salinity, pollution, humus, NPK.*

Kirish. O‘zbekistonning sug‘oriladigan tuproqlari butun Markaziy Osiyo mintaqasidagi sug‘oriladigan yerlarning qariyb 60 foizini egallaydi. Ularning eng muhim massivlari subtropik yarim cho‘l va subtropik cho‘l zonalarida (sug‘oriladigan erlar maydonining 56,5 va 41,5%) joylashgan [1]. Respublikamiz sharoitida qishloq xo‘jalik ekinlarini hosildorligini oshirish va tuproqdagi oziq elementlarini yetishmasligini bartaraf etishning yo‘llari va chora tadbirlarini ishlab chiqish tuproq unumdorligini oshirish yo‘llarini topish ma’lumki xalqimizning 60 % dan ko‘prog‘i qishloq xo‘jalik yerlarida yashaydi. Shuning uchun qishloq xo‘jaligida iqtisodiy inqirozni cheklab o‘tish, shu sohadagi barcha mutaxasislardan kuchli bilim va tajriba talab qiladi. G‘o‘za yetishtirish texnalogiyasi har bir mintaqaga xos, bo‘lib g‘lladagi usha sharoitda yuqori va sifatli don yetishtirishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Bu esa o‘z navbatida g‘o‘za yetishtiruvchi fermir xo‘jaliklari rahbarlari hamda soha mutaxasislariga yerni ekishga sifatli tayyorlash, har bir tuproq va iqlim sharoiti uchun

intinsiv tipdagi yuqori mahsuldor navlarni tanlash, ularni to‘g‘ri joylashtirish, maqbo‘l muddat, muddatlarda ekishni ta’lab etadi. G‘o‘zaning maqbul o‘sib, rivojlanishi uchun turli xildagi kimyoviy elementlar talab etiladi. Ular jumlasiga asosan azot, fosfor, kaliy, shuningdek, boshqa makro va mikroelementlar kiradi va bu elementlar tuproqda taminlanganlik darajasini aniqlash, dala pasportlarini ishlab chiqishdan iboratdir[2].

O‘simlikda hujayra - to‘qimalaridan boshlab, barcha organlarning, jumladan, hosil ning nimshanishi, moddalar almashinuv jarayonlari, turli birikmalar va zahiradagi moddalarning vujudga kelishida oziqa moddalar muhim o‘rin egallashi ma’lum. Olimning, yuqori miqdordagi o‘g‘itlarni qo‘llash o‘g‘itlarni to‘g‘ri qabul qilishga bog‘lik degani, xususan bizning olib borayotgan ishimizni to‘g‘riligini belgilaydi, chunki sho‘rlangan yerlarda ko‘p miqdordagi o‘g‘itlarni maydalab bermaslik nafaqat ularning foydasi kam bo‘lishini, hattoki zarar keltirish mumkin.

Azot, fosfor va kaliy elementlarining o‘simlikni o‘sish va rivojlanishidagi har birining o‘rnini aniqlab bergan. Shu o‘rinda uning yana bir xulosasini keltirishni joiz topdik. U azot o‘g‘itining ammiak selitrasi va karbamid (mochevina) turini o‘simlik tomonidan o‘zlashtirish to‘g‘risida yozar ekan, bu o‘g‘itlardan ikkovini ham barobar qabul qiladi, lekin nitrat holatidagi azotni o‘simlik o‘z tanasida ammiak holatiga aylantirish uchun ancha energiya sarf qilishi, karbamid tarkibidagi ammiak to‘ppa-to‘g‘ri organik moddaga aylanishiga sarf bo‘lishini bayon etilgan [3].

Ma’lumki sug‘oriladigan sharoitda G‘o‘zadan yuqori va tezpishar hosil yetishtirish uchun o‘simlikning teoretik oziqa rejimini bilish talab etiladi. G‘o‘zani yuqori miqdordagi o‘g‘itlar bilan o‘g‘itlash bo‘yicha ancha savollarga javob berishga to‘g‘ri keladi. Yuqori miqdordagi o‘g‘itlarni qo‘llash va g‘o‘zadan yuqori hosil yetishtirish uning o‘g‘itlarni to‘g‘ri qabul qilishga bog‘liq. Shu bilan e’tibor berish kerakki, NPKning nisbatlariga e’tibor bergandagina qo‘yilgan maqsadga erishish mumkin, chunki har bir elementning o‘z vazifasi bor va o‘simlik ularni o‘zlashtirishda

bir biriga yordam beradi. Mahalliy o‘g‘it tuproqdagi o‘simlik o‘zlashtiriladigan makro va mikro elementlarni organik holatga keltirib o‘simlikni ushbu moddalarni o‘zlashtirishga yordam beradi [4,5].

Tadqiqotda foydalanilgan usullar: Umumqabul qilingan standart uslublardan foydalanildi. Bunda dala va laboratoriya sharoitida olib borilgan tadqiqotlar, Qashqadaryo viloyati agrokimyoviy tahlil markazi tavsiyalari asosida olib borildi.

Asosiy qism. Qashqadaryo viloyati Qarshi tumanida och tusli bo‘z tuproqlari sharoitida кuzgi bug‘doyning “Yaksart” naviga organo-mineral o‘g‘itlarning qo‘llashni hosildorlikka ta’sirini o‘rganishdan iborat.

- Kuzgi bug‘doyning “Yaksart” navini ekish muddati va me’yorini aniqlash.

- Och tusli bo‘z tuproqlar sharoitida ekilgan “Yaksart” kuzgi bug‘doy navining sug‘orish va o‘g‘itlash me’yorlarini aniqlash.

- “Yaksart” kuzgi bug‘doy navining och tusli bo‘z tuproqlar sharoitida hosildorligini o‘rganish. Dala tuprog‘ining agrokimyoviy xususiyatini aniqlashda 0-30 va 30-50, 50-70 sm qatlamlaridan tuproq namunalari olib, unda chirindi miqdori I.Y. Tyurin, yalpi shakldagi azot va fosfor I.M. Maltseva va L.N.Gitsenko, kaliy Smit, nitrat shaklidagi azot, harakatchan fosfor B.P. Machigin va almashinuvchi kaliy P.V. Protasov usullarida o‘rganiladi. Hosildorlikni belgilovchi muhim omillardan biri fosforli o‘g‘itlarni o‘z vaqtida berishdir. Fosforli va kaliyli o‘g‘itlarni shudgor ostiga yoki ekish oldidan 10-15 sm tuproq ostiga tushadigan qilib berilsa, ularning samaradorligi 30-50% ga ortiq bo‘ladi. Agar bu o‘g‘itlar ekishdan oldin berilmagan bo‘lsa, tezlik bilan ekin ustiga bo‘lsa ham berish kerak, namlik meyori cheklangan dala nam sig‘imiga nisbatan intensive turidagi navlar uchun 70-75%, mahalliy navlar uchun esa 65-75 % ni tashkil etishi lozim.

Tuproqlarni unumdorligini oshirish va eroziyani oldini olish g‘o‘zani ekish kuchli shamoldan to‘sish qobilyatini aniqlab, qo‘shimcha paxta hosili yetishtirish texnologiyasini ishlab chiqishda, uslubiy qo‘llanmalarga amal qilingan holda olib

boriladi. Shuningdek, tadqiqotlar jarayonida tuproqning sho‘rsizlanish, sho‘rlanish va shamol eroziyasini oldini olish jarayonlari agrokimyoviy va agrofizikaviy hossalarini o‘rganish, g‘o‘zani o‘sishi, rivojlanishini kuzatish ishlari olib borish kabi tadqiqotlar belgilangan muddatlarda ish dasturi asosida o‘tkazildi.

TAJRIBA DALASINING DASTLABKI AGROKIMYOVIY KO‘RSATKICHLARI

№	Qatlam chuqurligi	P2O5 mg\kg	Darajasi	K2O mg\kg	Darajasi	Gumus %	Darajasi	Sho‘rlanish mg\kg	Darajasi
1	0-30	22	Past	360	Yuqori	1.2%	O‘rtacha	1.4	O‘rtacha
2	30-50	15	Juda past	360	Yuqori	0.51%	Past	0.8	Kuchsiz
3	50-70	7	Juda past	320	Yuqori	0.29%	Juda past	1.7	O‘rtacha

Och tusli bo‘z tuproqlar agrokimyoviy xususiyati boyicha oziq moddalar bilan kam taminlangan bo‘lib, tarkibidagi chirindi miqdori 0.29-1.2% ni, fosfor 7-22 mg\kg, kaliy 320-360 mg\kg ni tashkil etadi. Professor A.M Rasulov (1976)ning ma’lumotlariga ko‘ra Qarshi cho‘lining och tusli bo‘z tuproqlari tarkibida 20-25% dan ortiq gips mavjud bo‘lib, ular tarkibida esa, 9-13% karbonatlar bor. Shuning uchun ushbu tuproqlar zichlanishga moildir. Ularning unumdorligining oshirish ziroatlaridan jumladan g‘alla va g‘o‘zadan, yuqori hosilni yetishtirish uchun zarur miqdorda ma’dan va mahalliy o‘g‘itlar qo‘llash, ekinlarni navbatlab yoki almashlab ekishni joriy qilish talab etiladi

Xulosa. Och tusli bo‘z tuproqlar oziq moddalar bilan kam ta’minlangan, bo‘lgani va dehqonchilikda o‘ziga xos agrotexnika qo‘llashni talab etishga qaramay, sug‘oriladigan dehqonchilikda, ayniqsa paxtachilikda eng qimmatli tuproqlardan biridir.

Chunki sug‘orish va ekinlar parvarishida agrotexnik tadbirlar tadbirlar ilmiy tavsiyalarga to‘g‘ri, og‘ishmay rioya qilib o‘tkazilsa bu tuproqlarda qishloq xo‘jalik ekinlaridan xususan paxtadan yuqori hosil yetishtirish mumkin.

Tahlil natijalariga ko‘ra fosfor juda past, past, kaliy yuqori, gumus juda past, past, o‘rtacha, sho‘rlanish kuchssiz, o‘rtacha, darajada ekanligini aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ахмедов, А. У., Каримов, Х. Н., Узаков, З. З., & Бурханова, Н. Х. (2021). Содержание водорастворимых и токсичных солей в типичных орошаемых сероземных почвах и засоление территории Каршинской степи Узбекистана. Научное обозрение. Биологические науки, (4), 83-88.
2. Djumaniyazova.YU, Ibragimov.N, Ro‘zimov.J, Lamers.D.J. «Kuzgi bug‘doy: sug‘orish tartibi va azot o‘g‘itini qo‘llash» O‘zbekiston qishloq xo‘jalik jurnali T: 2009 yil №-5, 17-18 betlar.
3. Azizov.B.M, Ro‘zimetov.R, Ishchanov.R, Qurbonov.A. «Sug‘oriladigan sharoitda kechki azotli oziqlantirishning kuzgi bug‘doy don sifatiga ta’siri», Xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya ma’ruzalari to‘plami T: 2009 yil 322-324 betlar.
4. Eshmirzayev.Q. «G‘alla parvarishi mo‘l hosiliga zamin», O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi jurnali.T: 2009 yil 7 bet..
5. H.X.Tursunov «Tuproqshunoslik» o‘quv qo‘llanma. “Universitet” nashriyoti. Toshkent-2017 yil.

QASHQADARYONING TO‘NG‘ICH IBRATXONASI

Abdullayeva Zulayho Aziz qizi
Qarshi davlat universiteti tarix
yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyati Mulla To'ychi Toshmuhammedov nomidagi musiqali drama teatri vujudga kelish tarixi hamda uning mustaqillikgacha teatrda yuz bergan o'zgarishlar haqida atroflicha fikr bildirilgan.*

Kalit so‘zlar: *Teatr, Mulla To'ychi Toshmuhamedov, "Halima" spektakli, Sobir Vohidov, "Farhod va Shirin", "Tohir va Zuhra", "Layli va Majnun", "Alpomish", "Nurxon", "Gulsara",1932-yilning 25-avgust.*

O‘zbekiston mustaqillikning dastlabki kunlaridayoq jamiyatning barcha jabhalarida o‘zgarishlarni amalga oshirdi. Ushbu rivojlanishlar san’at, xususan, teatr sohasi rivojida ham ko‘zga tashlanadi. Teatr sohasi azaldan insonlarni kundalik turmush tarzi, hissiy kechinmalarning ifodasini aks ettirishda hamda kishilarga sokinlik, huzur bag‘ishlashda muhim ko‘rinish ahamiyat kasb etgan.

Mamlakatimiz tarixida milliy teatr san’ati o‘ziga xos rivojlanishni o‘tganligi hamda asrlar davomida kishilik jamiyatining tadrijiy rivojlanishida boy madaniy meros shakllanganligi bilan ahamiyatlidir. Mavjud merosni asrash va yo‘qolib borayotganlarini qayta tiklash orqali avlodlarga yetkazish bugungi kunda nafaqat, shu soha vakillarining, balki biz yosh-tarixchilarning ham muhim vazifalaridan biri deb bilaman. Prezident, Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek, “Xalqimizning rivojlanish darajasi avvalo milliy madaniyatimizga qarab baholanadi. Shu ma’noda, madaniyat-bu xalqimiz, jamiyatimiz

qiyofasidir. Biz O‘zbekistonning yangi qiyofasini yaratishga kirishgan ekanmiz, buni avvalo milliy madaniyatimizni rivojlantirishimizdan boshlashimiz lozim[1]”.

Mamlakatimizda teatr san’ati rivoji ayniqsa XX asrning o‘ninchi yillari Turkiston madaniyat tarixida yangi o‘zbek milliy teatrining shakllanish davri bilan ahamiyatli hisoblanadi. Teatr masalasiga qiziqish 1910-yillardan boshlangan. Teatr xalq ongiga kuchli ta’sir o‘tkazishda asosiy vosita sanalgan. Bu davrda hudud bo‘ylab ko‘plab milliy teatrlar tashkil qilingan. Ana shu davrda o‘lkamiz hududida vujudga kelgan teatrlardan biri, hozirda Qashqadaryo viloyati hududida joylashgan Mulla To‘ychi Toshmuhamedov nomidagi musiqali drama teatri hisoblanadi. Qarshida teatr tashkil etilishi uzoq tarixga ega. Teatr tashkil etilishiga qadar Qashqadaryo vohasida baxshilar, hofizlar, raqqosalar, xalq termalarini aytib yuruvchilar bo‘lgan. 1928-yil Qodir Abdullayev (qarshilik) shaharda san’at to‘garagini tashkil qildi. Bu to‘garak o‘zining konsert dasturlari bilan keng xalq ommasi orasida tanilgach, asta-sekin teatr tashkil qilishga kirishiladi. Teatrimiz ana shu to‘garak zamirida 1932-yilning 25-avgustida tashkil topdi[2].

Dastlab teatrda mahalliy ijodkorlar asarlari sahnalashtirilgan. Ustoz san’atkorlarning xotirlashicha dastlab teatrda “Halima” spektakli qo‘yilgan. Keyinchalik teatr sovet madaniyati va mafkurasini targ‘ib qilish uchun xizmat qildirildi. Tuman xalq maorifi bo‘limining rahbari Soibzoda tashabbusi bilan 1936-yilda ushbu to‘garak davlat teatri deb ataldi. Teatrni dastlab asli qarshilik bo‘lgan A. Qodirov rahbarlik qildi. Shu yili teatr davlat budjeti hisobiga o‘tkaziladi. 1937-yilda teatrga Ermatov badiiy rahbar, Sobir Vohidov rejissiyor-pedagog bo‘lib faoliyat boshladi[3].

Ikkinchi jahon urushi yillarida teatr o‘zini faoliyatini front uchun hamda front ortida xizmat qilganlarni ruhiyatini ko‘tarish, g‘alabaga bo‘lgan ishonchni orttirish maqsadida sayyor xizmat ko‘rsatdi. Bu yillarda teatr samarali faoliyat olib bordi. “Farhod va Shirin”, “Tohir va Zuhra“, “Layli va Majnun“, “Alpomish“, “Nurxon“,

“Gulsara“ kabi asarlarning sahnalashtirilishi teatrning kamolotidan darak berdi 1943-yilda teatrga Mulla To‘ychi Toshmuhamedov nomi berildi[4].

XX asrning ikkinchi yarmida teatr ancha kamolga yetib, urushdan keyingi yillarda xalqning ruhiyatini ko‘tarishda katta hissa qo‘shdi. Teatr tarixida XX asrning 70-80 yillarida ham bu jihat ko‘zga tashlanadi.

Xulosa o‘rnida aytishimiz mumkinki, Qashqadaryodagi Mulla To‘ychi Toshmuhammedov nomidagi davlat musiqali drama teatri XX asrda viloyatimizda mavjud bo‘lgan yagona teatr bo‘lib, xalqimizga samarali xizmat qilgan va qilib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Президент маданият ва санъат соҳаси раҳбарлари билан йиғилиш ўтказди. https://www.gov.uz/uz/news/view/13579 (01.05.2023)
2. “Qashqadaryo haqiqati” gazetasi, 1964, 31 oktabr, - B. 2.
3. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. T. 10. – B. 628-629.
4. “Qashqadaryo haqiqati” gazetasi, 1964, 31 oktabr.
5. Khujamuratovna, J. I. (2023). SOURCES RELATED TO THE HISTORY OF THE IRRIGATION CONSTRUCTION OF THE KASHKADARYA OAZIS. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429*, *12*(06), 95-98.
6. Jabbarova, I. (2023). NATURAL-GEOGRAFIK CONDITIONS OF KASHKADARYA OASIS AND ITS INFLUINCE ON IRRIGATION SYSTEM. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, *3*(6), 685-687.

7. Jabbarova, I. (2023). QASHQADARYO IRRIGATSIYA INSHOOTLARI QURILISHI TARIXSHUNOSLIGI. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, *3*(6), 130-134.
8. Khujamuratovna, J. I. (2022). Contributions of Irrigators Yekaterina Isaakovna Friesen and Somova Nina Nikolaevna to the Development of Kashkadarya Water Management. *Miasto Przyszłości*, *30*, 18-20.
9. ЖАББОРОВА, И. Х. (2021). ЎЗБЕКИСТОН СУҒОРИШ ТАРИХИНИНГЗАХМАТКАШ ТАДҚИҚОТЧИСИ ВА ЗУККО МЕЪМОРИ. In *Uzbek Conference Publishing Hub* (Vol. 1, No. 01, pp. 54-58).
10. Xujamurotovna, J. I. (2020). Study of irrigation history of the kashkadarya oasis. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, *24*(6), 3047-3051.
11. Khujamuratovna, J. I. (2022). Meliorative Condition Of Land In The Oasis Of Kashkadarya In The 50s Of The 20th Century. *International Journal Of Social Science & Interdisciplinary Research Issn: 2277-3630 Impact Factor: 7.429*, *11*(10), 118-122.
12. Jabborova, I. X. (2021). IRRIGATION STRUCTURES IN KASHKADARYO OASIS. In *НАУКА И ТЕХНИКА. МИРОВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ. СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ПСИХОЛОГИИ И ПЕДАГОГИКЕ* (pp. 15-19).
13. Jabbarova, I. (2023). HISTORY OF CONSTRUCTION OF PACHKAMAR WATER RESERVOIR. *Академические исследования в современной науке*, *2*(27), 64-70.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI TAYYORLOV GURUHI BOLALARIDA MATEMATIK TASAVVURLARNI RIVOJLANTIRISH USUL VA VOSITALARI

N.O.Saidova
FarDU, katta o'qituvchi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

D.M.Ahmadjonova
FarDU, magistr

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlari tayyorlov guruhi bolalarida matematik tasavvurlarni rivojlantirish usul va vositalari, mashg'ulotlarni to'g'ri tashkil etish ahamiyati haqida yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *tayyorlov guruhi, fikrlash ko'nikma va malakalari, sinovchi mashg'ulotlar, mujassam mashg'ulotlar.*

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tayyorlov guruhi bolalarida matematik tasavvurlarni rivojlantirishda mashg'ulotlarni to'g'ri tashkil etish juda katta ahamiyatga ega. Ma'lumki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida mashg'ulotlar kun davomida o'tkazilib boriladi. Kunning birinchi qismiga mo'ljallangan mashg'ulotlar ancha yaxshiroq samara beradi. Mashg'ulot jarayonida bolalarda mustaqil fikrlash ko'nikma va malakalari hosil qilinadi, tarbiyachining so'zini tinglash, o'rtoqlari bilan gaplashmaslik har bir tarbiyachi tomonidan berilgan savollarga javob berishga harakat qilish, aytilgan fikrlarni takrorlash tarbiyachi tomonidan o'rgatib boriladi. Har bir yosh guruhlarda necha marta mashg'ulot o'tkazish bolalar bog'chasi ta'lim-tarbiya dasturida belgilab boriladi. Matematika mashg'ulotlari kunning birinchi yarmida tashkil etiladi.

Mashg'ulotlar - maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'qitishni tashkil etishning asosiy shaklidir. Ular maktabgacha ta'lim yoshidagi hamma bolalar uchun majburiy bo'lib, ular uchun dastur mazmuni belgilangan, kundalik rejimda doimiy vaqt ajratilgan, ularning qancha vaqt davom etishi tayinlangan.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida mashg'ulotlar bolalarni maktabga tayyorlashda katta ahamiyatga egaligi sababli bu mashg'ulotlarda bolalar o'quv faoliyati ko'nikmalarini hosil qiladilar, ancha intizomli bo'lib, yanada uyushadilar. Ularda barqaror diqqat, irodaviy zo'r berish qobiliyati rivojlanadi. Sistemali o'qish natijasida bilishga qiziqish paydo bo'ladi. Ular bir-birlariga faol ta'sir etadilar, tashabbus ko'rsatish imkoniga ega bo'ladilar. Bolalar oldiga ko'pchilikdan kuch-g'ayrat talab qiladigan vazifalar qo'yilganda birgalikdagi kechinmalar paydo bo'ladi, muammoli vaziyatlarni birga hal etish, jamoaga hurmat tuyg'usi vujudga keladi. Mashg'ulotlardagi o'qitish jarayonida bolalarda maktabga va o'qishga qiziqish tarbiyalanadi, to'g'ri va xulq-atvor ko'nikmalari, ma'suliyat xissi, ishchanlik, o'zini tuta bilish, mas'uliyat bilan ishlash odati xosil qilinadi. Bolalarga kerakli bilim va malakalarni mashg'ulot jarayonida, yangi pedagogik texnologiya materiallaridan va tarbiyaning samarali metod usullaridan foydalanilsa, bolani yosh, ruxiy fiziologik xususiyatlari inobatga olinsa, tarbiya berishning samaradorligi oshadi. Maktabgacha ta'limda mashg'ulotlarning quyidagi turlari olib boriladi:

Bolalarni bilimlarini sinovchi mashg'ulotlar - ushbu mashg'ulotlarni o'tkazishdan maqsad, tarbiyachi bolaning dasturda belgilangan bilim va malakalarini egallash darajasini bilib oladi va keyingi ishlari davomida shularni inobatga oladi. Asosan bunday mashg'ulotlar faol usulda og'zaki savol-javoblar, ko'rgazmali usullarni qo'llash orqali amalga oshiriladi.

Mujassam mashg'ulotlar - bu mashg'ulot bolalar bog'chasi tajribasida keng tarqalgan bo'lib, bunday mashg'ulotlarda bolalarga kompleks ravishda yangi bilim beriladi. Mujassam mashg'ulotlarni tashkil etishda mazmunan bog'langan holda bilimlar

beriladi. Masalan: matematika mashg‘ulotlarni mujassamlashtirishda musika, tasviriy faoliyat, tabiat bilan tanishtirish, sensor rivojlantirish mashg‘ulotlaridan foydalanish mu**mkin**.

Tarbiyachilar mashg‘ulot o‘tkazishda mashg‘ulotni loyixalashtiradilar. Mashg‘ulotga tayyorlanish mazmuni quyidagilar bosqichlarni o‘z ichiga oladi.

1. Mashg‘ulotni rejalashtirish.
2. Kerakli jixozlarni oldindan tayyorlash.
3. Bolalarni mashg‘ulotga tayyorlash.

Maktabgacha tayyorlov guruh bolalarida matematik tasavvurlarni rivojlantirishda mustakil faoliyatni talab qiladigan mashg‘ulotlar, ayniksa, o‘yin bilan bog‘liq mashg‘ulotlar yaxshi samara beradi.

Bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirishda mashg‘ulotlardan tashqari tarbiyachi o‘rgatishning har xil usullaridan, jumladan, amaliy, ko‘rsatmali, og‘zaki, o‘yin usullaridan foydalanadi. Usulni tanlashda bir qator omillar mazkur bosqichda yechiladigan dastur masalalari, bolalarning yosh va individual xususiyatlari, zarur didaktik vositalarning mavjudligi va boshqalar hisobga olinadi. Tarbiyachining metod va usullarning asosli tanlanishiga, ulardan ratsional foydalanishga doimo e’tibor berib turishi quyidagi natijalarni ta’minlaydi:

- elementar matematik tasavvurlarning muvaffaqiyatli shakllanishi va ularning nutqda aks ettirilishi;
- tenglik va tengsizlik munosabatlarini (buyumni soni, o‘lchami, shakli bo‘yicha) idrok qilish va ajratish, natijaviy munosabatlar (o‘lchami yoki soni bo‘yicha orttirish yoki, kamaytirish)ni, analiz qilinayotgan ob’ektlarning miqdori, shakli, kattaligini umumiy belgi sifatida ajratish, aloqa va bog‘lanishlarini aniqlash malakasi;
- bolalar o‘zlashtirgan amaliy ish usullari (masalan, qarshi qo‘yish, sanash, o‘lchash bilan taqqoslash)ni yangi sharoitlarda qo‘llashga yo‘naltirish va mazkur vaziyatda ahamiyatga ega bo‘lgan belgilar, xossalar, bog‘lanishlarni aniqlash, topishning amaliy

usullarini mustaqil izlashga yo‘naltirish.

Masalan, «Geometrik figuralar», «Kattalik», «Miqdor va sanoq» bo‘limlariga oid masalalarni bir vaqtda hal qilish imkonini beradi. Bu xil mashqlar mashg‘ulotlarning samaradorligini oshiradi. Didaktik o‘yinlardan eng ko‘p foydalaniladi. Bola bilish mazmunini o‘yin shakliga kirgan o‘rgatuvchi masalani (o‘yin mazmunida), o‘yin harakatlari va qoidalari oldindan nazarda tutilmagan holda o‘zlashtiradi. Didaktik o‘yinlarning hamma turi (buyumli, stolda o‘ynaladigan bosma va og‘zaki turlari) elementar matematik tasavvurlarni shakllantirishning samarali vosita va usullaridir. Buyumli va so‘z o‘yinlari matematika mashg‘ulotlarida va ulardan tashqarida o‘tkaziladi, stolda o‘ynaladigan - bosma o‘yinlar odatda mashg‘ulotdan bo‘sh vaqtlarda o‘tkaziladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tayyorlov guruhi bolalarida matematik tasavvurlarni rivojlantirishda integratsiyalashgan mashg‘ulotlardan foydalanish. 6 yoshli bolalarda o‘z xulq-atvorini boshqarish qobiliyati paydo bo‘ladi. Ularda erkin xotira, diqqat rivojlanadi. Shu yoshda ular topshiriqni bajarishga, o‘z ishiga ijobiy baho olishga intiladilar. Bolalar o‘quv topshiriqlariga katta qiziqish bilan qaraydilar. Katta guruh bolalari birinchi o‘nlik sonlarini yaxshi o‘zlashtirishlari kerak. Har xil buyumlar to‘plamini sanash, patternlarni o‘rganish, ularning qator da kelish tartiblarini aniqlash jarayonida sonlar mohiyatini o‘zlashtirish amalga oshiriladi. Bolalar bilan bajariladigan hamma ishlar ular oldingi bosqichlarda olgan bilimlar va ularni hisobga olish asosida tashkil qilinadi.

O‘rganishni o‘tilganlarni takrorlashdan boshlash kerak. Har qaysi yangi bilim oldin o‘zlashtirilgan bilimlar tizimiga kiritilishi zarur. Mashqlar miqdori yetarli bo‘lgandagina bolalarda puxta malaka va ko‘nikmalar shakllanishi mumkin. Bolalarni buyumlar, o‘yinchoqlar, geometrik figuralar, kartochkalar va rasmlardagi tasvirlarni sanash (qayta sanash, qo‘shib sanash, teskari sanash, ajratib sanash)ga, ob’ektlar miqdorlarini sezish bilan aniqlashga mashq qildirish kerak. Maktabga tayyorlov guruhida bola 7 yoshga

qadar son, buyumlarning shakli va kattaligi haqida nisbatan ko‘proq bilimlarni o‘zlashtirgan bo‘lishi, fazoda va vaqt bo‘yicha mo‘ljal ola bilishi kerak. Tarbiyachi bolalarda matematik bilimlarga turg‘un qiziqish, ulardan foydalanish malakasi va ularni mustaqil egallashga intilishni tarbiyalashga harakat qilishi kerak. Shu yoshda bolalarda mustaqil fikrlash va fazoviy tasavvurni rivojlantirish, ayniqsa, muhim. Bu vazifalar barcha mashg‘ulotlarda amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3775-son Qarori. 2018 yil 5 iyun
2. Бўлажак ўқитувчиларнинг компетентлигини шакллантириш муаммолари. Н.О.Саидова/INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE" THE TIME OF SCIENTIFIC PROGRESS" Vol. 1 No. 1 (2022), 147-150
3. Formation of quantitative representations in the secondary groups in pre-school educational organizations, S.N.Olimovna, INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876, VOL. 16 NO. 01 (2022): JANUARY , 58-60
4. АХБОРОТ-КОММУНИКАТИВ ТАЪЛИМ МУҲИТИНИНГ ТАРКИБИЙ ҚИСМЛАРИ, Н.О.Саидова, М.Ш Йигиталиева, Miasto Przyszłości 28, 395-398
5. БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИСИНИНГ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ТАРКИБИЙ ҚИСМЛАРИ, Н.О.Саидова, INTERNATIONAL CONFERENCES 1 (10), 260-263
6. MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA HAR BIR YOSH GURUHIDA TEVARAK ATROFNI IDROK ETISHNING O ‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI, S.N.Olimovna, Results of National Scientific Research International Journal 1 (1), 115-119
7. BOLAJAK BOSHLANGICH SINF OQITUVCHILARI KOMPETENTLIGINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING ORNI, N.Saidova, Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, Том 1№22 (2022), 4-7

8. MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNING MATEMATIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH, N.O.Saidova, M.S.Yigitaliyeva, Results of National Scientific Research International Journal 1 (3), 53-59
9. БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИСИНИНГ АХБОРОТ–КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНИШ КОМПОНЕНТЛАР, N.Saidova, Science and innovation 1 (B6), 865-868
10. MAKTABGACHA TA’LIM MUASSASASINING HAR XIL YOSH GURUHLARIDA ELEMENTAR MATEMATIK TASAVVURLARNI RIVOJLANTIRISHGA OID ISHLARNI TASHKIL QILISH, N.O.Saidova, Academic research in educational sciences 2 (11), 1612-1614
11. Мактабгача ёшдаги болаларда математик тушунчаларни шакллантиришнинг замонавий технологиялари, Н.О.Саидова, Ш.Ш.Рустамова, Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences 1, Special Issue 2, 290-293
12. DIFFERENT APPROACHES TO DETERMINE THE ESSENCE OF PROFESSIONAL COMPETENCES OF FUTURE TEACHERS, N.Saidova, Science and innovation 2 (B2), 503-506
13. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarda elementar matematik tasavvurlarni rivojlantirishda tangram usulidan foydalanish, N.O.Saidova, T.S.Axmedova, Молодые ученые 1 (18), 28-30
14. Bo‘lajak boshlangich sinf o‘qituvchilarining axborot-kommunikativ kompetentliligini rivojlantirishni modeli, S.N.Olimovna, A.B.Sayfutdinovna, Scientific journal of the Fergana State University, 5-5

LISSAJU FIGURALARINI MATHCAD TIZIMIDAN FOYDALANIB QURISH

D.A.Yusupova [1], **S.Z.Sirojiddinova** [2]
Farg‘ona davlat universiteti
[1] f.-m.f.n., dotsent, dilfuza.physic@mail.ru;
[2] Fizika kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Maqola zamonaviy kompyuter matematikasida matematik hisoblarni avtomatlashtirish uchun qo‘llaniladigan Mathcad dasturiy tizimi afzalliklariga bag‘ishlangandir. Ushbu dastur turli sohalardagi masalalarni yechishga mo‘ljallangan, formula, sonlar, matnlar va grafiklar bilan ishlaydigan universal tizim bo‘lib, uning yordamida o‘zgaruvchi va o‘zgarmas parametrli algebraik va differentsial tenglamalarni yechish, funktsiyalarni tahlil qilish va ularning ekstremumini izlash, topilgan yechimlarni tahlil qilish uchun jadvallar va grafiklar qurish mumkindir. Shu bilan birga Mathcad o‘rganayotgan jarayonlar, hodisalar va tushunchalarni vizuallashtirish, modellashtirish imkonini yaratadi. Maqolada Lissaju figuralarini tizimliroq va aniqroq modellarini yaratıshda MathCAD dasturiy vositası imkoniyatlari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *axborot texnologiyalari, Mathcad, Mathematica, MatLab, Maple matematik dasturlar, tadqiqot va texnologiyalar, matematikaviy amaliyot, dinamik hisoblash, qulay interfeys.*

Ta’lim tizimida axborot texnologiyalaridan foydalanish o‘quv jarayonida o‘quvchilarni faqat nazariy bilimlari bilan cheklab qolmasdan balki, amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazishda, ularning har tomonlama yetuk kadrlar qilib tayyorlashida muhim rol o‘ynaydi. Ta’limdagi axborot texnologiyalari keng me’yoriy tushuncha

bo‘lib, olib borilayotgan har bir mavzu ana shu texnika, texnologiyadan foydalanishni taqazo etadi. Chunki, zamonaviy o‘qitish texnikasidan foydalanish ijobiy natijalar beradi.

Zamonaviy axborot texnologiyalarini ta’lim tizimiga tadbiq etish - o‘quv jarayonida yangi o‘qitish uslublarini qo‘llashga keng imkoniyatlar ochadi. Ta’lim tizimida axborot texnologiyalarini qo‘llash, asosan, shaxsiy kompyuterlar va axborot texnologiyalarining dasturiy vositalari yaratilishi bilan bog‘liq.

Jamiyatning zamonaviy rivojlanish bosqichida yangi matematik usullar va hisoblash texnikalarini qo‘llashni talab etuvchi boshqaruv tizimning yangi vazifalari yuzaga keladi. Zamonaviy kompyuter texnikasidan keng foydalangan holda, matematik modellashtirish asosida kompyuter matematikasi tizimidan foydalangan xolda fizik va matemettik hisoblashlarni bajarish va ularni amaliyotda qo‘llash muhim o‘rin olmoqda.

Bu borada shuni ta’kidlash joizki, hozirgi vaqtda o‘quv jarayonida unumli foydalanish mumkin bo‘lgan ko‘plab dasturiy paketlar yaratilmoqda va o‘quv jarayonida qo‘llanilmoqda. Jumladan, kompyuterlarda ilmiy-texnikaviy hisoblashlarni bajarishda odatdagi dasturlash tillaridan va elektron jadvallardan emas, balki Mathcad, Mathematica, MatLab, Maple, Reduse, Eureka, Gauss, va boshqa turdagi maxsus matematik dasturlar keng qo‘llanilamoqda. Matematik paketlarlar ichida ayniqsa Mathcad - yuqorida sanab o‘tilgan ro‘yxat ichida eng mashxur tizim bo‘lib, ilmiy-texnikaviy soha mutaxassislariga dasturlashning nozik elementlariga e’tibor berilmasdan (masalan: fortran, C, pascal, BASIC va boshqalar kabi) kompyuterda matematik modellashtirishni amalga oshirishga katta yordam beradi.

Mathcad kompyuter matematikasi tizimidan o‘quv jarayonida foydalanilsa, jumladan aniq fanlarning ichida fizika fanini o‘qitishda katta samaraga erishish mumkin, chunki Mathcad yordamida formulalar faqatgina chiroyli yozilmasdan, balki ixtiyoriy masalani tezda sonli yoki belgili yechish mumkin, bundan tashqari talaba maqola, kitob, ilmiy ish, ilmiy hisobotlar, diplom va kurs loyihalarini tayyorlashi

nafaqat sifatli matn holida, balki murakkab matematik formulalarni, o‘zgaruvchi va o‘zgarmas parametrli algebraik va differentsial tenglamalarni, funktsiyalarni tahlil qilish va ularning ekstremumini izlash, topilgan yechimlarni tahlil qilish uchun jadvallar va grafiklar qurishda oson bajara oladigan panel vositalar to‘plami bilan, hisoblash natijalarini grafik tasvirlarda yoki «jonli» misollarda ijro etish mumkin.

Fizik jarayonlarini Mathcad tizimida modellashning afzalliklari quyidagilar bo‘lishi mumkin:

Matematikaviy amaliyot: Mathcad, matematikaviy amaliyotlar o‘tkazish uchun mo‘ljallangan. Bu, formulalarni yozish, o‘zgaruvchilarni aniqlash va natijalarni hisoblashda yorliq hisoblashni ta’minlaydi.

Ilustratsiyalar va grafikalar: Mathcad, jarayonlarni ilustratsiyalar, grafikalar va diagrammalar orqali modellovchi bo‘lishga imkon beradi. Bu, natijalarni vizual ko‘rsatish, ma’lumotlarni tushuntirish va jarayonlarni solishtirishda juda foydali bo‘ladi.

Dinamik hisoblash: Mathcad, o‘zgaruvchilarni o‘zgartirib, tizimning dinamik ravishda hisoblashga imkon beradi. Bu, qulaylik bilan jarayonlarni o‘zgartirish va natijalarni to‘g‘ri ko‘rsatishga imkon beradi.

Aniq hisoblash va ko‘rsatish: Mathcad, hisoblash natijalarini aniq ko‘rsatib berish va o‘zgaruvchilarni o‘zgarishlarni kuzatib borish uchun yorqin vositalar taqdim etadi. Bu, tizimning aniq va tushunarli ma’lumotlar ko‘rsatishi orqali yordam beradi.

Qulay interfeys: Mathcad, o‘rganishni osonlashtiradigan va tizim bilan ishlashni osonlashtiradigan qulay interfeysga ega. Bu, yangi formulalarni yozish, hisoblash natijalarini ko‘rsatish va jarayonlarni modellovchi bo‘lishni osonlashtiradi.

Katta masshtabda modellovchi hisoblash: Mathcad, kompleks jarayonlarni modellovchi bo‘lishda ham ishlatiladi. Ushbu vosita, quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi: ko‘rsatish, yuborish va ko‘rish.

Xalqaro standartlar bilan ishlovchi: Mathcad, xalqaro fizik va matematika standartlariga mos keladigan yechimlarni olishga imkon beradi. Bu o‘qituvchilar, ilm-fan sohasida ishlashgan mutaxassislar va insonlar uchun foydali bo‘ladi.

Skriptlangan dastur qo‘llanmalari: Mathcad, foydalanuvchilar uchun skriptlangan dastur qo‘llanmalari va yordam boshqaruvchilari orqali o‘rganishni osonlashtiradi. Bu, tizimni foydalanishni osonlashtiradi va uning yuqori funktsionalidan foydalanishga imkon beradi.

Bu afzalliklar, Mathcad tizimi o‘qitish, tadqiqotlar va texnologiyalarni integratsiya qilish uchun yaxshi tanlanadigan vositalardan biri hisoblanadi.

Fizik jarayonlarni modellashtirishda matematikaning turli murakkablikdagi tenglammalarini, hisoblash amallariini qo‘llash joiz bo‘ladi. Bu borada Mathcad tizimidan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi, chunki unda yuzdan ortiq o‘zgaruvchili va konstantali chiziqli va chiziqsiz tenglamalar tizimi, matritsa va vektorlar ustida amallar, algebraik hisoblashlar, Laplas, Fure integrallari, massivlar, oddiy differentsial tenglamalar, chegaraviy shartlar, xususiy xosilali differentsial tenglamalar, polinomlarni tushuna oladi, ular ustida hisoblash ishlarini bajaradi. Mathcad ilmiy ishlarni natijalarni grafiklar bilan vizual qarash, funktsiyalarini osongina ikki va uch o‘lchovli grafiklarda turli ranglar ko‘rinishida, tekislikda tasvirlash imkoniga egadir.

Bir jism bir vaqtning o‘zida ikkita o‘zaro tik garmonik tebranishlar bajarsin. Bunday harakatga misol. Bunda jismning trayektoriyasi qanday bo‘ladi? Agarda jism yana bitta qolgan ikkita tebranishga tik bo‘lgan garmonik tebranishda qatnashsa nima bo‘ladi? Matematik nuqtai nazardan bunday masala oson yechiladi.Bunda jism harakat qonnini kooordinatani vaqtga bog‘lanish ko‘rinishsa yozilsa bo‘ldi.

$$x(t) = a_x \cdot \cos(\omega_x \cdot t + \varphi_x)$$

$$y(t) = a_y \cdot \cos(\omega_y \cdot t + \varphi_y)$$

$$z(t) = a_z \cdot \cos(\omega_z \cdot t + \varphi_z)$$

Jism fazoda alohida harakatlarning soddaligiga qaramay murakkab harakat qiladi. Harakat traektoriyasi murakkab egri chiziqlardan iborat bo‘ladi. Ularni Lissaju figuralari deyiladi.Ushbu traektoriyani ko‘rish uchun zamonaviy kompyuter matematikasining

dasturlaridan foydalanamiz, jumladan MathCad tizimidan. Buning uchun yuqorida keltirilgan tenglamalarni va ulardagi kattaliklarni qiymatini dasturga kiritilsa va grafik qurish buyrug‘i berish lozim natijada quyidagilarga ega bo‘lamiz (1-rasm):

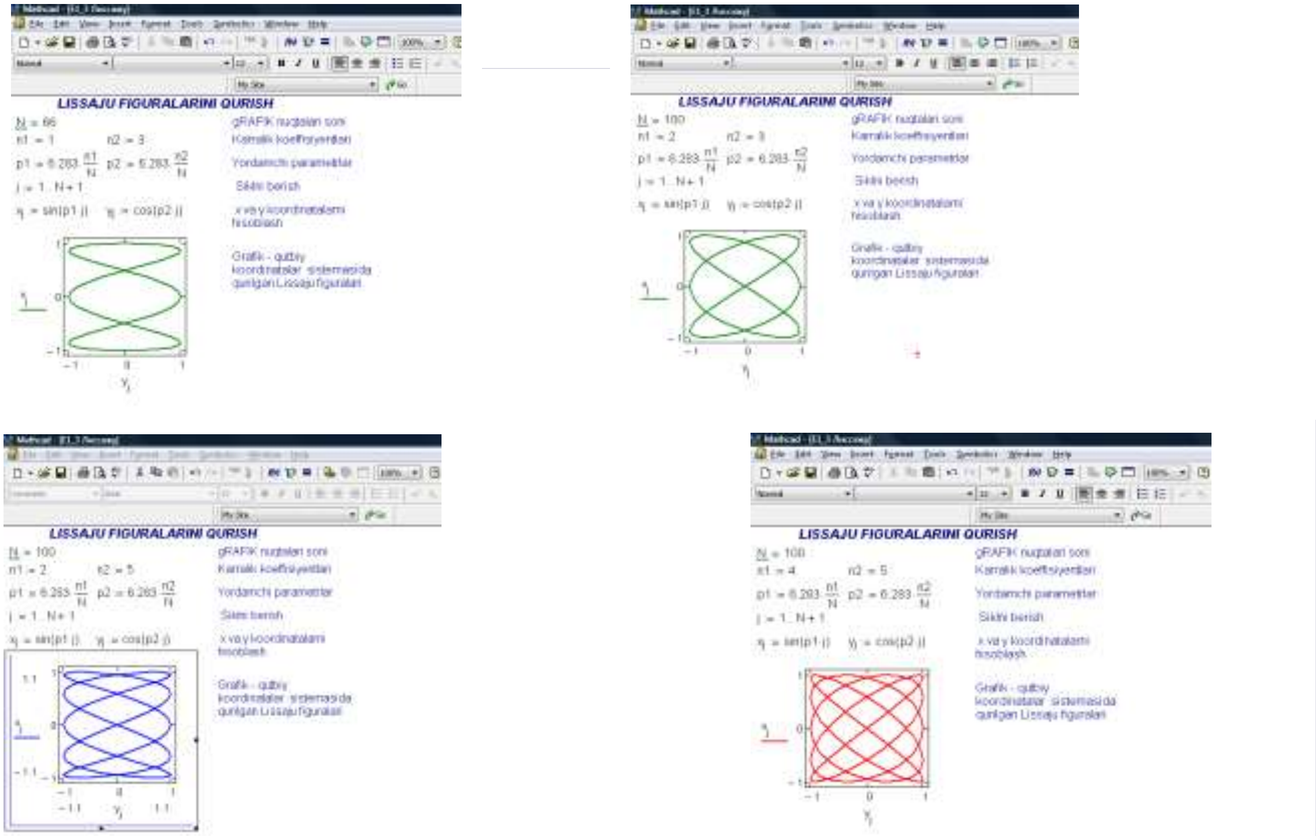

1-rasm. Lissaju figuralari

Fizik jarayonlarini modellashtırıshda Mathcad, Lissaju fıguralarini tizimliroq va aniqroq modellarını yaratıshda foydalanadigan samarali vositadir. MathCAD dasturiy vositası o‘qituvchilar va talabalar uchun qulay va oson bo‘lishi mumkin.

Demak, MathCAD dasturiy vositadan kompyuterda modellashtirish texnologiyasi sifatida foydalanish maqsadi atrofimizni o‘rab turgan tabiat, unda ro‘y beradigan hodisa, voqealarni va jamiyatdagi o‘zgarishlarni anglash, tushunib etish jarayonini zamonaviy vositasida tezlashtirishdir. Mathcad tizimini matematika va fizika darslarida qo‘llash ta’lim sifatini yaxshilaydi va o‘qituvchilarga yangicha uslubda ishlashga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Atamirzaev M.Oddiy differentsial tenglama va ularning sistemasini Mathcad dasturi vositalari yordamida yechish texnologiyasi. Toshkent, TTESI bosmaxonasi, 2010.47 bet.
2. Основы работы в Mathcad 15, учебное пособие, Берман Н.Д., - Хабаровск : Изд-во Тихоокеан. Гос. Университета, 2015.116 с.
3. Каганов В. И. Компютерные вычисления в средах Excel и Mathcad; Горячая Линия- Телеком-, 2011.- 328 с.
4. Кирьянов Д. Матъсад 14; БХВ-Петербург - Москва, 2007. - 704 с.
5. Yusupova, D. A., & Sirojiddinova, S. Z. (2023, November). ATOM FIZIKASI FANIDAN LABORATORIYA MASHG'ULOTLARINI BAJARISHDA INTERNET RESURSLARDAN FOYDALANISH. In Fergana state university conference (pp. 164-164).
6. Д.А. Юсупова. (2021). Использование цифровых образовательных технологий в преподавании физики Academic research in educational sciences volume 2. csoi conference 3.Тошкент
7. D.A. Yusupova, F.N. Nasretdinova. (2021). Fizika o'qitishda noan'anaviy yondashuvlardan foydalanish. «Kimyo, oziq-ovqat hamda kimyoviy texnologiya mahsulotlarini qayta ishlashdagi dolzarb muammolarni yechishda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati» mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. 1-tom. 52-55 b.
8. Kamolova, M., & Sirojiddinova, S. (2023, June). Enhancing school physics instruction: exploring innovative methods with computer technologies. In International Conference On Higher Education Teaching (Vol. 1, No. 5, pp. 154-156). 15:58

9. Юсупова Д.А., Зарипова М.Ж., Соатов Н. (2012). Особенности использования электронных образовательных ресурсов в процессе обучения информатики в вузе. «Фан, таълим ва ишлаб чиыариш интеграциясини ахборот коммуникация технологиялари асосида ривожлантириш муаммолари» мавзусидаги республика илмий-амалий анжуман материаллари тўплами. Қарши. 403-406 б.

10. Юсупова Д.А., Х.Н.Джурабаева, М.Ж.Зарипова (2012). Использование электронных учебных средств в образовательном процессе. Сборник статей международной конференции «Актуальные проблемы развития инфокоммуникации и информационного общества. Ташкент. 2012. 26-27 июнь. С.568-572.

SAMARQAND VILOYATINING RIVOJLANISHIDA URBANIZATSIYA JARAYONINING AHAMIYATI VA TAHLILI

S.R.Shodiyev, M.B.Jumayeva, S.S.Husanov
Navoiy davlat pedagogika instituti
Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari kafedrasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Samarqand viloyati ma'muriy hududiy birliklarining urbanizatsiya xususiyatlari va uning aholi o'lim koeffitsiyenti ko'rsatkichlariga ta'siri o'rganilib chiqilgan. Aniqlangan ko'rsatkichlar tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *urbanizatsiya, shaharlashuv, qishloq tumanlar, shahar, aglomeratsiya, suburbanizatsiya, yuqumli kasalliklar, o'lim koeffitsiyenti.*

THE SIGNIFICANCE AND ANALYSIS OF THE URBANIZATION PROCESS IN THE DEVELOPMENT OF SAMARKAND REGION

S.R. Shodiyev, M.B. Jumayeva, S.S. Husanov
Navoi State Pedagogical Institute
Department of Geography and Basics of Economic Knowledge

Abstract: *In this article, the features of urbanization of the administrative territorial units of Samarkand region and its influence on the indicators of the population mortality rate are studied. The determined indicators were analyzed.*

Key words: *urbanization, urbanization, rural districts, city, agglomeration, suburbanization, infectious diseases, mortality rate.*

ЗНАЧЕНИЕ И АНАЛИЗ ПРОЦЕССА УРБАНИЗАЦИИ В РАЗВИТИИ САМАРКАНДСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация: *В данной статье изучаются особенности урбанизации административно-территориальных единиц Самаркандской области и ее влияние на показатели смертности населения. Определенные показатели были проанализированы.*

Ключевые слова: *урбанизация, урбанизация, сельские округа, город, агломерация, субурбанизация, инфекционные заболевания, уровень смертности.*

Kirish. Bizga ma’lumki qadimgi dunyo tarixidan to hozirgacha dunyo hamjamiyati va siyosati hamda xo‘jaligi yuritilishi tamoman shaharlarga bog‘liq holda amalga oshirilgan. Svilizatsiyalar ham dastlab shaharlarda paydo bo‘lgan. Xususan, irrigatsion svilizatsiyalar darolar va muhim suv manbaalari bo‘yida qurilgan shaharlar sabab gurkirab rivojlangan.

Shuningdek, bizga ma’lum bo‘lgan bugungi kunda “davr termini”ga aylangan siyosat so‘zi ham qadimgi yunon tilida “politika”(πολιτικά) – “shaharga oid ishlar” ma’nosini beradi. Chunki o‘sha davrda shahar aholisni boshqarish va xo‘jaligini yuritish siyosat darjasida amalga oshirilgan. Barcha svilizatsiyalar ham shaharlarda vujudga kelgan. Ustozimiz A. Soliyev takidlaganlaridek “Shaharlar - bizning o‘tmishimiz, hozirgi kundagi qudratimiz va istiqbolda rivojlanish quvvati va imkoniyatimizdir”.

Globallashayotgan dunyoda dunyo mamlakatlari allaqachon industrial va post-industrial iqtisodiyot yuritishni o‘z rivojlanish yo‘li sifatida belgilab bo‘lganlar. Ushbu jarayonlar esa hech qachon shaharlarsiz va urbanizatsiyasiz amalga oshmaydi.

Asosiy qism. Samarqand viloyati demografik jihatdan Respublikamizning eng yirik viloyatlaridan biri hisoblanadi. 2023-yil sentabr oyi holatiga ko‘ra viloyatda doimiy aholining jami soni 4 186 ming kishini tashkil qilgan holda, shundan shaharlarda

1535 ming kishi shaharlarda, 2650 ming kishi esa qishloqlarda istiqomat qiladi. Bundan kelib chiqadiki Samarqand viloyatida urbanizatsiya darajasi – 36,9 % ni tashkil etgan holda, Respublikamizning urbanizatsiya darajasidan qariyb 14 % ga kamroq. Bunday past darajada urbanizatsiyalashuv jarayonini vujudga kelishida viloyat tarixan Zarafshon vodiysi hududida, unumdor sugʻoriladigan yerlarda joylashganligi domiy aholini qishloq aholi punktlaridan uzoqlashtirmaslikka chorlaydi. Samarqand viloyatining ham 2022-yil yakunlariga koʻra, Respublika boʻyicha jami sanoat ishlab chiqarish hajmida hududlar ulushi 5,3 % ni, qishloq, oʻrmon va baliqchilik xoʻjaligi mahsulot (xizmat) larining esa 11.6 % hamda koʻrsatilgan xizmatlar hajmining 6,2 % ini berishida albatta Samarqand viloyatidagi shaharlarning oʻrni bor.

Samarqand viloyatida 2023-yil sentabr oyi holatida 11 ta shahar va 88 ta shaharcha mavjud. Shaharlarning eng yirik ikkitasi – Samarqand (582,5 ming kishi, 2023-yil sentabr) va Kattaqoʻrgʻon (94,6 ming kishi, 2023-yil sentabr) shaharlari – viloyat boʻysinuvidagi shaharlar hisoblanadi.

Samarqand viloyati maʼmuriy-hududiy jihatdan 14 ta tuman va 2 ta viloyatga boʻysinuvchi shahar (Samarqand va Kattaqoʻrgʻon shaharlari) iborat. Viloyatda Samarqand va Kattaqoʻrgʻon shaharlarida urbanizatsiya darajasi 100 % ga teng. Qolgan qishloq tumanlar shakllanayotgan urbanizatsiya bosqichida boʻlib, hech birining urbanizatsiya darajasi Respublika shaharlashuv darajasining oʻrtacha koʻrsatkichi 50,5 % dan oshmaydi. Viloyatda 2022-yil soʻngiga koʻra urbanizatsiya darajasi Oqdaryo tumanida– 38,4 %, Bulungʻur tumani 22,2 %, Jomboy tumanida 21,9 %, Ishtixon tumanida 26,8 %, Kattaqoʻrgon tumanida - 18,8 %, Qoʻshrabot tumanida - 9,2 %, Narpay tumanida – 29,4 %, Pastdargʻom tumani – 25,6 %, Paxtachi tumani – 19,2 %, Samarqand tumani 6,1 %, Nurobod tumani – 11,2 %, Payariq tumanida – 28 % Urgut tumani – 41,9 % va Toyloq tumani – 12,3 % ni tashkil etadi. Urbanizatsiya darajasi boʻyicha qishloq tumanlar orasida Urgut tumani (qariyb 42 %) yetakchilik qilsada, baribir past darajada urbanizatsiyalashgan hisoblanadi. Eng past koʻrsatkich Samarqand

tumani (6,1 %) da qayd etilishi esa nafaqat viloyat balki, Respublikamizning ham eng yirik shaharlaridan biri boʻlmish Samarqand shahri va ushbu shaharga boʻladigan kunlik mayatniksimon migratsiyaning roli katta.

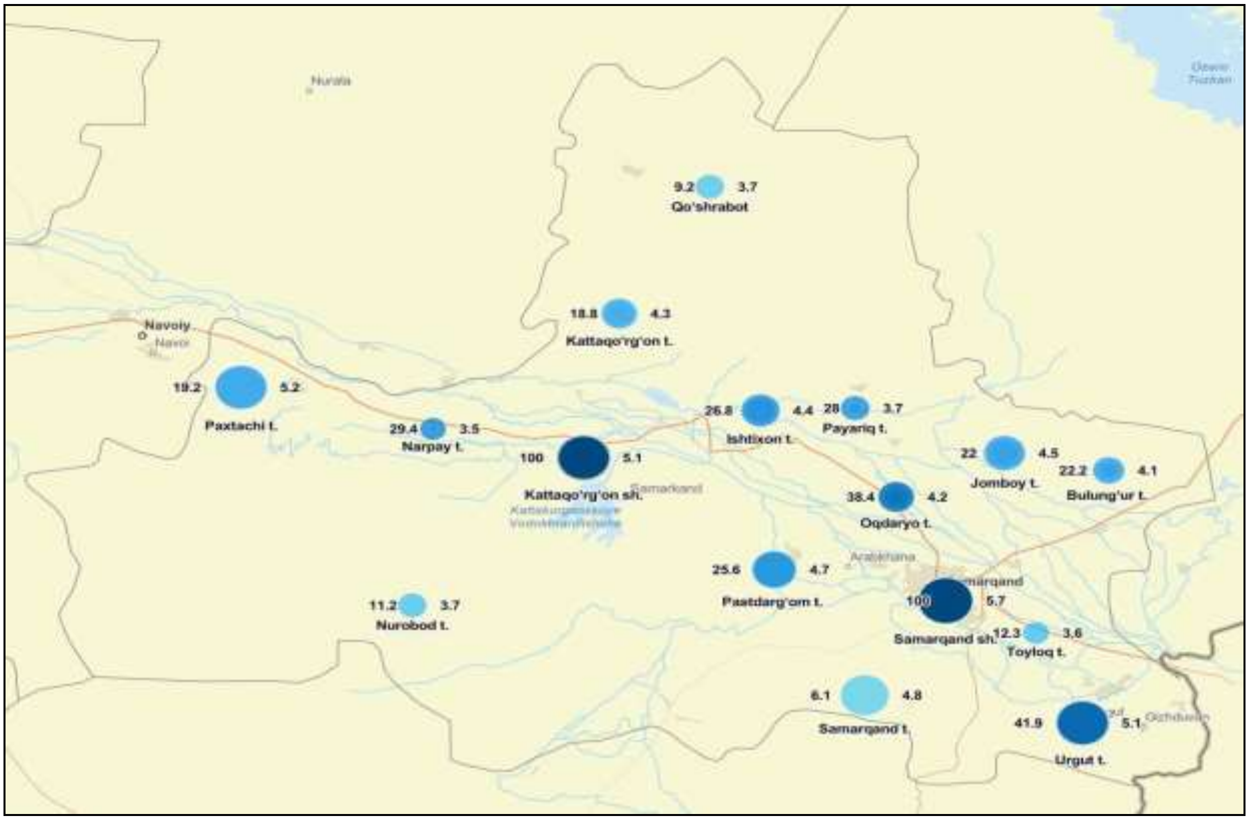

Samarqand viloyati urbanizatsiya xaritasi

Urbanizatsiya shkalasi

100 %

6.1 %

Oʻlim koeffitsiyenti

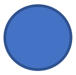

5.7 ‰

3.5 ‰

Toponomik belgilar

.sh - shahar

.t – tuman

Raqamli belgilar

- Oʻngda oʻlim koeffitsiyenti ‰da
- Chapda urbanizatsiya darajasi, % da

Bizga ma’lumki, har bir qit’a, mintaqa, mamlakat yoki uning ma’lum ma’muriy hududiy birliklarida urbanizatsiya darajasi yuqoriligi iqtisodiy ustunlik berish bilan birga turli xil ekologik va tibbiy muammolarni keltirib chiqaradi.

BMT ma’lumotlariga qaraganda, hozirgi kunda insoniyatning 55 % dan ortig‘i shaharlarda yashaydi va bu ko‘rsatkich 2050-yilgacha 68 % ga ko‘tarilishi kutilmoqda. Shuningdek, jahondagi shaharliklarning 40 % i harobalarda, toza suv yetishmaydigan va sanitariya jihatdan xavfsiz bo‘lmagan sharoitda istiqomat qiladi, 91 % i esa zaxarlangan atmosferadan nafas olishadi. Shahar hududidagi o‘rtacha harorat atrofidagi qishloq hududlaridan o‘rtacha 3-5^{0}C ga yuqoriroq bo‘ladi. Buning ustiga, shaharlarda inson hayoti uchun xavfli hisoblangan yuqumli kasalliklar: OIV/OITS, sil, pnevmaniya, diareya, yuqumli bo‘lmagan: yurak kasalliklari, astma, insult, saraton, qandli diabet va depressiya kabi jiddiy kasalliklarga chalinish xavfi yuqori bo‘ladi.

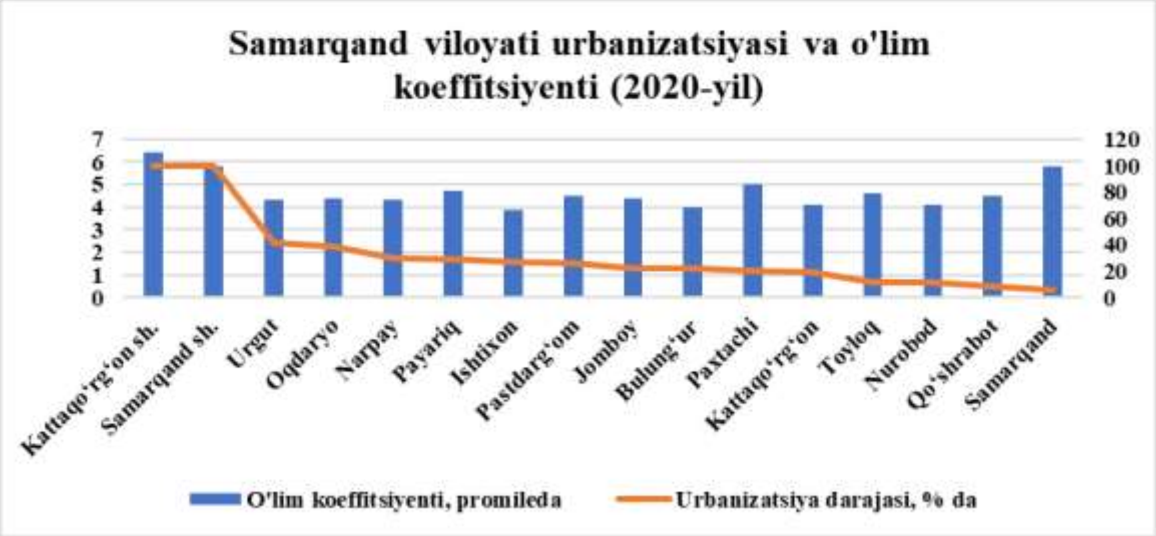

Samarqand viloyati statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga tayanib, so‘ngi 3 yildagi ma’lumotlar tahlil qilindi. Unga ko‘ra, o‘rtacha 60 % holatda tumanlar orasida nisbatan yuqori urbanizatsiya darajasiga ega tumanlar va shaharlarda qisman o‘lim koeffitsiyenti ham yuqoriligi xulosa qilindi. Ushbu jarayonni viloyatning bir qancha ma’muriy bbirliklarida ko‘rib chiqamiz!

Xususan, viloyatga bo‘ysunuvchi, shaharlashuv darajasi mutlaq bo‘lgan Samarqand va Kattaqo‘rg‘on shaharlari 2020-2022-yillar davomida o‘lim koeffitsiyenti yuqoriligi bo‘yicha doimiy yetakchi bo‘lgan(5,1-6,4‰). Hatto, 2020-

yilda Kattaqo‘rg‘on shahri o‘lim koeffitsiyenti bo‘yicha Samarqand shahrini ham ortda qoldirgan (6,4‰).

So‘ngi yillarda iqtisodiy, madaniy, turistik, ilm-fan salohiyatiga ega bo‘lgan yirik shaharning rayon hosil qiluvchi muhim xususiyati asosida yirik Samarqand aglomeratsiyasi shakllangan. Shahar tizimining “tabiiy to‘siqlarsiz” tog‘oldi va tekisliklar bo‘ylab yoyilishi, ko‘plab “yo‘ldosh” shahar manzilgohlarini vujudga keltirgan. Hozirda Urgut, Jomboy, Bulung‘ur, Xishrav, Kimyogarlar, Farhod, Juma, Loish, Chelak, Dahbet, Charxin, Gulobod singari eng ko‘p manzilgohlani o‘z ichiga olgan. Mazkur aglomeratsiya 40-45 km lik radius bo‘ylab 4,8 ming km.kv. yoki Samarqand viloyati hududining 30% hududida 600 mingdan ortiq aholi istiqomat qiladi.

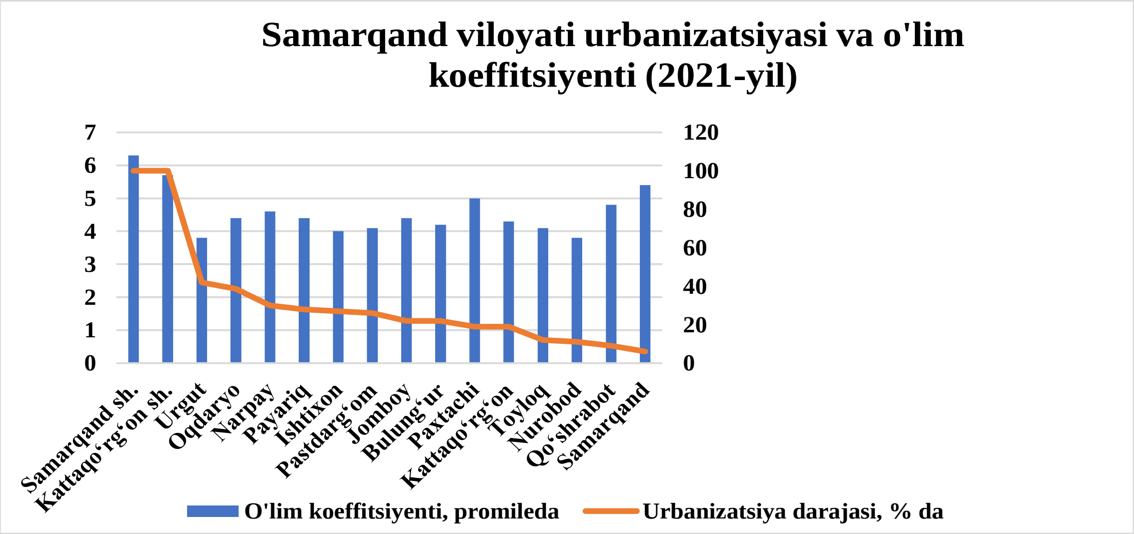

Samarqand tumani geografik jihatdan Samarqand shahrini o‘rab olgan ma’muriy birlik hisoblanib, viloyat markazining suburbanizatsiya hududi hisoblanadi. Tuman aholisi viloyat markaziga jamoat transporti orqali bemalol qatnay olishi va Respublikamizdagi eng yirik shahar atrofi qishloq xo‘jaliklaridan biri hisoblanganligi sababdan tumanda urbanizatsiya darajasi nihoyatda past ko‘rsatkichga (6 %) ga ega. Urbanizatsiya va xo‘jalik jihatidan tuman Samarqand shahri bilan integratsiyalashgan bo‘lib, aholi o‘lim koeffitsiyenti bo‘yicha 2020-21-yillarda viloyatda 3-o‘rinni qayd etgan(2020-yil 5,8‰). Tuman markazi – Gulobod shaharchasi Samarqand aglomeratsiyasining bir qismidir.

Qishloq tumanlari orasida shaharlashuv darajasi eng yuqori bo‘lgan Urgut tumani (42 %) 2022-yilda o‘lim koeffitsiyenti Kattaqo‘rg‘on shahri bilan teng miqdorni 5,1 ‰ ga teng bo‘lgan va viloyatda 3-o‘rinni qayd etgan. Shuningdek, Urgut tumani viloyatda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishda ulushi bo‘yicha ham yetakchi o‘rinlarni egallab kelgan (2020-2022-yillarda 7,1-8,5 %). Tumanda yagona va yirik shahri – Urgut hisoblanib, 65300 kishi (2016) istiqomat qiladi.

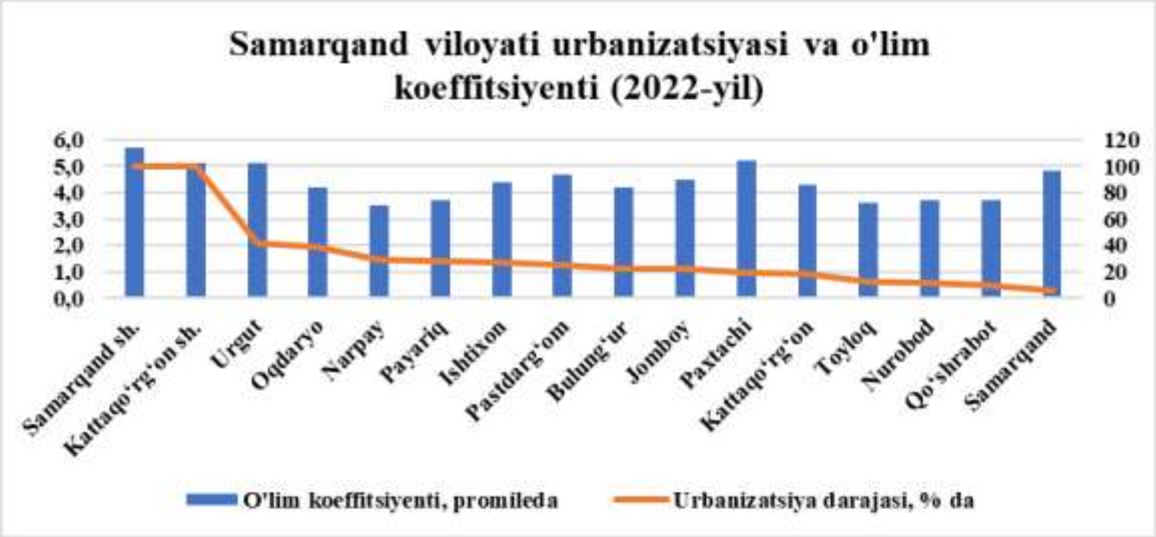

Oqdaryo tumani ham urbanizatsiya darajasiga ko‘ra viloyatning o‘rtacha urbanizatsiya darajasidan (37 %) yuqoriroq ko‘rsatkichga ega. Tumanda shahar aholisining salmog‘i 38,4 % (2022) ga teng. Oqdaryo tumanida bironta ham shahar mavjud emas, tuman markazi – Loyish shaharchasi va yana 9 ta shaharcha mavjud. Tumanda shaharliklar ulushi nisbatan yuqori bo‘lsada o‘lim koeffitsiyenti yuqori emas.

Narpay tumani so‘ngi 3 yillikda urbanizatsiya darajasi bo‘yicha viloyatda 5-o‘rinni band etib kelayotgan tuman hisoblanadi. Tumanda urbanizatsiya darajasi qariyb 30 % bo‘lib, 2021-yilda aholisining o‘lim koeffitsiyenti bo‘yicha nisbatan yuqoriroq 4,6 ‰ ko‘rsatkichga ega bo‘lgan. Kelgusida Samarqand viloyatida urbanizatsiya darajasini oshirish ishlarini barqaror rivojlanish shartlariga ko‘ra amalga oshishi nafaqat madaniy, balki ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan ham viloyatni yetakchi o‘rinlarga olib chiqadi.

Xulosa. Globallashayotgan dunyoda urbanizatsiya darajasi mamlakatlarning rivojlanish darajasiga, ayniqsa yalpi ichki mahsulot hajmi aholi jon boshiga

tushadigan qiymat miqdoriga to‘g‘ri proporsionaldir. Ammo, bugungi kunda urbanizatsiya jarayonlari nafaqat shaharlarning ekologik muhitiga, balki, Shahar atrofi xo‘jaliklariga ham ulkan salbiy ta’sir ko‘rsatayotgani o‘z isbotini topmoqda.

Tartibsiz urbanizatsiya ta’sirida so‘ngi 30 yil ichida shaharlar maydoning kengayishi butun dunyo bo‘ylab Xitoy, AQSH, Hindiston, Misr va Turkiya kabi mamlakatlarda haydaladigan yerlarning kamayishiga olib keldi. Umumiy qilib aytganda esa, urbanizatsiyaning oshishi bir qancha jiddiy muammolar: yuqori darajadagi aholi zichligi, inadekvat infratuzilma, uy-joy yetishmasligi (bu shahar hududida yangi turar joy binolarini qurilishini talab etadi, natijada, qurilish ishlari avvalo, floraga zarar beradi va atmosferaga ko‘p miqdorda zaxarli gazlarni chiqishiga olib keladi), ifloslanish, jinoyatlar sonini ortishi va tirbandlikni keltirib chiqaradi.

Yuqorida ko‘rib o‘tganimizdek, Samarqand viloyatida urbanizatsiya mutlaq va nisbatan yuqori bo‘lgan ma’muriy birliklarida o‘lim koeffitsiyentini yuqoriligi – urbanizatsiya darajasi aholi o‘lim koeffitsiyenti miqdori bilan tog‘ri proporsional ekanini tasdiqlaydi va bu haqida chuqur o‘ylab ko‘rishga undaydi. O‘lim koeffitsiyentini farqlari orasidagi intervalning kichikligi esa viloyat qishloq tumanlarida urbanizatsiya darajasi shakllanayotgan bosqichda ekani bilan ta’bir etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.S. Soliyev, S.K. Tashtayeva, M.M. Egamberdiyeva. Shaharlar geografiyasi. O‘quv qo‘llanma.-T.: «Barkamol fayz media», 2018
2. Egamberdiyeva Matluba Mamanazarovna, Abdalova Zulxumor Tairovna, Amanbayeva Ziyoda Abduboisovna. Urbanizasyon jarayonlaring qisloq xo‘jaligi rivojlanishiga ta’siri. Life Sciences and Agriculture 2.1 – 2020
3. Ismailov Ilxom Tursunbayevich, Dusanov Xurshid Toshpulatovich. Urbanizatsiyani bashoratlashdagi muammolar. Educational Research in Universal Sciences ISSN: 2181-3515 VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 5 | 2023
4. M.A.Kadirov, N.T.Sabirova. Samarqand aglomeratsiyasi va Kattaqo‘rg‘on lokal tizimining rivojlanishi. Ilmiy axborotnoma. 2017-yil.
5. https://www.samstat.uz
6. https://www.slibrary.uz/uz/article/view?id=5208
7. https://www.timesmojo.com/what-are-the-negative-impacts-of-urbanization/
8. https://www.who.int/health-topics/urban-health#tab=tab_1

SOTSIOLINGVISTIKANING AYRIM NAZARIY JIHATLARIGA NAZAR

G‘ofurova Ozoda G‘ofur qizi
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va
adabiyoti universiteti, o‘zbek filologiyasi fakulteti 4-kurs
ozodagafurova75@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada sotsiolingvistika tushunchasining nazariy va amaliy asoslari va mazkur sohaning jamiyatning tilga ta’sirini o‘rganishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, tilshunos olimlarning bu boradagi fikri, sohaning kelib chiqish va rivojlanish tarixi, boshqa fanlar bilan bog‘liqligi bayon qilingan va sotsiolingvistika bilan bog‘liq vaziyatlar amaliy misollar bilan batafsil tushuntirilgan.*

Kalit so‘zlar: *sotsiolingvistika, ijtimoiy muhit, makro-sotsiolingvistika, mikro-sotsiolingvistika, sotsiolingvistik kompetensiya.*

KIRISH

Sotsiolingvistika dunyo muayyan madaniyatlari keng yoyilishi, ommalashishi va guruhlararo va shaxslararo munosabatlarda avj olib borayotganligi sabab tobora muhim sohaga aylanmoqda. Sotsiolingvistika asosida yotgan bazaviy tushuncha juda oddiy: tildan foydalanish ijtimoiy xulq-atvor va insonlarning o‘zaro muloqotini ochib beradi. Bu tushuncha sodda, ammo tilning xatti-harakatlarini aks ettirish usullari ko‘pincha murakkab va nozik bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari, til va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar turli xil uchrashuvlarda kuzatilishi mumkin: xalqaro munosabatlardan tortib to tor doiradagi shaxslararo munosabatlarga qadar.

ADABIYOTLAR SHARHI

Tilning ijtimoiy jihatlari dastlab 1930-yillarda hind va yapon tilshunoslari tomonidan, shuningdek, 1900-yillarning boshida Shveysariyada Lui Gauchat tomonidan o‘rganilgan, ammo g‘arbda bu soha ma’lum vaqtgacha e’tibordan yiroq qoldi. Bir tomondan olib qaralganda, tilning ijtimoiy o‘zgarishini o‘rganish 19-

asrning oxirida boshlangani kuzatiladi. Sotsiolingvistika atamasi ilk bor Tomas Kallan Xodson tomonidan 1939 yilda MAN nashriyotida chop etilgan "Hindistondagi sotsiolingvistika" maqolasida berilgan [3]. Mazkur atama g‘arbda dastlab 1960 yillarda paydo bo‘lgan va Amerikalik Villiyam Labov va Angliyalik Bazil Bernshteyn kabi tilshunos olimlar tomonidan qo‘llanilgan. 1960- yillarda Villiam Styuart [4] va Xayns Kloss pluritsentrik tillarning (Pluritsentrik til yoki politsentrik til - bu ko‘pincha turli mamlakatlarga mos keladigan bir nechta o‘zaro kodlangan standart shakllarga ega bo‘lgan til. Bunga xitoy, ingliz, fransuz, nemis, koreys, portugal va ispan tillarini misol keltirish mumkin.) sotsiolingvistik nazariyasi uchun asosiy tushunchalarni kiritdilar, bunda standart til millatlar o‘rtasida qanday farq qilishini tavsiflaydi (masalan, Amerika / Angliya / Kanada / Avstraliya ingliz tilisi [5]; Avstriya / Germaniya / Shveysariya nemis tilisi [6]; Bosniya / Xorvat / Chernogoriya / Serb serb-xorvat tili).

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Sotsiolingvistika - bu jamiyatning barcha jabhalari, shu jumladan madaniyat va madaniy me’yorlar, insonlar hatti-harakati borasida kutilgan natija yoki taxmin, kontekst, tilning qay yo‘sinda qo‘llanilishi, hamda jamiyatning tilga ta’sirini tahliliy o‘rganadi. Mazkur soha tilning jamiyatga ta’sirini o‘rganuvchi til sotsiologiyasidan farq qiladi. Sotsiolingvistika pragmatika bilan uyg‘unlashib ketgan va lingvistik antropologiya bilan chambarchas bog‘liq. Bu uzviylik esa ikki sohaning tarixiy o‘zaro bog‘liqligi bilan asoslanadi [1]. Yana bir izoh tilshunos olim B.Spolskiy tomonidan berilgan bo‘lib, uning ta’kidlashicha, "Sotsiolingvistika – bu til va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganadigan soha bo‘lib, tildan foydalanuvchilar yashaydigan ijtimoiy muhitdir. Bu jamiyatining asosi bo‘lgan ijtimoiy strukturalar, modellar va hatti- harakatlar jamlanmasidir. Til aloqa vositasi bo‘lgani uchun uning asosiy vazifalaridan biri ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirishdir" [2].

Jamiyat va til orasidagi bog‘liqlik ma’lum jihatdan ijtimoiy hayotdagi holatlarning til strukturasiga ta’siri bilan asoslanadi. Masalan, til kontakt tadqiqotlari pijin va kreol tillarining kelib chiqishi va lingvistik tarkibiga qaratiladi. Bu maxsus til

turlari boshqa tilda so‘zlashuvchilarning o‘zaro muloqotlari uchun umumiy tilga muhtoj bo‘lganda paydo bo‘ldi. Butun dunyoda ushbu ixtisoslashgan til kelib chiqishiga sabab bo‘lgan ijtimoiy-tarixiy vaziyatlar mavjud, jumladan, Karib oroli, Afrika, Janubiy Amerika, Osiyo va Tinch okeani orollaridagi tarix. Til muloqot holatlarini o‘rganishda nafaqat muayyan til detallarini, balki ikki tilli so‘zlovchilarning har bir tildan qanday foydalanishi va ularning muloqotda qo‘llayotgan ijtimoiy va lingvistik detallarni ham o‘rganish muhim.

Til va jamiyat mutanosibligini o‘rganishdagi yana bir yondashuv tilning erkin muloqotdagi holatiga qaratiladi. Tilning ijtimoiy kontekstida o‘rganilishi bizga ma’lum bir jamoa ichida ijtimoiy munosabatlarimizni qanday tashkil etishimiz haqida qisman ayta oladi. Bir shaxsga "xonim", yoki ismi bilan murojaat qilish oddiy so‘z tanlovi haqida emas, balki murojat qilayotgan inson va adresatning munosabatlari va ijtimoiy o‘rni, maqomi va mavqeini anglash mumkin. Xuddi shunday, gaplar strukturasini tanlab gapirish, jumladan “Tuzni uzatib yubor!” o‘rniga “Iltimos, tuzni uzatib yuborolmaysizmi?” yoki “Ovqatning tuzi sal kamroq bo‘libdi shekilli, ozroq tuz sepib yuboraychi” kabi muqobil jumlalardan foydalanish bu sodda gap strukturani almashtirishgina bo‘lib qolmay, balki, tanlab gapirilayotgan gap shaxsning madaniy qadriyatlari va xushmuomalalik normalarini o‘z ichiga oladi.

Sotsiolingvistik kompetensiya – bu kerakli natijaga erishish uchun ma’lum bir auditoriya va vaziyat uchun qaysi so‘zlarni tanlashni bilishni anglatadi. Masalan, amerikaliklar o‘z farzandlari bilan go‘yo kattalar bilan gaplashganday suhbatlashadi. Bolalar, hatto kattalar bilan bog‘liq bo‘lgan har qanday savollarga ota-onalardan javob olishlari mumkin. O‘zbekistondagi bu tendensiya aksincha, biz bolalarimizga yoshiga mos bo‘lmagan mavzuni muhokama qilishlariga yo‘l qo‘ymaymiz.

Yana bir misolga to‘xtasak, agar siz 17 yosh bo‘lsangiz va ko‘chada uzoqdan Jamshid ismli do‘stingizni ko‘rib qolsangiz, siz bemalol baland va norasmiy ovoz bilan "Ey, Jamshid!" deb chaqirasiz. Boshqa vaziyatda esa, masalan, siz maktab direktoringizni o‘z mashinasiga chiqayotib dastro‘molini tushib qolganini ko‘rsangiz, albatta “Assalomu alaykum, Zafar Davronovich, ro‘molchangiz tushib qoldi” deb

aytasiz. Ushbu so‘z tanlovi so‘zlovchi va tinglovchining ijtimoiy holati va jamiyatdagi mavqeiga bog‘liq. Agar 17 yoshli bola "Ey, ro‘molchangiz tushib qoldi" desa, bu qo‘pollik deb hisoblanishi mumkin. Ma’lumki, jamiyatda maktab direktori yuqori mavqega ega, agar bola ushbu ijtimoiy konstruksiyalarni tushunsa va hurmat qilsa, u o‘z fikrini bildirish va munosib hurmat ko‘rsatish uchun o‘z tilini tanlay oladi.

Bir vaziyatni o‘z tajribamdan bo‘lishmoqchiman. Angliyaga safarim davomida Buyuk Britaniyalik mezbon oilam bilan bo‘lgan suhbat jarayonidan bir lahzani aniq eslayman. Angliyalik mezbon ayol 70 yoshdan oshganligi sababli, men mazkur davlatdagi qariyalar hayot tarziga qiziqdim. “Keksa ingliz ayol sifatida, bu yerdagi qariyalarning kundalik turmush tarzini qanday ta’riflaysiz?” degan savolimga mezbon ayol “Oh, men hali o‘zimni keksa ayol deb hisoblamayman, ammo hayot tarzi haqida gapirishim mumkin” deb javob qaytardi. Ushbu vaziyatda men ayolga "keksa" deb notug‘ri murojat qilganimni tushundim va uzr so‘rab suhbat matnini “nafaqa yoshidagilar” deb o‘zgartirib o‘z so‘zimda davom etdim. Ya’ni, ijtimoiy holat va munosabatdan kelib chiqib so‘zlarni tanlab gapira boshladim.

Tilga ijtimoiy faoliyat sifatida yondoshib, suhbat va nutq uchun muayyan qonuniyatlarni yoki ijtimoiy qoidalarni kashf etishga e’tibor qaratish mumkin. Masalan, suhbatni boshlash va tugallash qoidalarini, gapirish yoki hikoya yoki latifani aytib berish usullarini tavsiflashimiz mumkin.

Shuningdek, odamlar madaniy kelib chiqishi va muloqot uchun maqsadlariga qarab o‘z tillarini qanday qo‘llashlarini o‘rganish mumkin. Tilshunos olimlar aralash jins vakillari o‘rtasidagi suhbatlar bir xil jinsdagilar orasidagi muloqot matnidan qanday farq qilishi, ish joyida har xil mavqedagi insonlar orasidagi muloqotlardagi farq, o‘qituvchilar bolalarga qanday qilib tildan foydalanishni o‘rganishga imkon berishlari yoki tilda qanday o‘zgarishlar yuz berishi va ommalashuvi kabi masalalarni o‘rganishlari mumkin. Tilshunoslar ko‘pincha ijtimoiy faoliyat sifatida til haqidagi ushbu savollarga javob berish uchun etnografik usullardan foydalanadilar. Ya’ni, ular insonlarning xulq- atvori va munosabatlarini tushuntirish uchun ular avvalambor

o‘sha jamiyatning qadriyatlari, manaviyati va nuqtai-nazarlarini tushunishga harakat qilishadi.

So‘nggi bir necha o‘n yilliklar davomida sotsiolingvistikaning rivojlanishini ikki tendensiya tavsiflab berdi. Birinchidan, ma’lum soha doirasida alohida ixtisosliklarning yaralishi ijtimoiy va siyosiy masalalarning paydo bo‘lishiga to‘g‘ri keldi. Shunday qilib, til va millatchilik, til va etnik kelib chiqish, til va gender kabi mavzularga e’tibor jamiyatda shu doiradagi masalalarning keng yoyilishiga sabab bo‘ldi. Ikkinchidan, til va jamiyatning rolini tekshiradigan mutaxassislar tadqiqot natijalarini keng asoslangan holda ijtimoiy, ta’lim va siyosiy muammolarga tadbiq etishga ko‘proq qiziqish bildirdilar. Sotsiolingvistika shu tariqa til o‘rganishda nazariya, tavsif va qo‘llanishni bir joyga jamlab o‘rganish uchun o‘ziga xos imkoniyat yaratadi.

Shu bilan birga, tilshunoslar tillardagi turfa-xillikni jumladan, shevalar, ma’lum hududdagina gaplashiladigan tillar, o‘smirlar tili, ijtimoiy guruhlarga taalluqli tillar mohiyatini ijtimoiy vaziyatga asoslanib ochib berishga harakat qiladilar. Lingvistik variantlarni tadqiq qiluvchi tadqiqotlar mikro-sotsiolingvistika deb ataladi. Ijtimoiy jihatlar va til munosabatlarini tadqiq etuvchi tadqiqotlar makro-sotsiolingvistika deb ataladi. Sotsiolingvistik tadqiqotlar doirasi juda keng, lekin barcha sotsiolingvistik tadqiqotlarning ustun maqsadi – lisoniy variantlarning tanlanishini va til o‘zgarishini qaysi ijtimoiy omillar belgilashini aniqlash bilan bog‘liq.

XULOSA VA MUNOZARA

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib shuni aytish mumkinki, sotsiolingvistik tadqiqot ob’ekti quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- turli yosh va jinsdagi so‘zlovchilar tili, turli ijtimoiy guruhlarning tili;
- suhbat strategiyalari, so‘zlovchining kommunikativ kompetensiyasi;
- shahar va mintaqaviy turfa-xillik, dialektlar va standart til o‘rtasidagimunosabatlar, ko‘p tillilik, til aloqalari;
- davlat tili (radio va televediniya);

- yangi ommaviy axborot vositalari tili (matnli xabarlar, Facebook, skype);
- til munosabati va ularning oʻzgarishi (qaysi til va uning xususiyatlari turli ijtimoiy kontekstlarda va qaysi vaqtda mos boʻla oladi);
- til siyosati va standartlashtirish (til siyosati til munosabatlariga, ta’lim siyosatigaqanday ta’sir qiladi).

ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Gumperz, Jon J.; Kuk-Gumperz, Jenni (2018). "Til, madaniyat va jamiyatni oʻrganish: ijtimoiy lingvistika yoki lingvistik antropologiya?". Ijtimoiy lingvistika jurnali. 12 (4): 532–545.

2. Spolskiy, B. (2018). Ijtimoiy lingvistika. Oksford universiteti matbuoti.

3. Paulston, Christine Bratt va G. Richard Taker, muharrirlar. Ijtimoiy lingvistika: asosiy oʻqishlar. Malden, Ma.: Wiley-Blackwell, 2013.

4. T. C. Xodson va Britaniya ijtimoiy-lingvistikasining kelib chiqishi Jon E. Jozef tomonidan 2019-02-10 Wayback MachineSocilingvistika Simpoziumida arxivlangan 15, Nyukasl-apon-Tayn, 2014 yil aprel

5. Styuart, Uilyam A (2018). "Milliy koʻp tillilikni tavsiflash uchun ijtimoiy lingvistik tipologiya". Fishmanda, Joshua A (ed.). Til sotsiologiyasidan oʻqishlar. Gaaga, Parij: Mouton. p. 534.

6. Kloss, Xaynts (2016). "Abstandsprachen und Ausbausprachen" [Abstand-tillar va Ausbau-tillari]. Goschel shahrida, Yoaxim; Nail, Norbert; van der Elst, Gaston (tahrirlar). Zur Theorie des Dialekts: Aufsätze aus 100 Jahren Forschung. Zeitschrift für Dialektologie va Linguistik, Beihefte, n.F., Heft 16. Wiesbaden: F. Steiner. p. 310.

XIZMAT KO‘RSATISH KORXONA VA TASHKILOTLARIDA SAMARADORLIK VA XIZMAT SIFATINI OSHIRISHNING ASOSIY YO‘LLARI

Umurova Mohira Askarboy qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada har bir tashkilot oldiga qo‘yilgan muhim vazifalardan biri bo‘lgan mehnat unumdorligiga erishish, xizmat sifatini oshirish va mijozlarning e’tiborini jalb qilish hamda ularning ehtiyojini maksimal darajda qondirish va albatta yuqori daromad olishga qaratilgan ijtimoiy iqtisodiy masalalar ko‘rib chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *Ijtimoiy va iqtisodiy samaradorlik, YaIM, xizmat sifati, mehnat unumdorligi, samaradorlik ko‘rsatkichlari.*

Kirish: Globallashuv davrida respublikamizning iqtisodiyotini modernizatsiyalash jarayonida xizmat ko‘rsatish tarmoqlarini innovatsion boshqarish, kadrlar salohiyatini yuksaltirish, iqtisodiy resurslardan foydalanish mehanizmlarini takomillashtirish oldimizga qo‘yilgan dolzarb vazifalardan biri bo‘lmoqda. Ushbu jarayonni amalga oshirishda xizmat ko‘rsatish tarmoqlari faoliyatini rivojlantirish, iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanish, mehnat unumdorligini oshirish, xizmatlar sifatini yaxshilash, iste’molchilar ehtiyojini maksimal darajada qondirish sohaning o‘ziga xos muammolaridan biridir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xizmatlar sohasi iqtisodiyotini rivojlantirish maqsadida bir qancha olimlar ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishyapti. Bular qatoriga G‘.S.Mustafoyev, Sh.A.Sultonov, T.S.Sharipov, M.Q. Pardayev, A. Abdullayev, E.S. Fayziyev, R. M. G‘aybullayev, Sh. Ro‘zinazarov, I. S. Ochilov rahbarligidagi bir qancha olimlarni kiritish mumkin.

Tahlil va natijalar.

Ijtimoiy –iqtisodiy samaradorlik xizmat ko‘rsatish samaradorligini mehnat sharoitlarini, uning ijodkorlik mazmunini oshirish, aqliy va jismoniy mehnat o‘rtasidagi farqni yo‘qotishni inobatga olgan holda tavsiflaydi. Ijtimoiy –iqtisodiy samaradorlik bir vaqtning o‘zida xizmat ko‘rsatish va servis faoliyati unumdorligini oshirish, korxonaning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi, shaxsning har tomonlama rivojlanishi va uning barcha qobiliyatlaridan foydalanishning sabab va natijasi hisoblanadi. Bevosita ijtimoiy samara xodimlarning bilim va malakasi, tajriba va madaniyatining o‘sishi, aholi sog‘lig‘ining yaxshilanishi va umr ko‘rsatkichining uzayishida o‘z aksini topadi.

Xizmat ko‘rsatish samaradorligi ijtimoiy samaradorlikka nisbatan birlamchi hisoblanadi: iqtisodiy yutuqlar korxonaning ijtimoiy muammolarini hal etishga ko‘maklashadi. Masalan foydaning o‘sishi, jamg‘armalarning ortishi korxonaga ijtimoiy vazifalar doirasini kengaytirish va ularni hal qilish imkonini beradi.

Biroq samaradorlik va uning asosiy ko‘rsatkichi foyda (daromad) o‘z-o‘zidan yuzaga kelmaydi. Turli korxonalarda samaradorlikka erishish uchun mavjud xizmat ko‘rsatish quvvatlari va boshqa xususiyatlardan kelib chiqqan holda, turli vosita va yo‘llardan foydalaniladi. Albatta bu jarayonda vaqt omili asosiy o‘rinni egallaydi ya’ni samaradorlikka qisqa va uzoq muddatlarda erishishni mo‘ljallash asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Masalan korxona olayotgan foydasini qisqa vaqt mobaynida xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilashni mablag‘ bilan ta’minlash, xizmat ko‘rsatishni qayta qurollantirish va modernizatsiya qilish, xodimlar malakasini oshirishga qaratilayotgan mablag‘larni kamaytirish yo‘li bilan oshirish mumkin. Uzoq muddatli rejalarda esa bu foydaning kamayishiga va xattoki korxonaning bozordagi o‘rnini yo‘qotishi natijasida bankrotga uchrashishiga olib kelishi mumkin.

Xorijiy firma va korxonalar o‘z faoliyatlarida samaradorlikka erishish uchun xizmat ko‘rsatish texnika va texnologiyalariga e’tibor kuchaytirishdan tashqari, maxsulot sifatini oshirish va uning reklamasini ommalashtirishga alohida e’tibor qaratmoqdalar. Masalan Yaponiyaning “Omron” firmasi oziga “Barchaning yaxshi

hayoti, yaxshi dunyo uchun” degan iborani shior qilib olgan. Amerikaning “Katerpiller” kompaniyasining shiori “Dunyoning har bir burchagida 48 soat xizmat ko‘rsatish” bo‘lsa, “Ribok” firmasi “Yaxshi bahodagi narx ” iborasini o‘ziga shior qilib olgan.[1]

Yuqorida aytilganlardan kelib chiqadigan bo‘lsak samara va samaradorlik qotib qolgan kategoriyalar qatoriga kirmaydi hamda faqatgina pul ko‘rinishida o‘lchanmaydi. Xizmat ko‘rsatish Samaradorlik va sifatli mehnat tufayli har bitta korxona birinchidan o‘zining iqtisodiy barqarorligi va bozordagi raqobatchilikka bardosh berishini ta’minlaydi, ikkinchidan o‘z imijini yaxshilaydi, reklamalar orqali brendini ommalashtiradi va hamkorlar bilan aloqalarni mustahkamlaydi, uchinchidan xodimlarni iqtisodiy va ijtimoiy ahvolini yaxshilaydi. Demak xizmat ko‘rsatish samaradorligini oshirish yo‘llarini qidirish, xarajat va natijalarni to‘g‘ri solishtirish, mulkchilik shakli, qaysi tarmoqqa tegishliligi, hududiy joylashishi va faoliyat turidan qat’iy nazar har bir korxona uchun muhim vazifa hisoblanadi.

Xizmatlarning ijtimoiy- iqtisodiy ahamiyati shundan iboratki, ularning rivojlanishi natijasida dunyoda yoki alohida mamlakatlarda ishsizlik, jinoyatchilik, kasallanish, o‘lim darajasini kamayishi, aholining daromadlari darajasi, aholi uchun axborot olish imkoniyatining mavjudligi, YaIM, bandlik darajasi va boshqalarni oshishi kuzatiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60 sonli Farmonida 33-maqsad siaftida hududlarni mutanosib rivojlantirish orqali hududiy iqtisodiyotni 1,4-1,6 baravarga oshirish; 34- maqsad sifatida hududlarning muhandislik- kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilma tizimini hamda xizmat ko‘rsatish va servis sohasini rivojlantirish; 35- maqsad sifatida “O‘zbekiston bo‘ylab sayohat qiling ” dasturi doirasida mahalliy sayyohlar sonini 12 million nafardan oshirish hamda respublikaga tashrif buyuradigan xorijiy turistlar sonini 9 million nafarga yetkazish; 36- maqsad sifatida esa barcha transport turlarini uzviy bog‘lagan

[1] “Xizmatlar sohasi iqtisodiyoti” darslik Samarqand 2022-y.

holda transport tizimini rivojlantirish, yirik shaharlar o‘rtasida kunlik transport qatnovlari asosida manzilga yetib borish va qaytib kelish imkoniyatini yaratish belgilab berilgan.

Xususan Taraqqiyot Strategiyasida servis sohasida yashirin iqtisodiyot ulushini 3 baravarga qisqartirish, xizmatlar sohasining jozibadorligini oshirish maqsadida sohadagi tadbirkorlik subyektlariga qo‘shimcha imtiyozlar taqdim etish vazifalari ko‘zda tutilgan.[1]

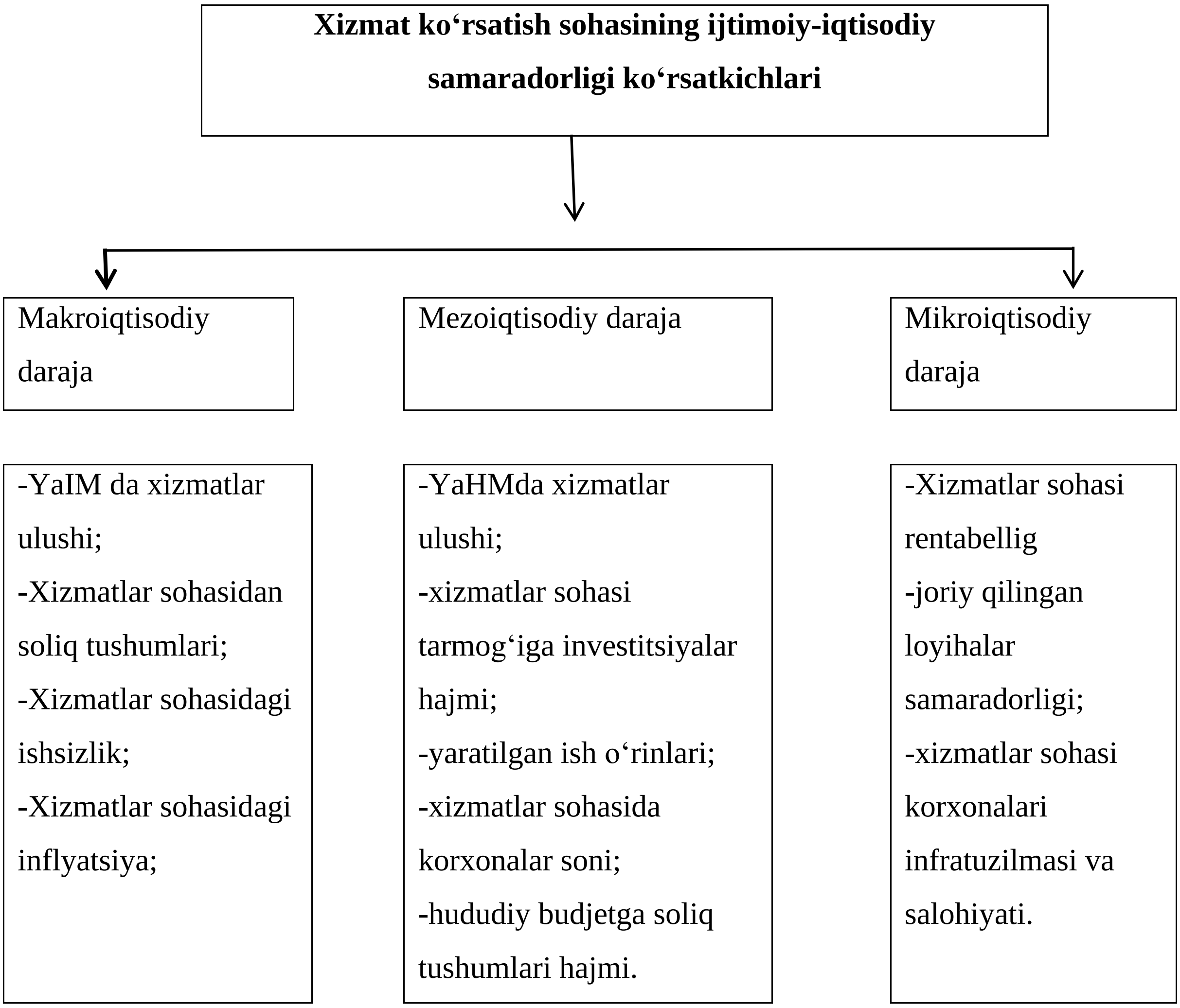

1 -rasm. Xizmatlar sohasi ijtimoiy –iqtisodiy samaradorligining ko‘rsatkichlari

Makrodarajadagi mamlakat YaIMning shakllanishiga ta’sir qiluvchi ko‘rsatkichlar bilan ifodalansa, mikrodaraja xizmat ko‘rsatuvchi korxona va tashkilotlar darajasidagi ko‘rsatkichlar bilan ifodalanadi. Mezodaraja alohida

[1] http://lex.uz/docs/5841063

tarmoqlar va hududlar darajasidagi ko‘rsatkichlar to‘plamidan tashkil topadi. Tarmoqlar darajasida ko‘rsatiladigan xizmatlarning samaradorligi moddiy kapitalning o‘sishi, sohaga investitsiyalarning ko‘payishi va qo‘shimcha ish o‘rinlarining yaratilishi bilan baholanadi. Hududiy darajada sanoatning rivojlanishi yalpi hududiy maxsulotning o‘sishiga va umumiy holatda aholi turmush darajasining yaxshilanishiga ta’sir ko‘rsatishi lozim.

2- rasm. Xizmatlar sifatining asosiy ko‘rsatkichlari

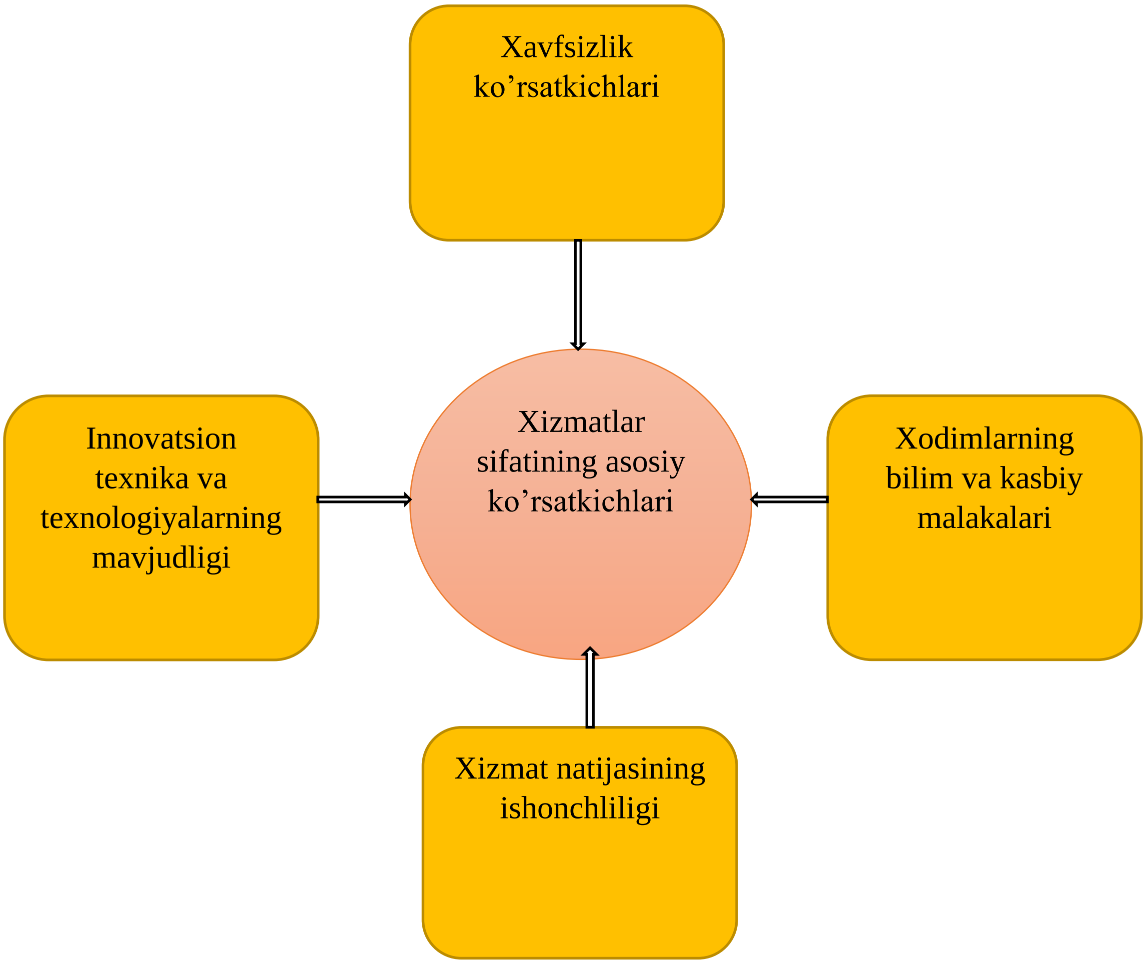

Yuqorida keltirilgan rasmda samaradorlikka ta’sir etuvchi va xizmat sifatini oshirishga qaratilgan asosiy ko‘rsatkichlar keltirib o‘tilgan. Har bir korxona rahbari faoliyati samaradorlikni oshirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi va har bir jarayonlarda samarali boshqaruv strukturalarini qo‘llashi natijasida yuqori sifat va samaradorlikka erishishning asosiy bosqichlari hisoblanadi.

Xulosa.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak xizmatlar sohasi iqtisodiyoti va uni boshqarish har bir rahbardan yuqori darajali bilim va malaka talab qiladi. Samaradorlikka erishish uchun boshqaruv jarayonlarini to‘g‘ri tashkil qilish hamda innovatsion texnika va texnologiyalardan samarali foydalanish qolaversa xodimlar bilimini oshirish rahbar oldida turgan asosiy vazifalardan bo‘lmog‘i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Maxmudov.E.X. Korxona iqtisodiyoti. O‘quv qo‘llanma,- T.: O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2005.
2. Ortiqov A. Sanoat iqtisodiyoti. Darslik. – T.: TDIU,2004.
3. Aminov. Z. Yu. Xizmat ko‘rsatuvchi korxonalarning iqtisodiy xavfsizligini ta’minlash yo‘llari. Iqtisod fanlari nomzodi aftoreferati. SamISI -2009y.
4. Ochilov.I.S. Xizmat ko‘rsatish sohasi korxonalarida samaradorlikni oshirish yo‘llari. Iqtisod fanlari nomzodi aftoreferati SamISI- 2010y.
5. Q.J. Mirzayev, T.S.Sharipov, Sh.A.Sultonov, G‘.S.Mustafoyev, E.S.Fayziyev “Xizmatlar sohasi iqtisodiyoti” darslik 2022y.

ЁНҒИННИ БАРТАРАФ ЭТИШДА МЕҲНАТ ХАВФСИЗЛИГИ ҚОИДАЛАРИ

Бекниязова Гаухар Женисбаевна

Нукус шаҳар 2-сонли касб-ҳунар мактаби
ишлаб чиқариш таълим устаси

Аннотация. *Мазкур мақолада ёнғин хавфсизлиги юзасидан аҳолининг тайёргарлиги, хусусан меҳнат хавфсизлигини таъминлаш юзасидан атрофлича фикр-мулоҳазалар юритилган.*

Калит сўзлар: *ёнғин, атроф-муҳит тозалиги, аҳоли саломатлиги, фавқулодда вазиятлар, хавфсиз ҳаёт.*

Ёнғин сўзини эшитган пайтда кўпчилик кўз олдига ловиллаб ёнаётган олов кўз олдига келиши, табиий. Ёнғин тушунчаси деганда одамларнинг ҳаёти ва (ёки) соғлиғига, юридик ва жисмоний шахсларнинг мол-мулкига, шунингдек атроф табиий муҳитга зарар етказадиган, назорат қилиб бўлмайдиган ёнишдир. Уларнинг хавфсизлигини таъминлаш одамларнинг, юридик ва жисмоний шахслар мол-мулкининг, шунингдек атроф табиий муҳитнинг ёнғинлардан ҳимояланганлиги ҳолати тушунилади.

Бугунги XXI асрда ишлаб чиқариш жараёнларининг юксак тараққий этган технологиялар билан таъминланиши, табиий ривожланишда салбий ҳолатларнинг вужудга келаётганлиги ҳамда уларнинг мураккаблашуви натижасида аҳоли саломатлиги, атроф-муҳит тозалиги ва иқтисодиётнинг барқарор ривожланишига таҳдид солаётган бир пайтда хавфсиз ҳаётни таъминлаш ҳам долзарб масалага айланганлиги барчамизга маълум.

Айни пайтда мамлакатимизда аҳоли хавфсизлигини таъминлаш, табиий, техноген ҳамда экологик хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири бўлиб, бу борада муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг ўтган 2 йил давомида Олий Мажлисга

йўллаган Мурожаатномаларида илгари сурилган долзарб вазифаларга эътиборни қаратишни жоиз деб билишимиз зарур. Хусусан, Олий Мажлисга 2017 йил 22 декабрда йўллаган Мурожаатномасида аҳоли хавфсизлигини сақлаш энг устувор вазифа эканлиги таъкидланган бўлса, ўтган 2018 йилнинг 28 декабридаги Мурожаатномасида эса халқимиз хавфсизлигини таъминлашни янги босқичга кўтариш зарурлиги муҳим йўналишлардан бири сифатида белгиланди.

Дарҳақиқат, аҳоли хавфсизлигини таъминлашда уларнинг бехатар яшаш даражасини ошириш, муносиб турмуш шароитларини яратиш долзарб аҳамият касб этади.

Маълумки, ёнғин хавфсизлиги таъминлаш масаласи дунёнинг барча мамлакатлари учун устувор йўналишлардан бири ҳисобланади. Ёнғинлар таҳлилига эътибор қаратадиган бўлсак, мамлакатимизда йил сайин ёнғинлар сонининг камайиш тенденцияси кузатилмоқда, бунда асосан, ёнғин хавфсизлиги хизмати ходимларининг шу жумладан, Институт профессор-ўқитувчиларининг ҳам мутахассислар тайёрлаш йўлидаги саъй-ҳаракатлари зое кетмаётганлигидан далолат беради. Лекин, ёнғинлар оқибатида етказилаётган маънавий ва моддий зарарнинг ҳали ҳам катта миқдордалиги, инсонларнинг тан жароҳати олиш ва ҳалок бўлиш ҳолатлари афсуски, кузатилмоқда. Бу, соҳада фидойилик билан виждонан хизмат қилаётган ҳар бир ходимни хавотирга солмасдан қўймайди.

Меҳнатни муҳофаза қилиш – бу тегишли конун ва бошқа меъёрий хужжатлар асосида амал қилувчи, инсоннинг меҳнат жараёнидаги хавфсизлиги, сиҳат - саломатлиги ва иш қобилияти сақланиши таъминлашга қаратилган ижтимоий - иқтисодий, ташкилий, техникавий, санитария - гигиена ва даволаш - профилактика тадбирлари ҳамда воситалари тизимидан иборат. Муассасада, меҳнатни муҳофаза қилиш ва хавфсизлик техникаси бўйича йўриқлар бўлиши зарур.

Меҳнат хавфсизлиги талабларига риоя қилмасликнинг асосий сабаби билимсизлик. Иш учун зарур хавфсизлик воситалари билан эса, ходимни иш берувчи таъминлаши керак.

Охирги пайтларда иш жойларида турли хил бахтсиз ҳодисалар оқибатида ишчи-хизматчиларнинг ногирон бўлиб қолиши, ёхуд уларнинг ҳаёт билан видолашиш ҳолатлари кузатилмоқда. Шу билан корхона ва ташкилотларда меҳнат хавфсизлигига риоя қилиш, бу борада тўғри тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бориш кун тартибига чиқмоқда.

Дарвоқе, иш юзасидан айрим муассасаларга, ташкилотларга бориб қоламиз. Шундайлари бор, кўрганда баҳри-дилинг очилади, хавфсизлик техникаларига риоя қилишади, лекин шундай ташкилотлар ҳам борки, иш берувчи томонидан бепарволик қилинади. На тиббий кўрикдан ўтказади, на ҳимоя воситалари олиб беради. Шу боис иш берувчилардан меҳнатни муҳофаза қилиш маданиятини ўзларига жорий қилишса, кучайтиришса. Шундагина, иш жойларида рўй берадиган ҳар хил бахтсиз ҳодисаларнинг келиб чиқиши бартараф этилган бўлар эди.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» ги ПФ-4947-сон Фармони. Тошкент, 2017
2. Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 26 майдаги «Фуқаро муҳофазаси тўғрисида»ги қонуни.
3. Ўзбекистон Республикаси 2008 йил 26 декабрдаги «Қутқарув хизмати ва қутқарувчи мақоми тўғрисида» қонуни.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 1 июндаги «Фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш ва уларни бартараф этиш тизими самарадорлигини тубдан ошириш чора - тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5066-сонли Фармони.
5. Ёнғин хавфсизлиги журнали 12 (88) 2012.
6. Ёнғин хавфсизлиги журнали 4 (104) 2014.

$G = O(1, L)$ GRUPPA UCHUN G -TENGLIK PROBLEMASI

Jo'rayeva Zebiniso Yo'ldoshevna
Termiz muhandislik texnologiya instituti(stajyor)
zebinsojorayeva@gmail.com

Annotatsiya: *Dissertatsiyada* $L = Q(\sqrt{3})$ *maydon ustida* $\langle x,y\rangle_1 = x \cdot y$ *va* $\langle x,y\rangle_2 = x_1y_1 - 3x_2y_2$ *formalar bilan aniqlangan 2-o'lchovli bichiziqli metrik fazolarda tartib bilan berilgan m ta nuqtadan iborat ketma-ketliklarning geometriyalari rivojlantirilgan. Evklid va Psevdo-evklid geometriyalarida ratsional sonlar ustida 2-o'lchovli* $a + b\sqrt{3}$ *sonlar maydonining geometriyasi qaralgan.*

Kalit so'zlar: *maydon, skalyar ko'paytma, ortoganal akslantirish, invariant funksiya, ketma-ketlik, kompozitsiya.*

Abstract: *In the dissertation* $L = Q(\sqrt{3})$ *, geometries of sequences* $\langle x,y\rangle_1 = x \cdot y$ *consisting of m points given in order on the field*$\langle x,y\rangle_2 = x_1y_1 - 3x_2y_2$ *and in 2-dimensional bilinear metric spaces defined by forms are developed. In Euclidean and Pseudo-Euclidean geometries, the geometry of the 2-dimensional number field over rational numbers is considered.*

Key words: *area, scalar multiplication, orthogonal reflection, invariant function, sequence, composition.*

KIRISH

$D: L^m \rightarrow N$ funksiyani quyidagicha ta'riflaymiz. Agar $x = (x_1, x_2, \ldots, x_m)$ m -ketma-ketlik uchun $x_i = 0$, $\forall i \in N_m$ bo'lsa, $D(x) = 0$ deymiz. Aks holda $D(x) \neq 0$ deymiz.

1-ta’rif. $x = (x_1, x_2, \ldots, x_m)$ m - ketma ketligining $D(x)$ funksiyasi k ga teng deyiladi, agar $D(x) \neq 0$ va $x_1 = 0, x_2 = 0, \ldots, x_{k-1} = 0, x_k \neq 0$ bo‘lsa.

1-tasdiq. $x = (x_1, x_2, \ldots, x_m)$ va $y = (y_1, y_2, \ldots, y_m)$ m - ketma-ketliklar G - ekvivalent bo‘lsa, u holda $D(x) = D(y)$ bo‘ladi yani $D(x)$ funksiya G -invariantdir.

Isbot. Faraz qilaylik $x = (x_1, x_2, \ldots, x_m)$va $y = (y_1, y_2, \ldots, y_m)$ m-ketma-ketliklar ekvivalent bo‘lsin. U holda $g \in G$ mavjudki $y_i = gx_i, \forall i \in N_m$, tengliklar bajariladi.

Agar $D(x) = 0$ bolsa, $x_i = 0, \forall i \in N_m$ boladi. Bu holda $y_i = gx_i, \forall i \in N_m$ tengliklardan $y_i = 0, \forall i \in N_m$, tengliklar kelib chiqadi. Bundan $D(y) = 0$ ekanligi olinadi.

Agar biror $k \in N_m$ uchun $D(x) = k$ bolsa, $x_i = 0$, $\forall i \in N_m$, $i \leq k$ va $x_k \neq 0$ bo‘ladi. Bu holda $y_i = gx_i, \forall i \in N_m$ tengliklardan, $x_k \neq 0$ tengsizlikdan va $g \neq 0$ tengsizlikdan $y_i = 0$, $\forall i \in N_m$ $i \leq k$ va $y_k \neq 0$ kelib chiqadi. Bundan $D(y) = k$ ekanligi olinadi. Tasdiq isbotlandi. △

Ω_0 bilan $\{x \in L^m : D(x) = 0\}$ to‘plamni belgilaymiz. Ω_k bilan $\{x \in L^m : D(x) = k\}$ to‘plamni belgilaymiz, bu yerda $k \in N_m$.

2-tasdiq. Ω_0 va $\forall k \in N_m$ uchun harbir Ω_k to‘plam G -invariantdir.

3-tasdiq. $\Omega_0 \cup \Omega_1 \cup \ldots \cup \Omega_m = Y, \Omega_i \cap \Omega_j = \emptyset, \forall i, j \in N_m$ va $\Omega_0 \cap \Omega_j = \emptyset, \forall j \in N_m$.

4-tasdiq. $x = (x_1, x_2, \ldots, x_m)$, $y = (y_1, y_2, \ldots, y_m)$ m - ketma-ketliklar va $D(x) = 0$ bo‘lsin.

(1). Agar $x \overset{O(1,L)}{\sim} y$ bo‘lsa, u holda $D(x) = D(y) = 0$ bo‘ladi.

(2). Aksincha, agar $D(x) = D(y) = 0$bo‘lsa, u holda $x \overset{O(1,K)}{\sim} y$ bo‘ladi.

Isbot. (1). $x \overset{O(1,K)}{\sim} y$ bo‘lsin. Bu holda Tasdiq 2.3.1 ga ko‘ra $D(x) = D(y)$ =0 bo‘ladi. (2). Aksincha, $D(x) = D(y) = 0$bo‘lsin. Bu holda $x_i = 0, \forall i \in N_m$ va $y_i = 0, \forall i \in N_m$, bo‘ladi. Bu tengliklardan $x \overset{O(1,L)}{\sim} y$kelib chiqadi. Tasdiq isbotlandi.

5-tasdiq. $x=(x_1,x_2,\dots,x_m)$, $y=(y_1,y_2,\dots,y_m)$ m - ketma-ketliklar va $D(x)=k$ bo‘lsin.

(1). Agar $x\overset{O(1,L)}{\sim}y$ bo‘lsa, u holda quyidagi tengliklar o‘rinli bo‘ladi:

$$D(x)=D(y), y_k^2=x_k^2, \frac{y_j}{x_k}=\frac{x_j}{x_k}\partial, \forall j=k+1,\dots,m. \ (2.3.1)$$

(2). Aksincha, (2.3.1) tengliklar bajarilgan bo‘lsin. Bu holda $x\overset{O(1,L)}{\sim}y$ bo‘ladi va yagona $g\in O(1,L)$ mavjudki, $y=g(x)$ o‘rinlidir ya’ni $x\overset{O(1,L)}{\sim}y$. Bu yerda $g\in O(1,L)$ quyidagi ko‘rinishda bo‘ladi $g=\frac{y_k}{x_k}$.

Isbot. 1). $x\overset{O(1,L)}{\sim}y$ bolsin. Bu holda $D(x)=D(y)$ tenglikning o‘rinli ekanligini, Tasdiq 2.3.1 da ko‘rsatdik. $x\overset{O(1,L)}{\sim}y$ ekvivalentlikga ko‘ra shunday $g\in G$ mavjudki, $y_i=gx_i, \forall i\in N_m$, tengliklar bajariladi. Bu yerda $g^2=1$ bo‘lganidan, $y_k^2=x_k^2$ tenglik kelib chiqadi. Yuqoridagi $y_i=gx_i, \forall i\in N_m$, tengliklardan $\frac{y_j}{y_k}=\frac{x_j}{x_k}$ tenglikning o‘rinli ekanligi oson kelib chiqadi.

Aksincha, (2.3.1) tengliklar bajarilgan bo‘lsin. $y_k^2=x_k^2$ tenglikdan $y_k=gx_k$ tenglik kelib chiqadi, bu yerda $g=1$ yoki $g=-1$ yani $g\in G$. $D(u)=D(x)=k$ ekanligidan $y_i=x_i=0$ tenglikning barcha $i\le k$ lar uchun bajarilishi kelib chiqadi. Bundan esa $y_i=gx_i$tengliklar $i\le k$uchun olinadi. Endi $j>k$ bo‘lsin. Bu holda $y_k=gx_k$ tenglikdan va $\frac{y_j}{y_k}=\frac{x_j}{x_k}$ tenglikdan $y_j=gx_j$ tenglik kelib chiqadi. Demak $x\overset{O(1,L)}{\sim}y$. Ushbu $y_k=gx_k$ tenglikdan $g=\frac{y_k}{x_k}$ tenglik kelib chiqadi. Tasdiq isbotlandi.

Bu tasdiqdan ochiqcha quyidagi xulosa kelib chiqadi. $\Omega_k=\{x\in L^m: D(x)=k\}$ bo‘lsin, bu yerda $k\in N_m$.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. А.Г.Курош. Олий алгебра курси. Тошкент, Ўкитувчи 1976

2. Ональных чисел, Итоги науки и техн. Сер. Соврем. Мат. И её прил. Темат. Обз., 2021, том 197,46-55, DOI:https://doi/org/10/36535/0233-6723-2021-197-46

3. Ж.Хожиев, А.С.Файнлеб Алгебра ва сонлар назарияси курси Тошкент, Ўзбекистон 2001

4. Sh.A.Ayupov, B.A.Omirov, A.X.Xudoyberdiyev Abstrak algebra, Fan Toshkent, Fan 2022

5. Djavvat Khadjiev, ˙Idris Oren, Omer Peksen, Global invariants of paths and curves for the group of all linear similarities in the two-dimensionalEuclidean space, International Journal of Geometric Methods in Modern Physics Vol. 15, No. 6 (2018) 1850092 (28 pages).

VR TEXNOLOGIYALAR VA UNI TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI

Gaffarov Laziz Xasanovich
Buxoro muhandislik texnologiyalari instituti "AKT" kafedrasi
dotsenti. (PhD)

Sharopov Amirbek Alisher o'g'li
Buxoro muhandislik texnologiyalari instituti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada VR texnologiya hamda u orqali amalga oshiriladigan ishlar bayon qilingan. Virtual haqiqat tizimli kompyuter tizimlariga nisbatan inson hissiyotlariga ta'sir qilish orqali virtual muhit bilan o'zaro ta'sirning bevosita himoyasi sifatida qaraladi. Virtual haqiqatni mazmuni va shakli ushbu jarayonlarga mos kelmaydigan real jarayonlar bilan modellashtirilgan obyektlar to'plami sifatida talqin qilish mumkin. Simulyatsiya qilingan obyektlar haqiqat bilan taqqoslanadi, lekin alohida ko'rib chiqiladi*-virtual *obyektlar mavjud, lekin real dunyo substansiyalari sifatida emas. Shu bois mazkur maqola quyidagi muammolarni yechimiga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *Virtual haqiqat (VR), Sensorlar, 3D, Immersiya, Virtual Reality Technology, HMD-display.*

Virtual reallik (**VR** ,inglizcha: *virtual reality*, *VR*, *sun'iy haqiqat*) — texnik vositalar yordamida yaratilgan, insonga uning his-tuyg'ulari orqali uzatiladigan dunyo: ko'rish, eshitish, teginish va boshqalar. Virtual haqiqat ta'sirga ham, reaktsiyaga ham taqlid qiladi. Haqiqat tajribasining mustahkam to'plami uchun virtual haqiqat va real vaqt reaksiyalarining kompyuter sintezini amalga oshiring.

Diplom ishi mavzusining dolzarbligi, shubhasiz, virtual haqiqat fenomenining nisbiy yangiligi, ayniqsa uning Butunjahon Internet tarmog‘i doirasida shakllangan tarkibiy qismi bilan belgilanadi. Zamonaviy versiyada internet yigirma yil oldin ommaviy hodisa sifatida mavjud emas edi. Bu shuni anglatadiki, u tadqiqotning kontseptual obyektining muhim tarkibiy qismi emas edi, bu ma’lum darajada ushbu hodisaning past darajada ishlab chiqilganligini va tadqiqotning o‘zining parchalangan, tizimsizligini tushuntiradi. Shu sababli, ushbu mavzuni ishlab chiqish virtual haqiqatni tushunish, shuningdek, uning ta’sirida hayotga olib keladigan ijtimoiy oqibatlarni tushunish uchun katta ahamiyatga ega.

Virtual Realitiya (VR), real dunyoni o‘zgartirish va "virtual" (san’atdagi) dunyo ichidagi tarqalgan atmosferani yaratishda foydalaniladigan texnologiyadir. Bu, kompyuter grafikasi, sensatsiyalari, va boshqa interaktiv elementlarni birlashtirib, odamni boshqa joyda his qilishga imkon beradi.

VR texnologiyasi aynan quyidagi bosqichlardan iborat:

1. Sensorlar va Kamera: Bu texnologiyalar foydalanuvchining harakatlarini va joylashishini kuzatib borish uchun ishlatiladi. Misol uchun, quloq qidirish sensarlari yoki kamera orqali foydalanuvchi harakatlarini kuzatib boradi va bunaqa hissiyotlarni amalga oshiradi.

2. Grafik va 3D modelleme: Virtual dunyo, aniq, detallangan grafika va 3D model orqali yaratiladi. Bu, foydalanuvchiga real dunyoda bo‘lgan hissiyatni o‘zgartirish uchun juda muhimdir.

3. Immersiya: Bu, foydalanuvchining o‘zi uchun yangi, virtual dunyoga kiringanidek his qilishini ta’minlashdir. Masalan, VR quloqlar orqali tinglash, go‘yoq, va o‘zbek turdagi sensorlar orqali hissiyat qilish kabi imkoniyatlarni taqdim etish orqali, foydalanuvchi to‘liq immersive tajriba yashay oladi.

4. Ko‘ngilochar qurilmalar: Ko‘ngilochar qurilmalar, masalan, qo‘lchalar yoki maxfiytni o‘z ichiga olgan sinchqirlar, foydalanuvchiga virtual dunyoda qatnashish imkonini beradi. Bu qurilmalar foydalanuvchining harakatlarini kuzatib borish uchun ham foydalaniladi.

5. VRT (Virtual Reality Technology): Bu, VR o‘ynash uchun maxsus qurilmalar va dasturlarni o‘z ichiga oladi. VR texnologiyalari, o‘zining eng yaxshi tajribani taqdim etish uchun dasturiy ta’minotni ham o‘z ichiga oladi.

6. VR dasturlar va o‘yinlar: Bu, VR platformalarida ishlaydigan dasturlar va o‘yinlar. Ularning ko‘pchiligi 3D grafika va immersive tajribaga ega.

Fan rivojlanishining hozirgi bosqichi murakkab, ko‘p o‘lchovli obyektlarni o‘rganishga burilish bilan tavsiflanadi, ularni ko‘rib chiqish imkoniyati yagona qo‘shma kognitiv faoliyat doirasida amalga oshiriladi va shuning uchun bunday obyektlarni o‘rganishga qaratilgan ilmiy komplekslar paydo bo‘ladi va ko‘plab fanlar va ilmiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu komplekslardan biri falsafiy, aniq ilmiy va amaliy bo‘limlarni o‘z ichiga olgan virtualistika edi. Bu majmua nisbatan yaqinda - 80-90-yillarda shakllangan. XX asr va virtual haqiqat bilan bog‘liq ko‘plab muammolarni keyingi o‘rganishda ishtirok etish zamonaviy falsafaning dolzarb vazifalaridan biridir.

VR texnologiyalari bugungi kunda bir necha sohalar uchun keng foydalanilmoqda, masalan:

- O‘yinlar: O‘yinlar sohasida VR texnologiyalari katta o‘rinda ega. Ko‘pchilik VR o‘yinlari foydalanuvchilarga engil va qiziq tajribalar yaratish imkonini beradi.

- Ta’lim: Ta’lim sohasida ham VR texnologiyalari keng qo‘llanilmoqda. Virtual o‘qish dasturlari, laboratoriyalar, yuridik va tibbi ta’limlar kabi ko‘plab ta’limni o‘z ichiga oladi.

- Saqlovchi o‘yunlar: Masalan, simulyatorlar va o‘qitish jarayonlariga qarshi amaliyot uchun VR texnologiyalari ham foydalaniladi.

- Ish joyi va korxonalar: Korxonalar o‘z xodimlari uchun VR imkoniyatlarini qo‘llab-quvvatlash uchun VR texnologiyalaridan foydalanishmoqda. Masalan, ta’lim va yoritish uchun ishlab chiqarilgan VR dasturlar orqali yangi xodimlar ta’lim olishlari mumkin.

Zamonaviy jamiyat kompyuter axborot texnologiyalari va telekommunikatsiya tizimlarining jadal rivojlanishi bilan tavsiflanadi. So‘nggi yillarda bu sohada sifat

jihatidan sakrash yuz berdi, bu internetning shakllanishi va faoliyati jarayonida maksimal darajada namoyon bo‘ldi, u shunchaki juda katta hajmdagi ma’lumotlarni saqlash va uzatish tizimi bo‘lishni to‘xtatdi. . Bu bizning kundalik voqeligimizning yangi qatlamiga va juda ko‘p odamlarning hayot doirasiga aylandi. Natijada o‘z umrining salmoqli qismini virtual makonda o‘tkazadigan kompyuter tarmog‘i foydalanuvchilarida yangi qiziqishlar, motivlar, maqsadlar, munosabatlar, shuningdek, ushbu yangi makon bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan psixologik va ijtimoiy faoliyat shakllari shakllanadi. Ushbu barcha hodisalarning ilmiy tavsifi, ularni tushunishda tajriba to‘plash va virtual haqiqat ta’sirining ijtimoiy oqibatlarini bashorat qilish qobiliyati ushbu tadqiqot mavzusini yangilaydi.

Virtual Realitiya (VR) texnologiyalari, odamni real dunyoni o‘zgartirish va unga boshqa, virtual dunyo ichidagi atmosferaga olib chiqarishda ishlatiladigan texnologiyalardir. Bu texnologiyalar foydalanuvchilarga detallangan, interaktiv tajriba taqdim etib, ularni o‘zlarini boshqa joyda his qilishga olib keladi.

Tajriba va Immersiya

VR texnologiyalari foydalanuvchilarga taqsimlanmagan tajriba taqdim etishda juda samarali. Qulay qo‘llaniladigan VR qurilmalari, quloqlar, va maxfiytli qurilmalar, foydalanuvchilarni virtual dunyoda o‘zlarini his qilishga olib keladi. Bu, o‘quvchilar, ishchi va soha mutaxassislarini turli sohalarda o‘rgatish va tayyorlash uchun keng qo‘llanilmoqda.

Ta’lim sohasida VR

Ta’lim sohasida VR texnologiyalari, o‘quvchilarga virtual laboratoriyalar, sayohatlar, va mashqlar orqali ma’lumotlarni o‘rganishlarini taqdim etish imkonini beradi. Bu, o‘quvchilarning amaliyot tajribasini oshirish va abstrakt ma’lumotlarni ko‘rib chiqishda yordam bera olish uchun idealdir.

Saqlovchi O‘yinlar va Simulyatorlar

VR texnologiyalari saqlovchi o‘yinlar va simulyatorlar sohasida juda mashhurdir. Aviatsiya, transport, tibbiyot, va boshqa sohalarda saqlovchi o‘yinlar, maxfiytli qurilmalar orqali o‘quvchilar va xodimlarni amaliyotga tayyorlashda foydalaniladi.

Sotish va Marketing

Virtual do‘konlar orqali mahsulotlarni ko‘rish va xarid qilish imkonini beradigan VR texnologiyalari, savdo sohasida ishlab chiqarilgan va foydalaniladigan texnikalar orqali mijozlarga sayohat imkonini beradi. Bu, yangi mahsulotlarni tanishish va sotishda zamonaviy usullarni joriy etishga o‘rin olishda yordam bera olish uchun qo‘llaniladi.

Mustaqil Fanlar va Hodisalar

Virtual dunyolar orqali maxsus mustaqil fanlar va hodisalar tashkil etish uchun VR texnologiyalari ham qo‘llanilmoqda. Konferensiyalar, darslar, va yuqori sifatli maqsadli hodisalar o‘rganishda, o‘quvchilar va soha mutaxassislariga boshqa joylarda bo‘lish imkonini beradi.

Axborot oqimining portlashi allaqachon inson dunyosida chuqur o‘zgarishlarga olib keldi. Ishlab chiqarish qiyofasi o‘zgarmoqda, turmush tarzi o‘zgarmoqda, mentalitet o‘zgarmoqda. Jamiyat hayotidagi bu o‘zgarishlarning barchasi o‘ziga xos falsafiy tushunishni talab qiladi, ayniqsa axborot kommunikatsiyalari usullari va vositalari doimo o‘ziga xos ijtimoiy yuk bo‘lib kelgan va ularning evolyutsiyasi o‘sib borayotgan ijtimoiy ehtiyojlar va manfaatlar bilan belgilanadi. Virtual haqiqatga bo‘lgan qiziqishning portlashi, uni aks ettirish obyektiga aylantirganligi ham ko‘p jihatdan uning postmodernizm bilan uyg‘unligi bilan izohlanadi, bu hozirgi bosqichda intellektual fikr va nazariy ijodning etakchi yo‘nalishlaridan biriga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Khasanovich G. L. POSSIBILITIES OF THE INFOCOMMUNICATION BASE IN TEACHING ON DIFFERENTIATED EDUCATIONAL PROGRAMS IN PROFESSIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2022. – Т. 2. – №. 1.5 Pedagogical sciences.
2. Khasanovich G. L. Möglichkeiten der Info-Kommunikationsbasis bei der Vermittlung von differenzierten Bildungsprogrammen in professionellen Bildungseinrichtungen Gaffarov Laziz Khasanovich.
3. Гаффаров Л. Х. и др. Малака Ошириш Таълим Тизимида Ислоҳотлар: Инновацион Ғоялар //IJTIMOIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2021. – Т. 1. – №. 5. – С. 43-49.
4. Gaffarov L. X., Qalandarov J. S. AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANGAN HOLDA TA’LIM JARAYONINI INDIVIDUALLASHTIRISHNING TASHKILIY JIHATLARI //Educational Research in Universal Sciences. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 147-151.

АКТУАЛЬНОСТЬ ВЛИЯНИЯ ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА ИНВЕСТИЦИИ В РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВА

Студент 3-курса, **Обламурадов Сардор**
Самаркандский институт экономики и сервиса
Факультет Банковско-Финансовых услуг
Узбекистан
Научный руководитель: **Рафиева Зарина Хусановна**

АННОТАЦИЯ:

Данная статья исследует актуальность влияния глобализации на инвестиции в развитие государства. Глобализация оказывает значительное влияние на экономику и политику стран и стимулирует инвестиции в развитие государства. Статья рассматривает различные аспекты влияния глобализации на инвестиции, такие как инвестиционный климат, привлекательность рынка и доступность капитала.

Ключевые слова: *глобализация, инвестиции, развитие государства, инвестиционный климат, привлекательность рынка, доступность капитала.*

1. Введение

- Обзор темы и актуальность влияния глобализации на инвестиции в развитие государства.
- Формулировка целей исследования и обзор структуры статьи.

2. Экономические аспекты глобализации и инвестиций

- Описание ключевых изменений в мировой экономике, вызванных глобализацией.
- Анализ, как эти изменения воздействуют на объем и характер инвестиций в развитие государства.

3. Роль международных корпораций и инвесторов

- Исследование вклада международных компаний и инвесторов в экономическое развитие различных стран через инвестиции в проекты, технологии, образование и инфраструктуру.
- Анализ стратегий и приоритетов международных корпораций при выборе стран для инвестирования и их влияния на развитие местных экономик.

4. Национальная политика и глобализация

- Изучение роли правительств в привлечении и регулировании иностранных инвестиций в контексте глобализации.
- Анализ политических и экономических стратегий, используемых государствами для стимулирования внешних инвестиций и обеспечения устойчивого развития.

5. Примеры успешного и неудачного использования глобализации

- Рассмотрение конкретных случаев стран, которые эффективно или неэффективно использовали глобализацию для ускорения своего экономического роста через инвестиции.
- Анализ ситуаций, когда глобализация приводила к проблемам, нестабильности или угрозам для экономического развития государства.

6. Заключение

- Сводка основных выводов и ключевых аспектов влияния глобализации на инвестиции в развитие государства.
- Подведение итогов и возможные рекомендации по использованию глобализации в интересах развития и устойчивости государств.

Введение

Современный мир стал свидетелем глубоких перемен в экономической и политической парадигме, вызванных процессами глобализации. Этот феномен, характеризующийся ускоренной интеграцией различных аспектов международных отношений – от экономики и технологий до культуры и

обмена информацией, оказывает существенное воздействие на развитие государств.

В контексте современной глобализации, инвестиции играют ключевую роль в экономическом росте и развитии. Они представляют собой двигатель для устойчивого развития и способствуют формированию конкурентоспособной среды внутри страны. Однако, вопрос о влиянии процессов глобализации на инвестиции в развитие государства остается актуальным и вызывает широкий интерес в научном сообществе и практических кругах.

Цель данного исследования заключается в глубоком анализе влияния глобализации на инвестиции в развитие государства. Статья направлена на обозначение ключевых тенденций, выявление основных аспектов и факторов, определяющих эту взаимосвязь, а также рассмотрение успешных стратегий и проблем, связанных с этим процессом.

Структура статьи предполагает последовательное изучение различных аспектов взаимодействия глобализации и инвестиций в развитие государства. Начиная с обзора экономических аспектов глобализации и инвестиций, рассмотрения роли международных корпораций и инвесторов, а также влияния национальной политики на процесс, статья завершается анализом примеров успешного и неудачного использования глобализации в инвестициях.

Вместе с тем, настоящее исследование не претендует на исчерпывающий анализ темы, но стремится стимулировать дальнейшие обсуждения и исследования в этом направлении.

Экономические аспекты глобализации и инвестиций

Глобализация выступает в качестве основополагающего фактора, перепрофилирующего мировую экономику и образ жизни населения. Она стимулирует интеграцию национальных экономик в единое мировое сообщество, что порождает ряд значительных изменений в экономической деятельности. Под влиянием глобализации происходят следующие ключевые изменения:

1. Расширение мирового рынка: Глобализация открывает новые возможности для доступа к мировым рынкам для предприятий всех уровней, начиная от крупных мультинациональных корпораций до малых и средних предприятий. Это приводит к увеличению конкуренции и предоставляет новые инвестиционные возможности для развивающихся стран.

2. Технологические инновации и обмен знаниями: Глобализация сопровождается интенсивным обменом технологий и знаний между странами. Это создает благоприятную среду для развития новых технологий и инноваций, что, в свою очередь, стимулирует инвестиции в научные исследования и разработки.

3. Увеличение потока капитала: Инвестиционные потоки становятся более подвижными и доступными для государств благодаря открытости рынков. Это способствует увеличению инвестиций в развитие инфраструктуры, образования, здравоохранения и других сфер, что является ключевым фактором для улучшения экономического развития.

В результате данных изменений в мировой экономике характер и объем инвестиций в развитие государства претерпевают значительные изменения. Глобальная интеграция предоставляет дополнительные источники финансирования для стран, позволяя привлекать инвестиции для поддержания и улучшения инфраструктуры, развития образования и здравоохранения, а также инновационных технологий.

Это обеспечивает возможность для стран использовать преимущества глобализации в целях привлечения необходимых ресурсов для развития и стимулирования экономического роста. Однако, в то же время, она также вызывает вопросы относительно зависимости от мировых рынков и устойчивости экономики государства в условиях глобальной нестабильности. Конечно, давайте перейдем к разделу о "Роли международных корпораций и инвесторов":

Роль международных корпораций и инвесторов

Международные корпорации и инвесторы играют ключевую роль в экономическом развитии различных стран через свои инвестиции в разнообразные сферы. Их вклад охватывает не только финансовые средства, но и передачу технологий, знаний и управленческого опыта, что является значимым фактором в развитии местных экономик.

1. Вклад в экономическое развитие: Международные корпорации активно инвестируют в проекты, технологии, образование и инфраструктуру различных стран. Эти инвестиции могут включать в себя строительство новых производственных объектов, внедрение инновационных технологий, обучение местных кадров и развитие транспортной и коммуникационной инфраструктуры.

2. Стратегии и приоритеты инвестирования: Международные корпорации и инвесторы обычно выбирают страны для инвестирования на основе различных факторов, таких как доступность ресурсов, квалифицированная рабочая сила, благоприятные условия для бизнеса, стабильность правительства и регулирующих органов, а также потенциал для роста рынка и инноваций.

3. Влияние на местные экономики: Инвестиции международных корпораций могут оказывать значительное влияние на местные экономики. Они способствуют созданию новых рабочих мест, улучшению качества производства и сервисов, а также стимулируют развитие инноваций и технологического прогресса в странах-реципиентах.

Однако, важно отметить, что инвестиции международных корпораций могут также вызывать определенные вызовы и проблемы, такие как дисбаланс в экономике, социальные изменения и зависимость местных рынков от международных компаний.

Национальная политика и глобализация

Роль правительств в контексте глобализации выходит на передний план, поскольку они играют ключевую роль в привлечении и регулировании

иностранных инвестиций, обеспечивая при этом устойчивое экономическое развитие.

1. Привлечение иностранных инвестиций: Правительства активно участвуют в привлечении иностранных инвестиций, предоставляя инвесторам различные стимулы, такие как налоговые льготы, гарантии безопасности инвестиций, создание специальных экономических зон и инфраструктурных проектов.

2. Регулирование внешних инвестиций: Государства также играют важную роль в регулировании внешних инвестиций через различные законы и политику, направленную на защиту интересов своей экономики, обеспечение стабильности и предотвращение нежелательного влияния национальной безопасности и суверенитета.

3. Стратегии стимулирования инвестиций: Политические и экономические стратегии, разработанные государствами, направлены на стимулирование внешних инвестиций и обеспечение устойчивого развития. Это может включать в себя разработку инвестиционно-привлекательной инфраструктуры, улучшение бизнес-климата, реформирование налоговой системы и поддержку инноваций.

4. Обеспечение устойчивого развития: Государственная политика также должна учитывать вопросы устойчивого развития при привлечении иностранных инвестиций. Это включает в себя контроль за воздействием на окружающую среду, социальными аспектами и сохранением культурного наследия.

Грамотное сочетание политических и экономических стратегий, основанных на привлечении инвестиций и устойчивом развитии, способствует созданию благоприятной инвестиционной среды, что в свою очередь стимулирует экономический рост и социальное развитие.

Пример Узбекистана: Национальная политика привлечения иностранных инвестиций

Узбекистан активно стремится привлечь иностранные инвестиции для стимулирования экономического роста и модернизации своей экономики. После периода важных политических и экономических реформ в последние годы, страна активно работает над созданием благоприятной инвестиционной среды.

1. Либерализация экономики: Узбекистан предпринял шаги по либерализации своей экономики, упрощению налоговой системы и устранению бюрократических барьеров для инвесторов. Введение зарубежных инвестиционных фондов и создание специальных экономических зон способствует привлечению иностранных инвесторов.

2. Развитие инфраструктуры: Узбекистан активно инвестирует в развитие своей инфраструктуры, такой как транспортные маршруты, энергетика, связь и производство. Эти инвестиции направлены на улучшение торговых маршрутов и создание благоприятной среды для бизнеса.

3. Реформы в банковской сфере: Были внесены изменения в банковскую систему для обеспечения доступности финансирования для местных и иностранных инвесторов. Страна работает над сокращением банковских барьеров и повышением прозрачности финансовых операций.

4. Стратегические инвестиционные проекты: Узбекистан активно продвигает стратегические проекты в области энергетики, текстильной и автомобильной промышленности, сельского хозяйства и туризма, предоставляя привлекательные условия для инвесторов.

Эти шаги Узбекистана представляют собой попытку создания благоприятной инвестиционной среды и привлечения иностранных инвестиций в различные сектора экономики страны для стимулирования экономического роста и развития.

Примеры использования глобализации: Узбекистан

Успешное использование глобализации:

В последние годы Узбекистан предпринял серию реформ, направленных на либерализацию экономики и привлечение иностранных инвестиций. Страна успешно использовала глобализацию для ускорения своего экономического роста через инвестиции в различные отрасли:

- Развитие туризма: Узбекистан активно развивает сектор туризма, предлагая иностранным инвесторам выгодные условия для развития гостиничного бизнеса, инфраструктуры и туристических услуг. Это способствует увеличению числа туристов и привлекает иностранные инвестиции.
- Энергетические проекты: Страна ведет стратегические инвестиции в энергетические проекты, такие как развитие солнечной энергетики и модернизация энергетической инфраструктуры. Это позволяет снижать зависимость от традиционных источников энергии и привлекать иностранные инвестиции в эту сферу.

Проблемы, вызванные глобализацией:

В то же время, глобализация может нести определенные вызовы и угрозы для экономического развития страны:

- Неравномерное развитие: В некоторых случаях глобализация может приводить к неравномерному развитию между разными регионами страны. Например, инвестиции могут сосредотачиваться в крупных городах, что может усилить расслоение между городом и сельскими районами.
- Зависимость от внешних факторов: Глобализация также может сделать экономику уязвимой перед внешними экономическими воздействиями. Например, изменения на мировых рынках могут серьезно повлиять на экономику страны, если она слишком зависит от экспорта определенных товаров или услуг.

Узбекистан активно работает над преодолением этих вызовов, внедряя меры для более равномерного развития и диверсификации экономики, чтобы минимизировать риски, связанные с глобализацией.

Заключение

Роль глобализации в современном мире становится все более существенной, особенно в контексте инвестиций и развития государства. Наше исследование позволило рассмотреть ключевые аспекты влияния глобализации на инвестиции в развитие государства, а также применить их к практике, рассмотрев опыт Узбекистана.

Основные выводы:

Узбекистан является примером страны, которая активно использует глобализацию для ускорения экономического роста через инвестиции. За последние годы страна предприняла шаги по либерализации экономики, развитию туристической индустрии, энергетическим проектам и другим стратегическим областям, привлекая иностранные инвестиции и стимулируя рост экономики.

Однако, Узбекистан сталкивается с вызовами, типичными для глобализации, такими как неравномерное распределение экономического роста и зависимость от внешних факторов.

Рекомендации:

Для улучшения использования глобализации в интересах развития и устойчивости Узбекистана и аналогичных стран, необходимо:

1. Развивать диверсификацию экономики: Стимулировать развитие нескольких отраслей экономики для снижения зависимости от отдельных источников доходов.

2. Улучшать инфраструктуру и образование: Инвестировать в развитие транспортной и энергетической инфраструктуры, а также в образование, чтобы повысить конкурентоспособность страны.

3. Повышать прозрачность и предсказуемость бизнес-среды: Создавать благоприятные условия для привлечения иностранных инвестиций, упрощая процедуры и улучшая бизнес-климат.

Заключение:

Глобализация представляет собой двойственный процесс, который требует сбалансированного подхода и управления. Наш анализ показывает, что страны, такие как Узбекистан, могут успешно использовать глобализацию для стимулирования экономического роста, при условии разработки стратегий, учитывающих ее потенциальные проблемы и основывающихся на возможностях, которые она предоставляет.

Литература:

1. Bhagwati, J. (2004). In Defense of Globalization. Oxford University Press.
2. Dunning, J. H. (2000). The eclectic paradigm as an envelope for economic and business theories of MNE activity. International Business Review, 9(2), 163-190.
3. Rodrik, D. (1998). Why Do More Open Economies Have Bigger Governments? Journal of Political Economy, 106(5), 997-1032.
4. UNCTAD. (2018). World Investment Report 2018: Investment and New Industrial Policies. United Nations Conference on Trade and Development.
5. World Bank. (2019). World Development Indicators 2019. World Bank.

TEATR SAN’ATIDA - BALET

Valijonova Sug‘diyona Nodirbek qizi
O‘zDSMIFMF “Xoreografiya jamoalar rahbari” 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar
“Teatr san’ati” kafedrasi dotsenti, **Ravshanjon Utaganov**

Annotatsiya: *Ushbu maqola mazmunida Jahon teatri, G‘arbiy Yevropa balet teatri va uning tamoyillari, shakllanishi haqida bilim va ko‘nikmalar keltirilgan. Qishloq va saroy raqslariga ham alohida to‘xtalib, izohlar berib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar: *Balet, baletmestr, san’at, xareograf, yevropa, teatr, tomosha, knyazlar, bal, harakatlar, raqs, saroy, guruh, italya baleti.*

Balet - san’ati yosh san’at turi hisoblanadi. To‘rt asrdan oshgan raqs inson hayotini ibtidoiy davrdan boshlab bezatib kelmoqda. Balet - Uyg‘onish davrida Shimoliy Italiyada vujudga kelgan. Italiyalik knyaz raqsga katta ahamiyat bergan. Shuningdek, hashamatli saroy bayramlarini yaxshi ko‘rgan. Qishloq raqslari saroy xonim va shahzodalariga kiyinishi, zallar, tizimlashtirilmagan raqs harakatlari bo‘lmaganligi sabab to‘g‘ri kelmasdi. Maxsus o‘qituvchilar-transmeysterlar saroy raqslarini tartibga keltirishga, shakillantirishga ko‘plab harakat qilishgan. Ular saroyliklar bilan alohida figuralar va raqs harakatlarini mashq qilishgan va raqs guruhlarini boshqarishgan. Shuningdek, balet umuman raqs asta-sekin teatrlasha boravergan.

Italiya butun dunyoga birgina italiya baletinigina emas, balki bir qancha balet artistlarini, xoreograf, balet bastakorlarini, hamda pedagoglarni ham yetishtirib taqdim etgan.

"Balet" so‘zi balletto lotincha ballo - o‘ynayman ma’nosini beradi. XVI asrda Italiyada opera raqs epozidlari ma’lum bir xarakterni bildirgan. Baletning aniq bir o‘zligi keyinroq vujudga kelgan.

XV asrda raqsga oid yozilgan qoʻlyozmalar, maʼlumotlar sifatida Domenico da Piacenza (Domenico da Ferrara)ning asarlarini olish mumkin. Afsuski, bu qoʻlyozmalar hozirgi kunga qadar saqlanib qolmagan. Oʻzining shogirdi Antonio Cornazzano va Guglielmo Ebreo saroyliklarga raqsdan saboq berishgan. Domenico da Piacenza shogirdi bilan "De arte saltandi et choreus ducendi" (Pro iskusstvo tansa i vedeniye tansev) nomli balet asarini yaratdi. Domenico da Piacenza ehtimol oʻz davrining eng mashhur xoreograflaridan biri, chunki u oʻzi yaratgan asarlarini yozib qoldirgan. Ushbu qoʻlyozmalar yordamida balet sanʼatining yanada shakillanishi yuzaga kelgan desak yolgʻon boʻlmaydi. Oʻzining kitobida Domenico "ballo" soʻzini "danza" oʻrniga ishlatgan, ikkisi ham italyanchasiga raqsni anglatadi. Shuning uchun uning raqslari baletti yoki balli (koʻplik) soʻzlari bilan mashhur boʻlib ketgan.

Shimoliy Italiyada XVI asrda “spectaculi” nomli hashamatli tomoshalar boʻlgan. Ular nafaqat raqs balki, ot tomoshalari va janglarni ham oʻz ichiga olgan. Bu yerdan "spectacle" soʻzi paydo boʻldi. Bu soʻz Fransiyada balet haqida soʻz borganda ishlatilar edi.

Yekaterina Medichi italiyalik zodagon sanʼatga boʻlgan qiziqishi tobora uygʻongan vaqtda, Fransuz taxt vorisi Genrix II ga turmushga chiqqan edi. U oʻzining raqsga qiziqishini Fransiyaga olib keldi va moliyaviy qoʻllab-quvatladi. U uchun uyushtirilgan koʻngil ochar tomoshalar saroy siyosiy maqsadlariga javob berar, juda qiziqarli va mifologik mavzularda edi. Yekaterina Medichi Fransiyaning “Ona qirolichasi” sifatida hashamatli “spectaculi”lar uyushtiradi. 1573-yilda Polsha elchisi sharafiga uyushtirilgan Le Ballet des Polonais (polskiy balet) baleti eng mashhurlaridan va eng yaxshilaridan biri edi. Balet dramasini namoyish qilgan birinchi anʼanaviy baletlardan biri Ballet Comique de la Reine (1581) Balthasar de Beaujoyeulx tomonidan sahnalashtirilgani edi. Uni oʻn ming tomoshabin tomosha qilar va u 22:00 dan 03:00 gacha davom etardi. Unda balet faqat raqsdan iborat boʻlmagan. U baleto-comique (comiqueoznachayet markazi boʻlishiga yordam berdi."drama"-"komediya" emas) deb nomlangan, chunki u soʻzlashish elementlari va dramalarni oʻziga qamrab olgan edi. Bu tomoshaning shu qadar uzun vaqt davom

etishiga ham sabab edi. Shu yili Ballarino nashri muhbiri Fabritsio Karozo (Fabritio Caroso), (ijtimoiy va saroy raqslari spektakllarining texnik rahbari), Italiyaning texnik balet rivojlanishi yaxshilanib, ko‘proq raqs va kamroq so‘zlashuvni tashkil qilib boraverdi. U nafaqat saroylarda, balki pullik Balet yillar davomida tomoshabinlar hukmiga havola etib borila boshladi. Bu vaqtda saroyliklar Lyudovik XIV bilan birga baletda turli muhim obrazlarni ijro etishgan. Bu fon rollar va salbiy qahramonlar roli (nufuzini) obro‘sini oshirardi.

1584-yilda Teatro d’Olympico peshsahina (prosseniumom) Veronada paydo bo‘ldi. (Italiya). 1588-yilda raqs to‘g‘risida "Orchésographie" muharrir Thoinot Arbeau tomonidan yozilgan birinchi fransuz kitobi paydo bo‘ldi. Unda (vivorotnosti) ochiqlik yaqqol yozilgan. Mana shu dasturni fransiyalik Jan Jorj Noverr amalga oshirgan. Noverr 1727-1810-yilarda yashab ijod qilgan. U qadimiy pantomima san’atini tikladi va balet san’atini mazmunlashtirdi.

1727-yil 29 aprel fransuz xoreografi, reformator va balet nazariyotchisi Jan Jorj Nover tug‘ilgan bo‘lib, uni "zamonaviy balet otasi" deb atashgan. Aynan u balet san’atini mustaqil sahna san’ati turi sifatida targ‘ibotchisi sanaladi. Hozir baletni mustaqil ("nesamostoyatelnim") bo‘lmaganini tasvirlash qiyin. Lekin o‘sha yillari, yosh Jan Jorj raqqos sifatida ishini boshlaganda, raqs sahnada bir xil divertismentamdan tashkil topgan edi va bir oz texnik tryuklardan ham iborat bo‘lgan.

Noverr Parijdan uzoq bo‘lmagan joyda tug‘ildi, raqs bilan esa yoshligidan shug‘ullandi. U taniqli Dyupr va tansmeyster Marsel qo‘lida o‘qidi. Parij operaga ham kordebaletga ham to‘g‘ri yo‘l edi. (Kazalos bi, pryamaya doroga v Parijskuyu operu, xot v kordebalet). 1743-yilda rad javobini olgach, Novert Berlinga yo‘l oladi va u yerda uch yil ishlaydi. 1747-yildan 1750-yilgacha u Strasburgda ijod qilgan, 1750 -1753-yilgacha Lionga, so‘ngra Strasburgga qaytdi. Ikkinchi bor ham Parij operasi mag‘lubiyatiga uchradi. Lekin Parijda Komediya operasi ham bor edi. Aynan o‘shanda mashhur kompozitorlar operalari qo‘yila boshlagan edi va Noverr baletmeysterlik lavozimiga rozi bo‘ldi. Oxir oqibatda o‘sha davrning "Druri-Leyn"

teatrining rahbari mashhur ingliz aktyori Devid Garik Komediya opera balet truppasini Londonga gastrolga taklif qildi. Garik xonadonida Noverr ingliz baletmeysteri Djon Uiver bilan uchrashdi. 1765-yilda Velikobritaniya Fransiyaga urush e'lon qildi va bu Komediya operasining omadli gastroliga yakun yasadi. Teatr tomosha vaqtida uyushtirilgan tartibsizliklar tufayli, qimmatbaho dekoratsiyalar nobud bo'ldi. Gastrolni to'xtatishga to'g'ri keldi, truppa qaytib ketdi, lekin Noverning o'zi Londonda do'sti Gariknikida qoldi. U ingliz teatr tarjimalari bilan, Shekspir dramaturgiyasi, ingliz teatr pantomimasi tajribasi hamda Uiver kitoblari bilan ham tanishdi. Unda - (nemoy tanets) soqov raqsni gapirtirish, hissiyot va qalb harakatlarini tasvirlashni majburlash g'oyasi paydo bo'ldi. 1757-yilda Noverr Fransiyaga qaytdi va Lion balet truppasini tikladi. So'ngra uch yildan so'ng 1760-yilda Lion va Shtutgartda "Pisma o tanse i baletax" nomli kitobi nashr qilindi.

XIX asrning II yarmida Italiya baletidagi mazmun va reallik yo'qoladi. Hatto o'zligini yo'qotib, u operaning qo'shimchasiga aylanib qoladi.

O'zbek kompozitorlarining balet san'atiga qiziqishi esa asosan urushdan keyingi yillarda vujudga keladi. Agar XX asrning 1950-yillarida zamonaviy yoki ertak mavzusida yozilgan baletlarning musiqali sahna rivojida epik qissalar xarakteri ustun tursa 1960 -1970- yillar baletida esa yirik dramatik to'liq spektakllar yaratishgan. Ko'pincha fojiaviy syujetlarni ifodalashga talab va istak seziladi. Xilma-xil mavzu va syujetlarda balet uchun an'anaviy mavzu bo'lgan sevishganlar taqdiri haqida (M. Leviyevning "Suxayl va Mehri", I.Akbarovning "Layli va Majnun", M.Ashrafiyning "Sevgi tumori", G.Mushelning "Bibixonum"), qaxramonlik va vatanparvarlik (M.Ashrafiyning "Sevgi va qilich"), ijtimoiy ommabop mavzuda (A.Kozlovskiyning "Tanovar" baleti) asarlari yaratiladi. Urushdan keyingi davr balet san'atida G.Mushelning "Raqqosa" baleti katta ahamiyatga egadir. Asarning musiqali-xoreografik kompozitsiyasi o'zining umumiy xususiyatlarida klassik balet spektakli tuzilishiga tayanadi. Buni kam voqeylilik, raqs va pantomima epizodlarining almashinuv, yaxlit kompazitsiyaning asosi sifatida klassik syuita va xalq raqs syuitasi sifatida ko'rish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Madina Muhammedova Jahon va o'zbek xoreografiya san'ati tarixi.Toshkent 2021.

2. Balet ensiklopediyasi.

3. I.Avdeyeva O'zbek milliy raqs tarixidan. Toshkent 2001.

4. Avdeyeva L. Tansevalnoye iskusstvo Uzbekistana. T., 1963

NAVOIY OBRAZI (ISAJON SULTONNING "ALISHER NAVOIY" VA OYBEKNING, "NAVOIY" ROMANI MISOLIDA)

Umaraliyeva Dilnoza Shukurjon qizi
Buxoro davlat universiteti filologiya va tillarni o'qitish:
o'zbek tili yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Isajon Sultonning "Alisher Navoiy" romani va Oybekning "Navoiy" romanidagi Navoiy obraziga to'xtalib o'tiladi. Shuningdek, Alisher Navoiyning yoshlik paytidagi voqealar bir - biri bilan taqqoslanadi.*

Kalit so'zlar: *"Alisher Navoiy", "Navoiy" romanlari, obraz, Mavlono Lutfiyning tahsini.*

Isajon Sulton – zamonaviy O'zbekistonning taniqli yozuvchilaridan biri. Uning roman, qissa va hikoyalari O'zbekistonda munosib e'tirof etilganidan tashqari, adib nomi bir qancha chet davlatlardagi davralarga ham birmuncha tanish.

"Bugun o'zbek nasri xazinasi iste'dodli yozuvchi Isajon Sultonning "Alisher Navoiy" nomli yangi romani bilan boyidi. Aslida, "emas oson bu maydon ichra turmoq...". O'zbek adabiyoti tarixida hazrat Alisher Navoiy obrazi bor, teatr va kino talqinlari ham. Ammo ma'naviy zaruratga ko'ra, adib Alisher Navoiy siymosiga qayta murojaat qildi".[1] XX asr o'zbek adabiyotida Alisher Navoiy ijodi va hayoti haqida ko'plab ijodkorlar izlanishlar olib borganlar. Maqsud Shayxzoda, Oybek va boshqa ijodkorlar.

Oybekning "Navoiy" romani o'tgan asrimizda Alisher Navoiy hayoti va ijodi haqidagi qimmatli manba bo'lsa, XXI asrda Isajon Sultonning "Alisher Navoiy" romani yangicha uslubda yozilganligi bilan e'tiborlidir. "Alisher Navoiy" romani 4 qismga ajratilgan. Bu qismlar Navoiyning "Xazoyin ul-maoniy" devonidagi 4 devonga o'xshaydi:

1. "G'aroyib us-sig'ar" ("Bolalik g'aroyibliklari")
2. "Navodir ush-shabob" ("Yigitlik shabadalari")
3. "Badoye ul-vasat" ("O'rta yosh kayfiyatlari")
4. "Favoyid ul-kibar" ("Qarilik foydaliklari")

Isajon Sulton ham Alisher Navoiy hayotini shu 4-bosqichga boʻlgan. Yana bundan tashqari Oybekning "Navoiy" romanida uchramaydigan maʼlumotlarni Isajon Sulton oʻz asariga kiritgan.

Asarning "Choʻli Iroq" qismiga nazar tashlaydigan boʻlsak, Alisher Navoiy Shayx Saʼdiy gʻazalining maʼnolarini ochib beradi. Togʻasi Mirsaid Kobuliy xursandligidan: "Shayx Sudur duosi ijobat boʻlganga oʻxshaydi", - deb aytadi.[2]

"Alisher Navoiy" romanida dastlab Navoiyninig bolalik yillari, maktab saboqlari, togʻalari bilan boʻlgan suhbat, Husayn Boyqaro bilan boʻlgan suhbatlar, shuningdek, Navoiyning oilasi, onasi, otasi, togʻalari, Qutb joriya va uning atrofidagi voqealar qalamga olingan.

Voqealar asosan Hiriyda boʻlib oʻtadi. Muallif ekspozitsiya yaʼni voqea – hodisalar yuz beradigan joyni shu qadar mohirlik bilan ifodalaydiki, beixtiyor shu joyda hozir boʻlasiz.[2] Shayx Sudur Gʻiyosiddinbeklar oilasining piri boʻlib,taomilga koʻra, oʻgʻlon tugʻilganida bir tuya, bir ot atab, huzuriga borilgan edi. Shunda Shayx Sudur:-Bu oʻgʻlon ruhlar olamida yorugʻ dunyoga ramazonning oʻn yettinchi kuni kelibdi. Bu kunda olamning soʻnggi paygʻambariga vahiy va Qurʼon shu kuni tushirilgan boʻlib, Badr gʻalabasi ham shu kuni roʻy bergan. Shohimardonning aziz boshiga xuddi shu kuni qilich solinib, shahodatga yetishgan edi..."[3]

Asarda Alisher Navoiy bolalik chogʻidayoq ziyrak , boshqalarni lol qoldiradigan darajada dono boʻlgani ochib berilgan.. Buni biz Lutfiy bilan boʻlgan suhbatidan bilsak boʻladi. "Lutfiy bir necha gʻazallarini past tovush, mayin ohang bilan yoddan oʻqidi.

— Bularni hali eshitmagandirsen? — kuldi chol.

— Ashʼoringizning aksarini yod bilurmen, ammo bulami eshitmabdurmen.

— Toʻgʻri. Men bularni yaqinda qalamga olmishmen. Xoʻp, endi sen oʻqi, men tinglaymen.

Orazin yopgʻoch koʻzimdin sochilur har lahza yosh,
Boʻyla kim paydo boʻlur yulduz, nihon boʻlgʻach quyosh.

Alisher, kamtarlik qilib, sheʼming qusurini koʻrsatishni soʻraydi. Lutfiy, xuddi o ʻz

tengi va ehtiromga sazovor bir zotga e’tiqodini uqtirgan kabi, jo‘shib gapiradi: ,,Qasam tangrigakim, agar imkon bo‘lsa edi, men o‘zimning forsiy va turkiyda aytgan o‘n ikki ming baytimni shu g‘azalga olmashar edim ham ayni zamonda o ‘zimni ulug‘ maqsadga erishgan, deb hisoblar edim![4].

Isajon Sulton ham Lutfiyning Navoiyni duo qilganini juda ham chiroyli tasvirlab bergan:

- Allohga shukur, bu yigitcha she’riyat shohlari qilolmagan ishni qilibdi, qanday jasorat bilanki, a’shorini ne-ne shoirlar quvvatlagan tillarda emas, dag‘al sanalgan turk tilida bitib, darajotini yuksakka ko‘taribdi. Xudo xohlasa, elning barcha ulug‘lari uni duo qilgay, kelgusi nasllarga esa pir bo‘lg‘ay",-deydi to‘qson yoshli Mavlono Lutfiy .[5]

Bundan ko‘rishimiz mumkinki uning tabiatidagi og‘ir, bosiqlik, qiziquvchanlik hammani hayratga solgan. Navoiy endigina bir muchalni ko‘rgan bo‘ladi. Ustozi Abdulloh Kulohiy sovg‘a qilgan Farididdin Attorning “Mantiq ut-tayr” asarini yoshlik chog‘idayoq yod olgani, Samarqandga ta’limini davom etgani borganida Abulays Samarqandiy qancha she’rni bilursiz deb savol berganda: “40-50 ming misra”, - deb ustozlarini hayratga solgani bu ayni bor haqiqat.

XULOSA

Yuqoridagi fikrlarimizni jamlab, shunday xulosaga kelish mumkinki, Alisher Navoiy butun umrini, hayotining tub qismini avom uchun, el uchun naf keltirishga sarflagan bebaho insondir. Shu bois u naqshbandiya tariqatini, Xoja Ahror Valiy e’tiqodini, Fazlulloh Abulays tahsili-yu Abu Abdulloh Junaydiy saboqlarini butun hayotining maslagiga aylantirdi. Navoiyning e’tiqodi sirlari ham bevosita xalqqa xizmat sharafi bilan yuksakdir. Isajon Sulton bu romanni 2016-2020-yillarda yozganligi ko‘rsatilgan. Roman 2021-yilgacha qayta ishlanib, nashrga tayyorlandi. Hazrat Alisher Navoiy asarlari XV asrdan hozirgi kungacha o‘zbek adabiyoti rivoji uchun xizmat qilib kelmoqda. Asrlar davomida uning asarlari taqlid va ilhom manbai bo‘lib kelgan. Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romani esa Navoiy shaxsini yanada chuqur anglashimizda turtki bo‘la oladi. “Tarixiy romanning bitta xususiyati

bor: bu ham bo‘lsa tarixiy voqea bilan roman o‘rtasida muvozanatni saqlash va kitobxonni romandagi voqealarga ishontira olishdir. Yozuvchi mahorati bilan o‘quvchi ishonchi uyg‘unlashgan nuqta adabiyotning yutug‘i sanaladi”,-[6]deydi adabiyotshunos N.Rahmonov. Isajon Sulton ham ushbu muvozanatni ushlagan holda o‘z asarini yaratdi va navoiyshunoslar e’tiboriga tushdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Karimov Bahodir. Hazrat Alisher Navoiyga ehtirom yoxud Insoniyat quyoshi ta’rifida bitilgan roman to‘g‘risida birikki og‘iz so‘z. Toshkent.: Madaniyat, 2021-yil.

2. Sulton I. Navoiyning qalb daftari G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot – matbaa ijodiy uyi T: - 2010 yil.

3. Isajon Sulton. Alisher Navoiy. – Toshkent: Adabiyot, 2021. 52-bet.

4. Oybek. Navoiy. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2004. 302-bet.

5. Isajon Sulton. Alisher Navoiy. – Toshkent: Adabiyot, 2021. 75-bet.

6. Rahmonov. N. Tarixdan oziqlanib.-Toshkent:Mumtoz so‘z,2019.

NAZAR ESHONQULNING “GO‘RO‘G‘LI” ROMANI TAHLILI

Umaraliyeva Dilnoza Shukurjon qizi
Buxoro davlat universiteti filologiya va tillarni o‘qitish:
o‘zbek tili yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘zbek modern adabiyoti vakili Nazar Eshonqulning “Go‘ro‘g‘li” romani qilinadi. O‘ziga xos jihatlari haqida xulosalar qilinadi.

Kalit so‘zlar: *o‘zbek modern adabiyoti, “Go‘ro‘g‘li” romani, o‘ziga xos xususiyatlari.*

Kirish. Modernizm XX asr Jahon adabiyoti, san’atida muhim hodisa hisoblanadur. Bunga misol Frans Kafka, Albert Kamyu va boshqalarni misol qilsak bo‘ladi. Nafaqat, Jahon adabiyotida, balkim o‘zbek adabiyotida ham bunday asarlarni ko‘rishimiz mumkin. Ulug‘bek Xamdam yozganidek: “Modern asarlar o‘z kitobxonini topayotgan, uni qadrlovchilar soni ko‘payib borayotgan bir paytda tamomila o‘ziga bir nuqtai Nazar bilan chiqayotgan, bu hodisani bizga hamon yod hodisa deb qarayotgan olimlarimiz ham bor". [1.k.h-davron.uz]. Adabiyotshunos olim Qozoqboy Yo‘ldoshning ta’riflashicha: “Modernizm olam hodisalari va odamga munosabat, ulardagi turli tuman holatlarni izohlash hamda tasvirlashda o‘ziga xoslikka intilib, klassik yondashuv yo‘sinini inkor etish yo‘’lidan borgan, g‘oyat ko‘p tarmoqli, falsafiy - estetik hodisadir". [2. Qozoqboy Yo‘ldosh. ,,Yoshlik", 2014-yil,9-son].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

“Go‘ro‘g‘li” romani o‘tgan asrning 90-yillar boshida, naq yigirma besh - yigirma olti yil oldin yozilgan. Men uni bir necha marta qayta ishlashga urindim. E’lon qilishdan oldin 5-10 ta o‘zim hurmat qiladigan adiblar , adabiyotshunoslar

o‘qidi. [3. Nazar Eshonqul. “O‘zim haqimda”, “Xalq so‘zi”] Asar qahramoni o‘zligini isbot qilishga urinayotgan inson. Bosh qahramoni N. ismli shaxs. U obro‘li davlat ishida ishlaydi. Uning kuni bir xilda sokin o‘tadi. Shunday kunlarning birida N. Hovva ismli ayolning qo‘lini so‘ragani uyiga boradi. Ammo ayol N. Ning cho‘ntagidagi gazetadan hozir o‘lganligi haqidagi xabarni o‘qiydi va N. ni haydab yuboradi. Voqealar rivoji ana shunday boshlanadi. Endi N. o‘zining tirik ekanligini isbotlashga urinadi. Bu paytda hamma uning janozasiga tayyorgarlik ko‘rayotgan edi. N. izlanishlarining natijasida aslida u emas, K. ismli shaxs vafot etganini aniqlaydi. Lekin hukumat unga bir kunmas bir kun baribir vafot etishini va shu vafot etganlar ro‘yxatiga ismi qo‘shlishini aytadi. N.ning fojiasi go‘rga aylangan jamiyatda yashab turib, o‘zining tirik ekanligini isbotlamoqchi bo‘lganida. Bu esa oxir oqibat o‘zi uchun go‘r qazilishiga olib keldi. O‘sha go‘rga esa o‘zi tushishini bilmas edi. Asar nomiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, “Go‘ro‘g‘li” xalq og‘zaki ijodining namunasidir. Unga go‘rda tug‘ilganligi uchun Go‘ro‘g‘li ismini qo‘yishgan. Nazar Eshonqul asariga “Go‘ro‘g‘li” nomini qo‘yishiga quyidagi sabablar bo‘lishi mumkin:

1. Tirik insonni vafot etdi deb, nomini go‘rga tiqishlari. Inson farzandi birdan o‘lmaydi, lekin jamiyat uni o‘ldirishga qodirligi.
2. N. go‘r qazishi va oxir oqibat o‘sha go‘rga o‘zi ko‘milishi.

Birovning quyoshi botgan joydan boshqaning quyoshi chiqadi. [4.N. Eshonqul. “Go‘ro‘g‘li” romani]. Asardagi ushbu misra bu dunyoning o‘tkinchi ekanligiga yaqqol misol bo‘la oladi. Kimdir bu dunyodan ko‘z yumsa, yana kimdir bu dunyoga keladi. Asar qahramoni o‘ttiz uch yil yashagan va umri davomida hech Kim ekanligini anglab yetgandi.

Muhokama

Nazar Eshonqulning asarlarni har biri o‘zgacha, lekin har bir asarning bosh g‘oyasida Insonning o‘zligini anglash masalasi ustun turadi. Nazar Eshonqulning “Tun panjaralari”, “Qora kitob” asarlari qatorida “Go‘ro‘g‘li” romani ham falsafiylik bilan yaratilgan. Asarni kitobxon bir o‘qishi bilan asar qahramoni yashayotgan muhitdan bug‘lib ketadi. O‘sha muhitdan chiqishga harakat qiladi. Bunday asarlarni o‘qish insonning hayotga bo‘lgan qarashlarini o‘zgartiradi.

Natija

Bir parcha qog‘ozning inson hayotidan, qadr-qimmatidan ustun qo‘yilgani va uni o‘limga hukm qilinganidir. Inson - kurash farzandi. Jamiyat esa faqat qog‘ozbozlik qilishdi, inson qadr-qimmatini pisand etmasligi asarda ko‘rsatib o‘tilgan.

Xulosa

Modernizm shunchalik o‘ylab topilgan yo‘nalish emas, balkim bashariyatning taraqiyyotida tarixiy, siyosiy va psixologik evrilishlar natijasida inson ko‘nglida paydo bo‘lgan ruhiy-ma’naviy inqiroz bilan bog‘liq hol- kayfiyatdir .

Shunday qilib, XX asr modernizm adabiyoti ham xuddi XIX asr romantizm adabiyoti singari madaniy ma’no doirasiga aylandi, uning ichida g‘arb dunyosi qadriyatlari tanqidiy jihatdan tekshiruvdan o‘tkazildi. [5. M. Xolbekov “Yoshlik”, 2011-yil,4-son].

Bir so‘z bilan aytganda , ,, Go‘ro‘g‘li ‘‘ romanida modernizm alomatlari yaqqol sezilib turibdi.

Adabiyotlar:

1) k.h-davron.uz
2) Qozoqboy Yo‘ldosh “Yoshlik”,2014-yil,9-son.
3) “Nazar Eshonqul haqida”. “Xalq so‘zi” gazetasi.
4) Nazar Eshonqul, “Go‘ro‘g‘li” romani.
5) Mahmudjon Xolbekov, “Yoshlik” jurnali , 2011-yil , 4-son.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ И ЕЕ ОСНОВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ

Бегмуллаев Отабек Ирисалиевич
Ташкентский государственный технический университет, доцент
o.begmullaev@gmail.com

Ирисалиев Айбек Отабекович
Ташкентский государственный технический университет, студент

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается эффективность организационно-экономических механизмов развития энергетической отрасли в условиях развития отрасли по инновационным технологиям.

Ключевые слова: *эффективность, эмерджентность, оплаты труда, запасы ресурсов, оборудования, финансовые стандарты.*

ANNOTATION

This article examines the effectiveness of organizational and economic mechanisms for the development of the energy industry in the context of the development of the industry using innovative technologies.

Keywords: *efficiency, emergence, remuneration, reserves of resources, equipment, financial standards.*

В условиях эффективного функционирования рыночной экономики и высокой конкуренции внушительное внимание уделяется разработке организационно-экономических методов для прогресса эффективности деятельности энергетических предприятий. Такие методы должны быть комплексными и объединять различные меры в единый механизм, чтобы достичь желаемого результата. Поэтому возникает понятие «организационно-экономический механизм повышения эффективности деятельности предприятия».

Организационно-экономический механизм повышения эффективности предприятия устанавливает четкую связь, строгую организацию и важность элементов, включающих в себя организационно-экономические мероприятия. Для достижения наилучшей эффективности работы предприятия необходимо выбирать самые эффективные методы и инструменты, обеспечивающие высокое качество работы и эффективность хозяйственной деятельности.

Структура Организационно-экономический механизм повышения эффективности предприятия (ОЭМПЭФП) изображена в виде схемы, которую можно рассмотреть на рисунке 1.

На этой схеме показаны функциональные подсистемы организационно-экономических компонентов механизма, помимо множества видов обеспечения, которые ему доступны.

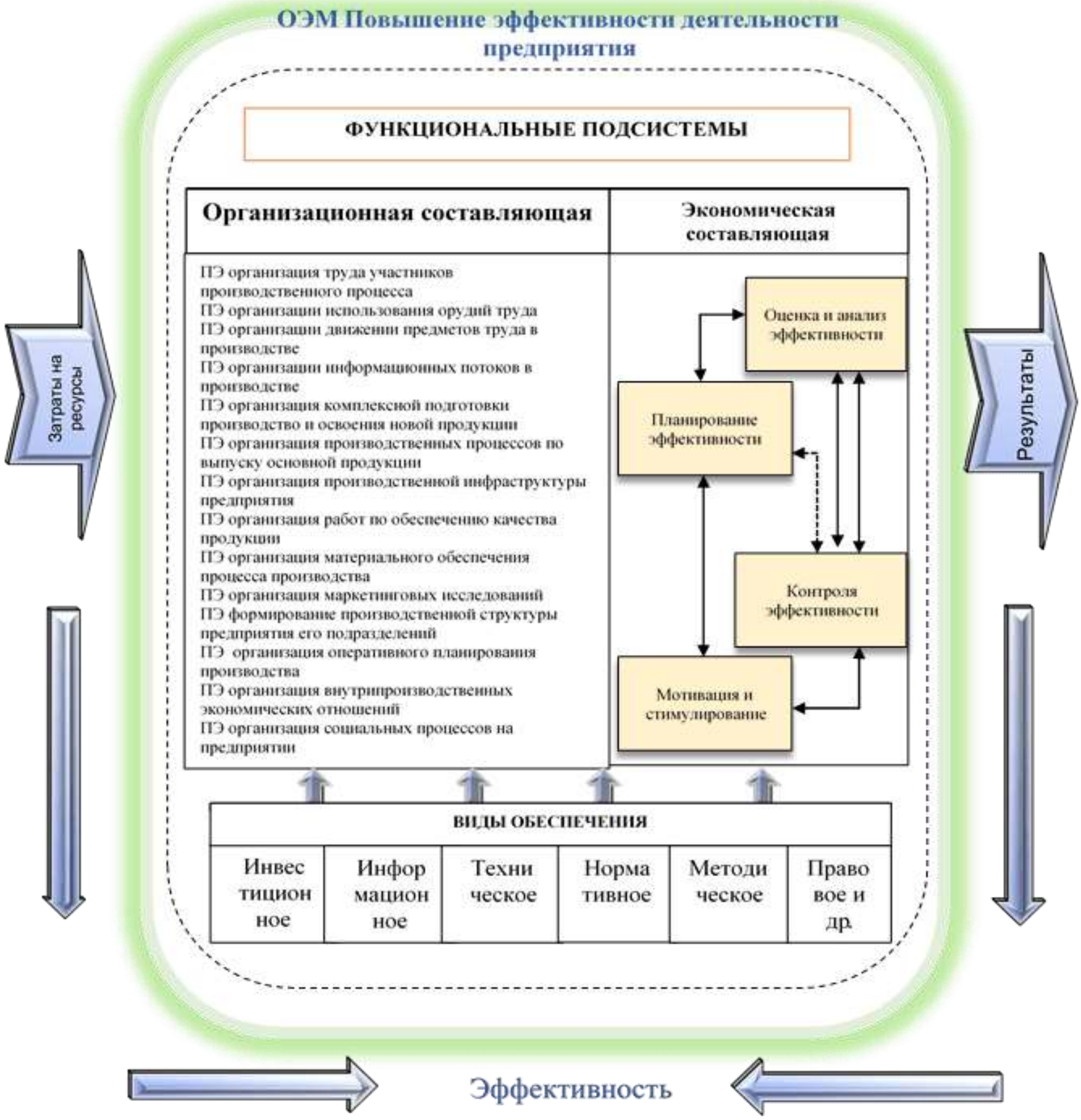

Рисунок 1. Схема организационно-экономического механизма повышения эффективности функционирования энергетического предприятия.[1]

---

[1] Разработка А.А.Матчанова Организационно-экономический механизм повышения эффективности деятельности промышленных предприятий (на примере предприятий энергетической отрасли Республики Узбекистан), дис. Т:2023/стр.49

Этот механизм включает в себя различные операционные подсистемы, которые отвечают за повышение эффективности производственных процессов на предприятии. Каждая из этих подсистем направлена на решение конкретных задач и определяет свою роль в общей организационной схеме.

Организационно-экономический механизм, направленный на повышение эффективности работы предприятия, включает в себя подсистемы, такие как повышение эффективности использования орудий труда, улучшение производительности труда работников, оптимизация движения предметов труда, подготовка производства к выпуску новой продукции, организация информационных потоков в производстве, выпуск качественной продукции, производственной инфраструктуры, материального обеспечения, маркетинговых исследований, оперативного планирования производства, формирования производственной структуры, внутрипроизводственных экономических отношений и социальных процессов на предприятии. Каждая подсистема является важной составляющей этого механизма и выполняет определенные функции для обеспечения более эффективной работы предприятия.

Для увеличения эффективности производства на предприятии требуется экономический механизм, включающий несколько функциональных подсистем. Эти подсистемы включают анализ и оценку эффективности, планирование, контроль и мотивацию персонала. В рамках подсистемы улучшения эффективности организации труда работников производственного процесса необходимо решать различные задачи. Для достижения указанных целей необходимо выполнить ряд задач, включающих повышение квалификации сотрудников, улучшение организации рабочих мест, оптимизацию трудовых процессов, установление норм труда, а также создание материальных и моральных стимулов для работников. Для эффективного повышения производственных процессов необходимо, чтобы отдельная подсистема, ответственная за улучшение их эффективности, занималась выявлением и внедрением оптимальных форм и методов реализации.

Для решения задач, связанных с повышением эффективности работы предприятия, каждый компонент организационно-экономического механизма (ОЭМПЭФП) требует определенных ресурсов. Эти ресурсы включают организационно-правовые, инвестиционные, информационные, нормативные, программные, материально-технические, математические, методические ресурсы. Организационно-экономический механизм для повышения эффективности предприятия может основываться на разнообразных источниках финансовой поддержки, включая как внутренние, так и внешние. Чтобы обеспечить успешную деятельность предприятия, необходимо обеспечить доступ к кредитам, субсидиям и доходам от деятельности на рынке ценных бумаг и валютных рынках, а также использовать другие методы финансирования.

Чтобы обеспечить эффективную работу организационно-экономического механизма, направленного на повышение эффективности предприятия, необходимо наиболее полно использовать информационную систему, которая должна включать все необходимые информационные компоненты и обеспечивать их взаимодействие.

Для обеспечения ОЭМПЭФП необходима нормативная база, которая содержит стандарты и регуляции для затрат на труд, оплаты труда, запасы ресурсов и оборудования, финансовые стандарты и нормы, расходов на материалы, топливо и энергию, а также стандарты и нормы для использования производственных мощностей в соответствии с сроками [1] их разработки. Важную роль в этом процессе играют социально-экономические нормы и стандарты, которые определяют эффективность предприятия и его социальную ответственность.

Эффективность работы предприятия зависит от полного обеспечения ОЭМПЭФП, и для достижения нужного уровня эффективности необходимо уделять особое внимание развитию этого механизма. Следует учитывать, что

[1] Организационно-экономический механизм повышения эффективности организации производства на предприятии. http://elibrary.ru/item.asp?id=41550973

ОЭМПЭФП относится к микроэкономической категории. Это связано с тем, что на уровне фирмы выполняются взаимосвязанные организационно-экономические мероприятия, призванные обеспечить повышение эффективности. Способность системы ОЭМПЭФП в целом проявлять эмерджентность или обладать качествами, которые по отдельности не связаны ни с одним из ее компонентов, является одной из ее определяющих характеристик. Важно понимать, что именно комплексное взаимодействие всех элементов ОЭМПЭФП позволяет достичь высокой эффективности бизнеса, в противном случае простое активирование отдельных компонентов не будет иметь такого же положительного эффекта. Действие этого механизма заключается в обеспечении повышения эффективности во всех сферах деятельности предприятия за счет рационального использования доступных ресурсов и принятия прогрессивных решений. Организационно-хозяйственные мероприятия, осуществляемые работниками, позволяют достигнуть этой цели.

Этот механизм действует путем установления четкой связи, упорядочения и определения важности элементов, которые включают различные организационно-экономические мероприятия и выбор соответствующих инструментов для обеспечения качества работы. Он способствует повышению эффективности бизнеса во всех областях деятельности предприятия.

В итоге, главная задача ОЭМПЭФП заключается в разработке комплекса организационно-экономических мер, которые позволят своевременно и в соответствии с установленными стандартами производить и поставлять продукцию, а также эффективно использовать ресурсы предприятия.

В данной части представлена структура и содержание организационно-экономического механизма, разработанного с целью повышения эффективности предприятия. Данный механизм основывается на системном подходе и представляет собой комплекс различных элементов, включая функциональные и обеспечивающие подсистемы, которые взаимодействуют как единое целое.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Организационно-экономический механизм повышения эффективности организации производства на предприятии. http://elibrary.ru/item.asp?id=41550973

2. Otabek Akhmedov and Otabek Begmullaev. The ways ensuring energy balance in Uzbekistan https://doi.org/10.1051/e3sconf/202021601137 (RSES 2020)

3. Akhmedov Otabek, Begmullaev Otabek Alternative energy and its place in ensuring the energy balance of the Republic of Uzbekistan, Cite as: AIP Conference Proceedings 2552, 050030 (2023); https://doi.org/10.1063/5.0117633 Published Online: 05 January 2023

CHAQALOQLARNI VA KO‘KRAK YOSHIDAGI BOLALARNI PARVARISHLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Ibragimov Umidbek Sabirovich
Samarqand davlat Tibbiyot universiteti
Pediatriya fakulteti talabasi

Annotatsiya: *Parvarish davolanishning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi, chunki u bemor ahvolini yengillashtirishga, sog‘ayishiga ishonch uyg‘onishiga imkon beradi. Shu bilan birga davolanish jarayonining muvaf-faqiyatli o‘tishini ta’minlaydigan tadbirlar kompleksini o‘z ichiga oladi. Parvarishni uy sharoitida bemorning qarindosh-urug‘lari olib borsa, shifoxona sharoitida tibbiyot hamshirasi va kichik tibbiyot xodimi olib boradi.Reanimatsiya deganda, narkoz, operatsiya, tasodifiy shikastlanish, zaharlanish va boshqalar bilan bog‘liq asoratlar natijasida yuz bergan klinik o‘limda organizmni tiriltirishga qaratilgan tadbirlar kompleksi tushuniladi.*

Kalit so‘zlar: *gigiena, ultrabinafsha nurlar, sovunli cho‘miltirish, krovat setkasi, neytral sovun, Gigiyenik vanna.*

Oxirgi o‘n yillikda erta yoshdagi bolalar parvarishida o‘zgarishlar yuz berdi. Ibtidoiy marli va bintlar o‘rniga bolalar gigienik salfetkalari, tamponlar, elektron tarozilar, bolalar quloq termometrlari, aqlli o‘yinchoqlar, bolalar tish cho‘tkalari, issiganlik darajasini ko‘rsatadigan idishlar, antivakum effektiga ega so‘rg‘ichlar, nazal aspiratorlar, bolalar tirnoq olgichlari, har xil gubkalar, bolalar kremlari va boshkalar. Lekin bolalar parvarishining asosiy printsiplari ilgarigidek qolgan. Kasal bo‘lgan bolalarda kun tartibiga qat’iy rioya qilishni tashkillashtirish lozim. Erkin rejim, bola uyqudagi holatda, uyg‘oq holatda kasalxonada ovqatlantirish imkoni mavjud. Bolaning hayotining birinchi yilida asosiy oziq moddalari va uyqu va

uyg‘oqlik davrlari etarli miqdorda bo‘lishi kerak. Ko‘krak yoshidagi bola organizimda hamma patologik jarayonlar tez va juda kuchli kechadi. SHuning uchun bola organizmidagi xamma o‘zgarishlarni hamshira vaqtida bilishi va shifokorni ogohlantirib borishi kerak, shifokor vaziyatga qarab kerakli yordam chorlarini ko‘radi. Chaqaloqlar va ko‘krak yoshidagi bolalarda barcha patalogik jarayonlar juda og‘ir kechadi. Shuning uchun xar qanday o‘zgarishlarni o‘z vaqtida aniqlash va vrachga bu xaqida xabar berishi lozim, vrach tezda yordam choralarini ko‘rish kerak bo‘ladi. Ko‘krak yoshidagi bolalarning parvarishida tibbiyot hamshirasining roli juda ahamiyatli. Chaqaloqlarning parvarishida tozalikka axamiyat berish asosiy o‘rinni egallaydi. Ko‘krak yoshidagi bolalar parvarishi o‘rta tibbiyot hodimi, vrach-neonatolog yoki vrach-pediatr nazorati asosida amalga oshiriladi. Bolalar bo‘limida infektsion kasalliklar bilan kasallangan, yiringli yallig‘lanish jarayoni bor, juda holsiz, tana harorati yuqori xodimlarga ishlashga ruxsat berilmaydi. Teri va shilliq qavatlar parvarishidan maqsad - sog‘lom teri, atrof muhitdagi salbiy moddalar ta’sir qilmagan chaqaloqlar terisi mutloq toza holatda bo‘ladi, namlik darajasi past bo‘ladi. Kuchli ta’sir etuvchi moddalarga teriga tegib turgan plenkalar va boshka buyumlarning yuzalari kiradi.Chaqaloqlar terisiga tegib turadigan hamma buyumlar hammasi toza va bir marta ishlatiladigan bo‘lishi kerak. Bolalar palatasi yoki xonasi parvarish qilish uchun zarur vositalar va mebellar bilan jixozlanishlari kerak. Xona xarorati 22-23°C, palatani xar doim shamollatib turish kerak yoki konditsioner o‘rnatilgan bo‘lishi kerak. Xavodagi mikroblar ultrabinafsha nurlar yordamida tozalanib turiladi. Bola xonaga moslashgandan keyin xona xarorati 19-22° C ga tushiriladi.Chaqaloqlarga va ko‘krak yoshidagi bolalarga qat’iy gigiena qoidalariga rioya qilish kerak. Har yo‘rgakka o‘ralganda bola terisiga e’tibor beriladi. Parvarish bolaga yoqimsiz bo‘lmasligi kerak.Ertalabki va kechki tozalashda chaqaloq yuzi issiq qaynatilgan suv bilan yuvilishi kerak, steril paxtali tampon bilan iliq qaynatilgan suvda ko‘zlari yuviladi.

Chaqaloqlik davri tugagandan keyin bola ertalab va kechqurun yuvintirib boriladi, yuzi, bo‘yni, quloq suprasi yaxshilab yuviladi, bolaning qo‘llari, iliq

qaynagan suv bilan yuviladi va keyin suvga ho‘llangan paxta bilan burun yo‘llari yuviladi. 1-2 oyligida bu muolaja kuniga 2 martadan kam o‘tkazilmaydi. 4-5 oyda uy xaroratidagi suv bilan yuvintiriladi.Siydik chiqarish va defekatsiyadan keyin bola yuvintiriladi: kiz bolalar oldindan orqaga qarab, agar kuchli ifloslangan bo‘lsa neytral sovun bilan yuviladi. Oqmaydigan suvda bolani tozalash muolajasi o‘tkazilmaydi. Yuvilgandan keyin toza pelenka ustiga qo‘yiladi va ustidan shimadigan pelenka qo‘yiladi va bola terisi quritiladi. Teri burmalariga steril tampon bilan o‘simlik moyi yoki vazelin surtib qo‘yiladi. CHaqaloq oqib turgan suvda 36,5-37°C li suvda cho‘miltiriladi, keyin nozik harakatlar bilan suv yutadigan pelenka yordamida quritiladi. Birinchi gigienik vanna kindik tushgandan keyin va kindik epitelizatsiyasidan keyin o‘tkaziladi, lekin 2-4 kuni ham hech qandan qarshi ko‘rsatma bo‘lmaydi. Birinchi 6 oyda bola har kun cho‘miltiriladi, ikkinchi yarim yilligida esa kunora cho‘miltiriladi. Bola cho‘miladigan vannachasi issiq suv bilan sovunlab, cho‘tkalab yuviladi, keyin 0,5% xloramin eritmasi bilan ishlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. B.S.TURSUNOV - XIRURGIK BEMORLAR PARVARISHI,TOSHKENT 1993
2. XOLMATOVA B.T.,OXUNOV A.O.,KARIMOV M.SH.,TIBBIYOT KASBIGA KIRISH darslik ,TOSHKENT 2019
3. WWW.LIBRARY.SAMMI.UZ
4. WWW.ZIYONET.UZ
5. WWW.GOOGLE.COM

"BONU" ROMANIDA TARIXIY SHAXS-XOJA UBBON SHAXSIYATI TALQINI

Mahliyo Xudoyberdiyeva Ilhomjonovna

Buxoro davlat universiteti filologiya fakulteti 6.1 uzb 21-guruhi talabasi.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada romanda tasvirlangan Xoja Ubbon ziyoratgohining shifobaxshligi, hozirgi kunda ham muqaddas qadamjo ekanligi, Xoja Ubbon tarixiy shaxs ekanligi haqida tarixiy dalillar asosida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: *Maktub, tarixiy shaxs, Xoja Ubbon, Huvaydo, ziyoratgoh, ichki kechinmalar,roman, obraz.*

Iqbol Mirzo– asl ismi Mirzaaliyev Iqboljon Mirzakarimovich. 1967-yil 1-mayda Farg'ona viloyati Bag'dod tumaniga qarashli Qo'shtegirmon qishlog'ida ziyolilar oilasida tug'ilgan. Bolaligi haqida eslab shunday deydi: "O'qituvchilar oilasi bo'lganidan, tabiiy, kitobga, adabiyotga alohida e'tibor qaratilardi. Esimda, beshinchida o'qiyotganimda Sergey Yeseninning "Zamin darg'asi" (Ustoz Erkin Vohidov tarjimalarida) kitobini yod olganim uchun dadam mukofot tariqasida Qo'qon shahriga tomoshaga olib borgandi. O'sha davrdagi vahimali hikoyalar ta'siridami, har qalay, xon O'rdasi menga juda sovuq va omonat tuyulgan edi. Keyin mavlono Muqimiy uy muzeyiga kirib, tasodifan Charxiy domla bilan uchrashganimiz, u kishining ba'zi so'zlari, jumladan, "she'r nonday tabarruk" deganlarini aniq-tiniq eslayman. Men ilk bor tirik shoir bilan yuzma-yuz turardim, hayajonim zo'rligidan duduqlanib, gapirolmay qolganim, dadamning hijolat bo'lib kulgani, keyin erkalatib, siz hammadan zo'r shoir bo'lasiz, deb peshonamdan o'pgani, kaftining harorati ham yodimda."[1]

Bolaligidanoq qalbida adabiyotga muhabbat kurtak otgan ijodkorning dastlabki she'riy to'plami – “Yurakning shakli”, so'ngra “Ko'ngil”, “Seni sog'inaman”, “Qo'shiqlarim”singari she'riy to'plamlari va “Zarb” qissasi, “Bonu” romani chop etilgan. “Zarb” qissasida sportchilar hayoti yoritilgan bo'lsa, 2016-yilda yaratgan "Bonu" romanida asosiy e'tibor undagi ayol obraziga, uning boshiga tushgan qiyinchiliklar-u musibatlarga qanday yechim topganligi, har qanday holatda ham iymoniga sobit turolganligiga qaratilgan va bugungi o'zbek ayollari bilan asar qahramonlari solishtirilgan. Shuningdek, asarda tarixiy shaxslardan Xoja Ubbon, Xoja Huvaydo haqida atroflicha ma'lumot keltirib o'tilgan.

Roman epistolyar usulda yozilgan. "Bonu" romani Bonuning yozuvchiga feysbukdan yuborgan maktublari tarzida boshlanadi. Asar qahramoni Bonu- Buxoro farzandi. “Hayotingni o'zgartirgay bir odam va bir kalom, O'shal inson sen o'zingsan...Endi so'zni top, tamom!” [1]. Darhaqiqat, yozuvchi asar mohiyatiga singdirmoqchi bo'lgan asosiy g'oya bu- Matonat! Asarda orzulari olam- Bonu chalingan pes kasali uning hayotini zaharladi, biroq uning bardoshini bukolmadi. Romanda Bonu otasing o'limidan so'ng kasallikka chalinadi. U iloji boricha odamlardan yashirinib yurishga harakat qiladi. O'qish boshlangach, 3-kurs talabalarini o'n kundan so'ng Qoravulbozorga paxtaga olib chiqishadi. Terim paytida Bonuning paxta chanog'i tilgan joylari oqarib ketadi.Bora-bora dog'lar yoyilib a'zoyi badaniga laxtak-laxtak bo'lib tarqaladi... Bonuning bu kasalligidan xabar topgan dekan do'xtirga ko'rsatishni maslahat beradi. Kasallik avj olgan sari Bonu odamovi bo'lib qoladi. Dekandan iltimos qilib shtabda oshpazlik qiladi. Shu yo'l bilan biroz bo'lsada odamlar ko'zidan xolis bo'ladi. Lekin bu hol ham uzoqqa cho'zilmaydi. Yuqori kurs talabari, ayniqsa, ilgari sevgi izhor qilib, rad javobini olgan Ahad degan bola " Bu pishirgan ovqatni biz yemaymiz, ta'bimiz tortmaydi", deb janjal qiladi-yu, yana tinchi buziladi. Ertasi kunidan o'z ixtiyori bilan paxta dalasiga chiqib ketadi...

Bemorni ko'rganda hamma tabib, bemorga ko'ringanda har kim tabib, deganlariday, har kim har xil maslahat beradi. Shunday maslahatgo'ylardan biri

1 Iqbol Mirzodan.

Gulfom xola Qizilqumning odamtopmas bir yerida Xoʻja Ubbon degan avliyoning mozori bor ekanligi, oʻsha dargohda qirq kun chilla oʻtirib, muolajasini olgan kishi qirq yillik dard-u gʻuboridan forigʻ boʻlishi haqida aytadi. Xolaning bu taklifi goʻyo najot yoʻli boʻlib koʻrinadi. Qirq kunda tuzalib kelaman, deb qatʼiy ishonadi va onasi bilan birgalikda safarga chiqishadi.

...Bu moʻjizakor makon choʻli biyobonning naqd oʻrtasida voqeʼ boʻlib, masjidga oʻshab qurilgan xonaqolar, katta-katta, keng va uzun ayvonlardan iborat edi. Shifotalablar nihoyatda koʻp: chollar, kampirlar, erkaklar, ayollar, yigitlar, qizlar, yosh bolalar-hamma toifa bor...Biroviga qarab angladimki, mening dardim xolva, boshqasiga boqib, oʻz holimga rahmim keldi...

Quduqni xosiyatli deyishar, uning yoniga savobtalablar un, guruch, moy, tuz kabi zaruratlarni tashlab ketishar, birov u insonlarni koʻrsa ham koʻrmaganga olishi urf ekan. Juma kunlari quduq tubida oy va yulduz yorqin koʻrinar, kim bunga guvoh boʻlib niyatini aytsa, orzusi ushaladi degan gapni ham eshitgandim. Shundan beri quduqqa ixlos uygʻonib, bor ilinjim shunga bogʻlangan, juma boʻlsayam quduqqa bosh suqib tilak aytardim. Moʻjiza roʻy berib sihat topsamu odamzod yashamaydigan biror ovloqqa tushib, umrimning oxirigacha oʻsha yerda yadhab qolishni chin dildan istardim. Iskandarning sartaroshi quduqqa sirini aytsa, men istak-orzularimni unga toʻkardim. Choʻkayotgan odam xasga ham yopishadi-ku, toʻgʻrimi?”[1]

Asarda orzulari olam- Bonu chalingan pes kasali uning hayotini zaharladi, biroq uning bardoshini bukolmadi. Kech-yu kunduz Xoja Ubbon dargohida dardiga davo soʻraydi, shafoat tilaydi. Quduq boshidagi bobo Xoʻja Ubbon haqidagi rivoyatni aytib beradi.

...Bu xudoning doʻsti kofirlarga qarshi jihod eʼlon qilgan, qanchadan-qancha gʻayridinlarni iymon qopqasidan ichksri tortgan komil zot edi. Dushmandan chiqqan doʻstlar-u doʻstdan chiqqan dushmanlar har qancha hiyla qoʻllamasin, nayrang qilmasin, avliyoning bir tukiga ham zarar yetkaza olmas, bilaks, ularning kasofati oʻzlariga urib, koʻr-u shol, kar-u lol boʻlib, Arsh Egasi qahriga giriftor boʻlardi.

Avliyoga faqat bir vaziyatda- joynamoz ustidagina-ruhi Makkatullohda namoz o‘qigani ketib, jismi himoyasiz qolgandagina shikast yetkazish mumkin ekan. Bu sirdan xabardor xotini g‘animga bir tizim sadaf marjon evaziga boshpanohini sotibdi. Dushmanlari namoz vaqtini poylab, bostirib kirib, sajdaga ketgan qutlug‘ boshga qilich sermashibdi. Qibla tomonga dumalab borayotgan boshdan qayoqqa ketayapsan, deb so‘rashsa, "Ka’batullohga, do‘stimning uyiga ketyapman", deb javob berarkan. Avliyoning boshsiz tanasini olib kelib shu joyga dafn etmoqchi bo‘lishganida ergashib kelgan oq tulpori manavi quduq o‘rnida bosh egib, ko‘zyosh to‘kaveribdi-to‘kaveribdi. Shu zayl quduq bino bo‘lgan ekan.[3]

Hozirda ham bu muqaddas manzil juda ham tabarruk. Ziyoratgohga asr-asrlardan beri kasallar kelib, sidqidildan Alloh taolodan dardiga shifo so‘raydi, albatta, Alloh ularning dardiga shifo beradi. Ushbu dargohdagi quduq suvi g‘oyatda shifobaxshdir. Yil o‘n ikki oy ushbu ziyoratgohda turli irqqa mansub bemorlar kelib ma’lum muddat shu yerda yashashadi.

Xoja Ubbon maqbarasi haqida bizgacha kam ma’lumotlar yetib kelgan. Hazrati Xoja Ubbon vafoy yili 724. Buxoro shahridan Gazli tomon yigirma to‘rt kilometr borib, chap tomon burilsangiz va yana o‘n kilometr yurgandan so‘ng cho‘lning o‘rtasida avliyo hazrat Xoja Ubbon ziyoratgohlari namoyon bo‘ladi.Xo‘ja Ubbon to‘g‘risida akademik Abdulahad Muhammadjonov o‘zining „Quyi Zarafshon sug‘orilish tarixi“ asarida ma’lumotlar keltirgan. Xo‘ja Ubbon yodgorligida milod boshlarida qo‘rg‘on istehkomlari va quduq bo‘lgan[4]. Xo‘ja Ubbon ayrim manbalarda "obbon" tarzida uchraydi.Quduq suvi sho‘r va achchiq bo‘lib, teri kasalliklariga davo bo‘lgan. Ko‘plab insonlar ziyoratgohga kelib, ixlos qilib shu joyda vaqtinchalik yashagan va suvdan ichgan va cho‘milgan[4]. XIV–XV asrlardan Xo‘ja Ubbon ziyoratgoh sifatida shakllangan. Vaqtlar o‘tib, yodgorliklar atrofida sag‘ana qurilgan va tug‘ ko‘tarilgan. Arxeologlar izlanishlariga ko‘ra ushbu hududda miloddan avval 3-4 mingyillikda ovchilar qarorgohi bo‘lgani, insonlar chorvachilik bilan shug‘ullanib chorva mollari boqilganligini bilish mumkin[5].Xo‘ja Ubbon „suv homiysi“ va „suv qo‘riqchisi“ ma’nosi bildiradi. Rivoyat va afsonalarga ko‘ra, Xo‘ja Ubbon Amudaryo

kema va qayiqchilarining suv vakili va piri, yomg‘ir yog‘diradigan avliyo bo‘lgan. Shu sababli Buxoroda joylashgan suvsiz joylar va ba’zi qishloqlar Oqshih bobo, Sulton Xubbi, Ubbon, Hazrat Xubbin kabi atamalar bilan atalgan[5]. Xo‘ja Ubbon qadamjosi bir nechta obidalardan iborat majmua bo‘lgan. Ziyoratgoh qudug‘i chortoq uslubida pishiq g‘ishtdan, yonida xonaqoh va tug‘lar mavjud. 1964-yilda Xoja Ubbon ziyoratgohidagi quduq va me’moriy obida buzib yuborilgan. Ammo ko‘p vaqt o‘tmay, u yerda yangi quduq ochilib, yangi binolar qurilgan, sag‘analar ta’mirlangan.

Bu tarixiy shaxs haqida boshqa manbalarda ham ma’lumot mavjud. Masalan, Mavlono Boborahim Mashrab hazratlari ham o‘zlarining muxammaslarida:

Qum ichinda Xojayi Ubondin izlab davo,
Kecha yotib erta qilsak orzuyi Nur Ato,
G‘o‘ta ursak mohi yanglig‘ chashmayi rahmat aro,
Tun borib,tog‘ uzra yotib, fajrini qilsak ado,
G‘o‘ta aylab Nuhdek sayri bixor istar ko‘ngul[6].

deya yuqoridagi fikrimizning ayni dalilini keltirganlar desak aslo mubolag‘a bo‘lmaydi. "Xojayi O‘bondin izlab davo" deb turli xil joylardan shifotalablarning necha asrlardan buyon kelishini, quduq suvi shifobaxsh ekanligini satrlarda tarannum etadi.Shoir Xoja Ubbonga alohida ehtirom ko‘rsatadi.

Roman qahramoni Bonu bolaligidanoq Alloh kalomi va hadisi sharifni tinglab, Xo‘jamnazar Huvaydo g‘azallarini yodlab, ularning sehr-u jozibasidan bahramand bo‘lgan ma’rifatli qiz.Otasidan, bobosidan judo bo‘lgach, dard kelsa qo‘sha-qo‘sha kelar deganlariday uning hayotiga ham oq pes kasali dard ustiga chipqon bo‘lib raxna soladi. Ilojsiz qolgan Bonu ko‘ngilda dard ko‘p, aytarga bir mahram topolmasman, ketarg‘a bosh olib cho‘llar aro hamdam topolmasman deya kajraftor falak norasosozligidan cheklanib, Xoja Ubbon hazratlari dargohidan dardiga davo izlaydi. Zero, Alloh Taolo ham o‘z oyatlarida men sabr qilguvchilar bilanman deydi!

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, inson bolasining boshiga musibat yomg‘iri yog‘ganda pana qilguvchi aqalli bironta suynachig‘ing qolmaganda ham, eng yaxshi ko‘rgan insonlaring sendan yuz o‘girganda ham, hayoting zulmatga cho‘mib borayotga qalbingda so‘nggi umid shu’lasini sochuvchi Alloh do‘sti-Xoja Ubbondek avliyolarning borligi bizga berilgan katta boylik elanligini anglaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. http://iqbol-mirzo.narod.ru>html
2. Iqbol Mirzo. Bonu. Toshkent., "Sharq" 2020.87-bet.
3. Iqbol Mirzo. Bonu. Toshkent., "Sharq" 2020. 92-bet.
4. Rajabov.Q, Muhammadjonova L.Romitan tumani tarixi. Toshkent.,"Tafakkur" 2015.64-bet.
5. Bahromov Q, Shodiyeva N. Buxoro tarixiy obidalari geografiyasi. Buxoro."Durdona" 2020. 129-bet.
6. Boborahim Mashrab. Devon. Toshkent., "Adabiyot uchqunlari" 2010. 422-bet.

ROMANDA TARIXIY HAQIQAT IFODASI

D.Umaralieva

BuxDU 3-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Isajon Sultonning "Alisher Navoiy" romanidagi tarixiy obrazlar haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Obraz, Isajon Sulton, Xusrav, roman, tarixiylik.*

Oʻzbek adabiyotining iste'dodli namoyondasi Isajon Sulton bir qator asarlari bilan nasr taraqqiyotiga katta hissa qoʻshib kelmoqda. Isajon Sulton uslubiga xos san'atkorona mahoratining badiiy asardagi qahramonlar tashqi qiyofasi, ular boshdan oʻtkazgan turli xil voqea va hodisalar tasviri orqali koʻzga tashlanadi[1]. Bu xususiyat uning ,,Alisher Navoiy" romanida yaqqol koʻrinadi. Masalan, Alisher Navoiy Samarqandda tahsilini davom ettirayotganda otasi Sabzavorga boʻlgan yurishda shahid boʻlishi, togʻalari Abusaid Mirzo tomonidan qatl etilishi, onasi ham hojat namozini oʻqiyotgan mahali jon taslim qilishi kabi voqealar yuksak mahorat bilan tasvirlangan.

Buyuk oʻzbek yozuvchisi Oybekning ,,Navoiy" romanida Navoiyning faqatgina Darveshali degan ukasi borligini bilamiz. Isajon Sultonning ,,Alisher Navoiy" romanida esa Baxlulbek degan ogʻasi borligi ham koʻrsatilgan: ,,Endi uning boshida jigar boʻlib, DADASH(otaning boshqa xotinidan tugʻilgan ogʻa yoki ini) ogʻoyisi Baxlulbek va inisi Darveshali qolgan edi, xolos. Ota-onalar endilikda hayot ummonining cheksiz dogʻlarida yolgʻiz suzmoqlari lozim edi.[2] Yozuvchi Alisher Navoiyning yana bir onasi borligini Baxlulbek obrazi orqali ochib beradi.

Yozuvchi ,,obraz yaratar ekan, san'atkor oʻzining oldindan belgilab qoʻyilgan e'tiqodlaridan emas, qahramonning hayoti mantigʻidan, xarakteri mohiyatidan kelib chiqishi kerak"[3] ekanligi oʻz aksini topadi. ,,Obraz" atamasi ,,raz" (chiziq) soʻzidan

olingan bo‘lib, „raz” so‘zidan „razit” (“chizmoq, yonmoq, o‘ymoq”) va undan „obrazit” („chizib, o‘yib, yo‘nib shakl yasamoq”) so‘zi yasalgan. “Obrazit”dan “obraz” (“umuman olingan tasvir”) vujudga kelgan. “Aslida „obraz” slavyan tillariga xos so‘z bo‘lib, u voqea-hodisalarning hayolda namoyon bo‘ladigan manzarasini bildiradi. Slavyanlar „obraz" deganda, avvalo, odamzodni azob-uqubatlardan saqlab qolish uchun Alloh tomonidan yuborilgan Iisus Xristos (Isopayg‘ambar)ning rassomlar, haykaltaroshlar tasvirlagan qiyofasini tushunishgan.[4]

Isajon Sulton bundan tashqari “Alisher Navoiy" romanida Navoiyning buyuk bo‘lib yetishishiga Qutbiya ismli joriyaning hissasi borligiga ishora qiladi. Navoiyni madrasadan qaytishini intiqlik bilan tomda kutishi, Navoiyni uzoqdan kelayotganini ko‘rib eshik tomonga shoshishi, kechasi bilan Alisher „Mantiqut-tayr" mutolaasi bilan uxlab qolganida Qutbning Navoiygga bo‘lgan mehrini yuqori bo‘yoqlarda ko‘rsatib bergan. Hatto Qutb Alisherga ud chalib Iroq qo‘shiqlarini aytib beradi. “Bu iroq go‘zalining Alisherga mehri shoyon, bir dam ko‘rmasa o‘zini qo‘yarga joy topolmas, uning beg‘ubor muhabbatidan xonadondagi barcha xabardor edi. Shu sababli uni boshqa yumushlardan ozod qilib ,Alisherbekka enaga qilib tayinlashdi. Qutbning yana bir fazilati - musiqiyni bilmoq bo‘lib ,gohida ud chalib Iroq qo‘shiqlaridan aytib berardi".[5]Yoxud Hiriyda Navoiy Xusrav ismli yigit bilan uchrashuvida yozuvchi Navoiyni saxiy inson sifatida gavdalantirgan. Bilamizki, Xusrav Dehlaviy „Xamsa"sining ikkinchi dostoni bo‘lmish asar „ Xusrav va Shirin"dir. Xusrav Shirinning mamlakatiga tog‘lar orasidan suv chiqarishi lozim edi. Isajon Sultonning„ Alisher Navoiy" romanida Navoiy ham Hiriyga qaytganida, yo‘lda Xusravga duch keladi. U bilan suhbatlashadi. Asarda Xusrav o‘z otasining shartiga ko‘ra, suv chiqarishi kerak edi. Shundagina u Shirin bilan birga bo‘lishi mumkin edi.Navoiy Xusravga ulov olishi uchun tanga beradi. Xusrav avvaliga rad etadi. Bu tangalar orqali u tezda suvbchiqarib maqsadiga yetadi. Navoiy Xusravdan nima uchun uning oti Xusrav qo‘yilganini so‘raganida: „Otam ko‘p kitob o‘qiydilar. Xusrav Dehlaviy degan shoirning „Xamsa"sini o‘qib , havas qilib , menga shu otni qo‘yagan ekanlar",- deb javob beradi.[6] Isajon Sulton bu bilan oddiy xalq ham buyuk

ijodkorlarning asarlariga qiziqishi va ulardek bo‘lishiga harakat qilishini ko‘rsatib beradi. Xalq biror kishini suysa yoki asar qahramoni yuragidan joy olsa, albatta, farzandiga o‘sha ismni qo‘yadi. Qutb ham o‘z farzandiga Alisherbek deb ism qo‘yadi. ,,Ko‘p yillar avval , G‘iyosiddinbek ila tog‘oyilar shahid bo‘lib, sevimli bekasi g‘am-alam o‘tida halok bo‘lgach, yaxshi kishilar kamida Hiriydan qochgan karvonga qo‘shilib o‘z yurtiga kelgan va qavm-u qarindoshini topgan , bir tujjorga erga tegib, shu o‘g‘lini tuqqan, ismini ham Alisher qo‘ygan edi".[7]Navoiyga shunchalik mehri baland ediki , vafotini eshitib o‘zini yo‘qotadi. Yig‘labnquyidagi misralarni aytadi:

Orazin yopqach, ko‘zimdin sochilur har lahza yosh
O‘ylakim, paydo bo‘lur yulduz, nihon bo‘lg‘och quyosh.

Darhaqiqat, Alisher Navoiy turkiy she’riyatning quyoshi edi. Uning asarlari turkiy osmonda porladi. Isajon Sulton esa buyuk ajdodimiz siymosini yaratib, kitobxonlarni ulug‘ shoir hayoti bilan chuqur tanishtirishga muvaffaq bo‘lgani ko‘rinadi. Yozuvchiharbir obraz, detallar orqali Alisher Navoiyning hayotda qanday inson, ijodkor bo‘lgan bo‘lsa, shu tarzda tasvirlashning uddasidan chiqqan. Shoir shaxsiyati, xarakterini yorqin ochib beraolgan deyish mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, “Alisher Navoiy” romani o‘zining badiiy-estetik qimmati, mazmun-mohiyati, voqealarning izchilligi, tasviriy vositalardan o‘rinli foydalanilganligi, badiiy to‘qima va tarixiy obrazlarning uyg‘unlashganligi bilan ham e’tirofga loyiqdir. Asardagi obrazlar tizimi xoh tarixiy shaxs, xoh badiiy to‘qima bo‘lsin Navoiy dahosi fazilatlarini yaqindan o‘rganishimizga xizmat qilgan.,,Tarixiy romanning bitta xususiyati bor: bu ham bo‘lsa tarixiy voqea bilan roman o‘rtasida muvozanatni saqlash va kitobxonni romandagi voqealarga ishontira olishdir. Yozuvchi mahorati bilan o‘quvchi ishonchi uyg‘unlashgan nuqta adabiyotning yutug‘i sanaladi[8]”,-deydi adabiyotshunos N.Rahmonov. Isajon Sulton ham ushbu muvozanatni ushlagan holda o‘z asarini yaratdi va kitobxonlar e’tiboriga tushdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bahodir Karim.Hazrat Alisher Navoiyga ehtirom yoxud insoniyat quyoshi ta’rifida bitilgan roman to‘g‘risida bir ikki og‘iz so‘z. www.ziyouz.com
2. Isajon Sulton. Alisher Navoiy. Toshkent -2021.
3. Rahimov A. Roman san’ati. ,,Farg‘ona" nash. 2015.
4. Hotam Umurov. Adabiyotshunoslik asoslari. B-34
5. Isajon Sulton. Alisher Navoiy. Toshkent -2021.B-36
6. Isajon Sulton. Alisher Navoiy. Toshkent -2021.B-90
7. Isajon Sulton. Alisher Navoiy. Toshkent -2021.B-442
8. Rahmonov N. Tarixdan oziqlanib. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2019.

IQBOL MIRZONING “BONU” ROMANIDA TAQDIR SINOVLARIDA SINALGAN SABR-TOQAT YOXUD BONUNING BOSHIDAN KECHIRGANLARI

Mahliyo Xudoyberdiyeva Ilhomjonovna
Buxoro davlat universiteti filologiya va tillarni o‘qitish fakulteti:
o‘zbek tili yo‘nalishi 6.1 uzb 21-guruhi talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘zbek qizi - Bonuning boshidan ko‘rgan-kechirganlari,taqdir sinovlarida sinalgan sabr-bardoshi, metin irodasining bugungi zamon kishisining har biriga o‘rnak bo‘lishi haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: *Taqdir, obraz, telegramma, suyanchiq tog‘, qiyinchiliklar, sof muhabbat, matonat.*

Zamonaviy o‘zbek adabiyotida o‘z o‘rniga ega ijodkorlarimizidan biri ustoz-Iqbol Mirzo ijodi sermahsul. Uning she’rlari o‘ziga xos nozik tuyg‘ular, milliy bo‘yoqlar, o‘zbekona ohang va falsafa bilan yo‘g‘rilgan. Ham nasrda, ham nazmda barakali va betakror ijod na’munalari bilan kitobxonlar e’tiborini qozongan. Ayniqsa, 2016-yilda yozib tugatilgan "Bonu " romani hayotiy voqealarga asoslanganligi va uslubning ravonligi bilan kitobxonlar mehrini qozongan. Undan keyin yaratgan Samarqand sayqali“ (2016), „Alisherbek va Husayn“ (2021), „Usmon Nosir“ (2022) pyesalari sahnalashtirilgan. Asarlari rus, tojik, turkman tillarida nashrdan chiqqan. O‘zbek adabiyotida ayol obrazi bosh qahramon sifatida gavdalantirilgan asarlar bir qancha bo‘lib, Zulfiya Qurolboy qizi ham bu mavzuda samarali ijod qilib kelmoqda. Ayol obrazini ochib berish mushkul. Chunki ayollarning ichki olami, fikr-o‘ylarini to‘liq ko‘rsatib berish yozuvchidan katta mahorat talab qiladi. Iqbol Mirzo "Bonu" romanini yaratishda o‘ziga xos qochirimlardan, o‘xshatishlardan, to‘rtliklar-u

g‘azallardan parcha qo‘llaydi. Voqealar rivoji ham bir tekisda ketmaydi. Tugun va yechim mahorat bilan ifodalanadiki, bu kitobxonni asar mutolaasiga diqqat bilan berilishni ta’minlaydi. Abdulla Qodiriy ham "O‘tkan kunlar" romanini yozishda shu uslubdan foydalangan. Epistolyar uslubda yaratilgan ushbu romanda Bonu ismli qiz asar markazida turadi. Yozuvchi shu birgina qizning taqdiri misolida butun jamiyatdagi ko‘plab insonlarning ravish-raftorini bor bo‘yi bilan ko‘rsatib beradi. Asarga aynan Bonu deya nom qo‘yilishidan sabab, buxorolik bir Bonu ismli qizning boshidan ko‘rgan-kechirganlarini telegramma orqali jo‘natgan maktublari asosida yaratilganligi uchundir. Bonu so‘zining ma’nosiga to‘xtaladigan bo‘lsak, Bonu (unvon) — 1) yuqori tabaqaga, aslzodalarga mansub bo‘lgan ayollar unvoni, xonim; 2) forstojik tillarida gaplashadigan xalqlar hamda turkiy xalqlarda ayollar ismiga hurmat yuzasidan qo‘shib ishlatiladigan so‘z[1] degan ma’nolarni anglatadi. Asar voqealari to‘rtinchi avgust kuni Bonuning yozuvchiga kechki telegrammani jo‘natishi bilan boshlanadi. Hali yosh bo‘lsada hayot "qozonida qaynab", turfa xil sinovlar-u musibatlarni boshidan kechirgan bir jabrdiyda- Bonu maslahat so‘rab yozuvchiga telegramdan murojaat qiladi. Negadir shu kitobni o‘qisam Abdulla Oripovning ushbu misralari xayolimda gavdalanaveradi:

Sahro so‘qmog‘ida boshin egib jim

Bir kimsa ketmoqda, bilmasman, u kim?[2]... Armon toshdek zil bo‘lgani uchun ham dil tubiga cho‘kadi deydilar...Toshlari tog‘dek qalashib ketgan yurakni nima deb atash mumkin? Toshyurak deymizmi ? Inson shu tariqa bag‘ritoshga aylanadimi?[3] Bonuning tarbiyasida Mir Arab madarasasi tuprog‘ini o‘n yil yalab, ilmi komil bo‘lgan bo‘lgan ma’rifatli mo‘min inson-bobosining o‘rni bo‘lakcha edi. Bobosining ta’siri ostida yoshligidanoq Allohning kalomini va hadisi sharifni tinglab, goho Xo‘jamnazar Huvaydo g‘azalarini o‘qib, yodlab ularning sehr-u jozibasidan bahramand bo‘lib ulg‘ayadi. "Muhabbatdan muhabbat bo‘ldi paydo"[1] deganday, Bonuning bola chog‘idanoq qalbida kitobga muhabbat uyg‘onadi. Hayotining asosiy mazmuni mutolaa bo‘lgan sofdil qizning hayotini qayg‘u bulutlari qoplaydi. Avval

---

[1] Lutfiy

bobosidan, keyin dadasidan ayriladi. G‘am kelsa qo‘sha-qo‘sha deganlariday go‘zal Bonu pes kasaliga chalinadi. Inson bolasi eng og‘ir damlarida sevikli insonlariga suyanadi. Biroq Bonuning suyanchiq tog‘i qulab tushadi, sevgilisi Olmos uni tashlab ketadi. Opalarining undan o‘zini olib qochishi, yakka-yu yagona akasi Mirxond ham yangasining gapiga kirib u bilan tortishib qolishi, oliygohda talabalarning turli xil gap-so‘zlari, jirkanib qarashlari unga katta ruhiy zarba yetkazadi. Bu darddan qutulish uchun har bir"maslahatgo‘y" bergan maslahatlarga amal qilib ko‘radi, qilmagan ishi, tutmagan yo‘rig‘i qolmaydi. Nachora, Allohdan kelganiga bo‘ysunmasdan ojiz bandasining na iloji bor deb taqdirga ko‘nishga majbur bo‘ladi. O‘zi bitirgan maktabda o‘qituvchilik qiladi. Har bir zamonda ham adolatparvar hech kimga yoqmaganidek, bu yerda ham uzoq ishlay olmay ishni tashlab ketadi. Bonu qishlog‘iga sig‘may qoladi. Cho‘lpon ta’biri bilan aytadigan bo‘lsak,"Ko‘ngil boshqa narsa-yangilik qidiradir" deya Bonu ham Moskvaga tog‘asining yoniga ishlashga ketadi. Onasining "ishonchli" deya yoniga yuborgan tog‘asining ko‘rsatgan noma’qulchiliklaridan hafsalasi pir bo‘lgan Bonu u yerdan bosh olib chiqib ketadi. Moskvadalik paytida ko‘plab qiyinchiliklarga duch keladi, ammo har qanday holatda ham iymonini, iffatini yo‘qotmaydi. Dilbarxon "osongina" pul topishga chorlaganda yonida bir tiyini qolmagan bo‘lsa-da, ayollik sha’nining toptalishiga yo‘l qo‘ymaydi. Bu hozirgi kunda noto‘g‘ri yo‘llarga kirib ketayotgan ba’zi qizlarimizga ibratdir. Bonuning tabiatan mehribon, kuyunchak ekanligini maktabda ijtimoiy ahvoli og‘ir bo‘lgan o‘quvchilariga ust-bosh tarqatish jarayonida, yoki bo‘lmasa lo‘lilarning uyida xizmat qilayotganida garchand ular unga nisbatan yaxshi muomalada bo‘lishmayotganda ham Larisaning qizchalarini o‘z hayotini xavf ostiga qo‘yib bo‘lsa-da, qutqarib qoladi. To‘g‘ri, Bonuni farishta deb ham aytolmaymiz, chunki yangi yil kechasi to‘yguncha ichadi. Garchi bu dadasining bergan pand-nasihatlariga xilof bo‘lsada, beixtiyor qiyinchiliklardan zada bo‘lgan ko‘nglini yayratish uchun qiladi va bu qilgan ishi xato bo‘lganligidan xulosa ham chiqaradi. Dunyo faqat qora bo‘yoqlardan iborat bo‘lmaganidek, Bonuga doimo qo‘lidan kelgan yordamini ayamagan Shoira opa, Ikromiddin aka, Alisher, volidasi uni qo‘llab-quvvatlab

turishadi.Asarda chin muhabbatni anglash va qadrlash tuyg‘usini hamma ham anglolmasligi, ayrim insonlarga muhabbat hafy ekanligini Olmosning razil qilmishlari timsolida ko‘ramiz. U Bonuning soddaligidan, sof muhabbatidan foydalanib, "fermer", "tabib", "kasal" ko‘rinishlariga kirib, uning pullarini shiladi. Qilmishlari oshkor bo‘lgach, zarracha uyalmaydi ham. Bonu uchun judayam qadrli bo‘lgan shu bilan birga, faqatgina unga tegishli bo‘lgan tilla tangalarni ishlatganda akasi ham hecham istihola qilmaydi. Hayhot!.. Bu qanday zamon? Bunday erkaklarda g‘urur degan tushuncha bormikan degan savol qiynaydi. Bu holatlarda Bonu shunchaki hech narsa qilmaydi ham, demaydi ham. Bu esa odamdan ulkan Matonat talab qiladi! Asar ...faqat bitta dog‘ qolgandir...yuragimda[4]... degan jumlalar bilan yakunlanadi.Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, insonning insonligi nimada ekanligi, mohiyat-mazmuni nima ekanligini Bonu obrazi orqali ko‘ramiz. Bonu kabi taqdir sinovlari oldida dovdirab qolmasdan, yaratganning har bir imtihonida sabr-matonat bilan tura bilish ham hammaning qo‘lidan kelavermaydi. Zero, Alloh sabr qilguvchilarni suyadi!

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati." O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti 1-jild. Toshkent." 312-bet

2. Abdulla Oripov. Yillar armoni. Toshkent., "Adabiyot va san’at" 1987.156-bet.

3. Iqbol Mirzo. Bonu. Toshkent., "Sharq" 2020.6-bet

4.. Iqbol Mirzo. Bonu. Toshkent., "Sharq" 2020.358-bet

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE TRANSITION TO THE CREDIT-MODULE SYSTEM IN UZBEKISTAN

Aralova Maksuma Abdurahmonovna

methodologist of the department of methodical assistance to institutions of the continuous education system of TDPU named after Nizomi

Abstract: *This article describes the credit-modular system, the stages of its emergence and development, its unique features, significance, opportunities and advantages, as well as the features of the implementation of this system in higher education in Uzbekistan.*

Key words: *education, credit, module, process, assessment, potential, contract, conversion, rating, self-study, scientific program.*

Today, in the field of education, as in all areas of the world, innovations, modern methods of teaching and assessment are being introduced. One such innovation is the credit-module system, which is used in almost all European countries.

On October 8, 2019, the head of our state signed the Decree "On approval of the concept of development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030". In this important programmatic document, "at least 10 higher education institutions in the republic are ranked by internationally recognized organizations (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Higher Education or Academic Ranking of World Universities) as higher education institutions in the first 1000 places." to be included in the list and to gradually transfer the educational process to the credit-module system in higher education institutions. [1]

Also, by 2030, 85 percent of all higher education institutions (HEIs) in the republic, including 33 higher education institutions in the 2020/2021 academic year, will be transferred to the credit-module system. was asked.
The main goal of the transition to this system is to increase the scientific potential of higher education institutions, to provide them with highly qualified professors and teachers. - was determined to implement a number of education development activities of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan and the Republican Council of Higher Education at the expense of extra-budgetary funds from contract training.

In particular, the internship and professional development of professors and teachers in prestigious foreign higher education organizations and scientific institutions with the signing of a contract that provides for 3 years of work at a higher education institution, and 5 years of work at a higher education institution implementation of expenses related to training of teachers on the basis of doctoral programs of prestigious foreign higher education organizations and scientific institutions, material and technical support of state educational and research institutions operating under the higher educational institution These include tasks such as allocating necessary funds for base strengthening, construction, current and capital repair, reconstruction and equipment works.

Based on the decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 824 of December 31, 2020 "On measures to improve the system related to the organization of the educational process in higher education institutions" "In higher education institutions "Regulation on the procedure for introducing the credit-module system into the educational process" was developed. and Accumulation System — ECTS) determines the procedure for introducing the credit-module system of education. Also, the main concepts of the credit-module system, the structure of the educational program, planning the educational process, monitoring and ensuring the quality of education, academic mobility and recognition of credits, evaluation, conversion of grades, in the credit-module system organization

of registration service and the mechanisms of student suspension, reinstatement, transfer from course to course are also regulated on the basis of this Regulation. In addition, this Regulation establishes the gradual introduction of the credit-module system into the educational process in higher education institutions, according to which, starting from the 2020-2021 academic year until 2030, all higher education institutions in our Republic It is envisaged that educational institutions will fully transition to the credit-module system. [2]

The credit-module system is a process of educational organization and is an evaluation model based on a set of module technologies of education and a credit measure. Carrying it out as a whole is a complex and systematic process. In the principle of credit module, special importance is attached to the issues of ensuring independent work of students and evaluating students' knowledge based on rating.

The following are recognized as the main tasks of the credit module system:

— organization of educational processes on the basis of modules;

— determining the value of one subject, course (credit);

— assessment of students' knowledge based on the rating score;

— to enable students to create their own study plans individually;

— increasing the share of independent education in the educational process;

— the convenience of educational programs and the ability to change based on the demand for a specialist in the labor market.

Let's briefly touch on the essence of the module and credit concepts here.

A module is a part of the curriculum in which several subjects and courses are studied. It is a set of several subjects aimed at students to acquire certain knowledge and skills, to have the potential for analytical and logical observation. In this, the teacher organizes the educational process, gives live, video and audio lectures, coordinates and monitors the student's activities. The student learns the subject independently and completes the assigned tasks.

In the credit-module system, the educational process consists of 2-3 modules per semester. The subjects included in the module are formed from easy to complex,

from theoretical-methodical subjects to applied subjects and based on the principle of logical complementarity. In order for a student to become a specialist, it is necessary to acquire not only information, but also the ability to process it and put it into practice.

A credit is a unit of measurement of the educational load (time) spent by a student to study and master subjects in a particular educational direction or program (course). ¬Credit is the minimum amount of time allocated for a student to study independently and in the classroom, usually for one week. Credit is given to the student after completing the assigned tasks in a certain subject and successfully passing the final exam.

Each student must accumulate credits in order to obtain a diploma in the field and specialty of his choice in the future. The accumulated credit will serve the student to improve his qualifications or receive additional higher education throughout his life. In economic terms, accumulated credit becomes a student’s academic "asset". [3]

Credit technology gives students the right to choose elective subjects included in the working curriculum, thereby directly participating in the formation of an individual curriculum. They are given the freedom to choose not only subjects, but also professors and teachers. Giving students the opportunity to choose subjects is a positive thing. It is also considered to be a unique value indicator of the evaluation of educational processes.

A credit is a unit of measurement of the educational load mastered by a student in a specific subject according to the results of education. Credit accumulation is the accumulation of credit units provided as a result of mastering educational elements and achieving other achievements.

The credit-hour system first appeared and developed in the United States. In 1968, the famous figure of American education, Charles Eliot, president of Harvard University, introduced the concept of "|credit hour", and in 1870-80, the amount of academic work measured in credit hours was introduced. In 1892, the second stage of the development of the "credit-hour" system was started. In order to improve the

"college-school" connection and standardize the curriculum, the concept of "credit" was introduced in secondary schools and colleges by the US National Education Committee. Schools have switched to a credit system to assess the content of bachelor's, master's and doctoral programs.

The implementation of this system in higher education will increase the quality of teaching, ensure transparency, eliminate corruption, reveal the true knowledge of the learner, and create a foundation for the student to study and work independently. However, it should not be forgotten that when moving to a new system, the level of potential of students and professors, their adaptability to innovation, the science programs and curricula developed by educational institutions, the educational literature being created, it is necessary to gradually adapt the textbooks and manuals to the conditions set before us by this system. The main task before us is not to introduce foreign experience in a hasty manner, but to bring the quality of higher education, the knowledge and skills of our students, and the scientific potential of our professors and teachers on par with world standards and developed countries.

List of used literature:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 8, 2019 No. PF-5847 "On approval of the concept of development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030".

2. Resolution No. 824 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 31, 2020 "On measures to improve the system related to the organization of the educational process in higher education institutions."

3. Usmanov B.Sh., Habibullayev R.A. Organization of the educational process in higher educational institutions in the credit-module system. Study guide. - Tashkent, TKTI, 2020. - Page 120.

БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШДА ИНТЕГРАЦИЯ ЭНГ МУҲИМ ДИДАКТИК ТАМОЙИЛИ СИФАТИДА

Тошпулатова М.И
Бошланғич таълимда математика
ва уни ўқитиш методикаси кафедраси доценти,
Низомий номидаги ТДПУ.

Интефация ҳар бир фан соҳаси доирасида ўрганиладиган материални очиб бериш тамойили ҳисобланади. Ҳар бир бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари нафақат ўзининг, балки умумий “олам кўриниши”; улар учун тушунарли бўлган математик ёки тил қонуниятлари олами; жонли ва жонсиз табиат, табиат ва маданиятнинг ўзаро боғлиқлиги ва ўзаро тобелиги кўриниши; турли фольклор жанрларининг бирга мавжуд бўлиши ва ўзаро таъсири кўриниши; турли техник ва амалий ижод технологияларининг ўзаробоғлиқлиги кўринишини яратади.

Педагогик олимлар И.Д.Зверев, В.Н.Максимоваларнинг фикрича “Интефация – (ўзаро таъсирланиш)– бу ўзаро бўғлиқ бўлган, яхлит, яхлит яратиш жараёни ва натижасидир. Таълим жараёнида у турли хил илмий фанларнинг битта синтезланган курсига (мавзу, бўлим, программа) бирлашиши, илмий фан тушунчалари ва турли фанларнинг умумий илмий тушунчалар ва билиш усулларига бирлаштириш, фанлараро таълим муаммоларини очишда фанлар асосларини комплекслаштириш ва умумлаштириш орқали амалга оширилади.” [1]

Интефация ғояси бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари томонидан сенсор эталонларнинг ўзлаштирилиши ва интеллектуал малакаларнинг шаклланиши (кузатиш фаолияти, фикрлаш фаолияти, ўқув ҳаракатлар, ҳамкорликдаги жамоа

фаолияти) бўйича умумфан вазифаларини ўз воситалари билан ҳал этувчи ҳар бир фанни қутиш методикасига тегишли.

Интефация– бу икки ёки ундан ортиқ объектларнинг бир-бирига таъсир қилиши натижасида, юзага келадиган жараёнлар тури, яъни икки ёки ундан ортиқ фанларнинг интеграциясидан иборат.

У ёки бу соҳада интеграция ҳодисаси ҳар хил турларга эга ва ўз ривожланишида бир қанча асосий даражалардан ўтади. Даражалар илгариги автоном таркибий қисмлардан ўзаробоғлиқликлари тартиблилиги, кучайганлиги, қисмларнинг бирлиги, янги тизимли хоссаларнинг пайдо бўлиши билан тавсифланадиган янги интегратив йиғиндиларнинг ҳосил бўлишини кўрсатади [2].

Бир қатор муаллифлар тадқиқотларида турли интеграция даражалари ажратилади. Шундай тарзда А.Д.Урсул [2] бутунлик ривожланишида бешта поғонани белгилайди: йиғинди (белгилар қандайдир хусусиятга кўра бирлашади); уйғунлик (бошланғич синтез шакли); тартиблилик (белгилар ўртасида тартиб муносабатиниг пайдо бўлиши); ташкил қилиниш (янги хоссаларнинг бирлашган белгилари (илгари бўлмаган белгилар) ўртасида алоқалар пайдо бўлиши жараёнида юзага келиниш; тизим (алоқалар ўсиши натижасида бирлашган таркибий қисмларнинг энг етук синтез шакли бўлиб келадиган яхлит бирликнинг ўсиб бориши).

Б.В.Ахлибинский ишларида [3] интеграциянинг учта даражаси таърифланган. Биринчисида илгари нисбатан мустақил объект, ҳодиса ва жараёнлар ўртасидаги ўзароалоқанинг тикланиши содир бўлади. Иккинчисида интегралашадиган ҳодиса, жараён, объектларни аниқловчи ва ишлашини ўзгартирувчи муҳим ўзароалоқалар қўлланилади. Учинчисида қандайдир яхлитликка хос бўлган сифатий янги жиҳатлар аниқланади.

Умумлашган тавсиф беришда уч даражадаги билимлар интеграцияси ажратилиши мумкин:

- эмпирик даража (таърифловчи) турли соҳалардан аниқ маълумотларни бирлаштиради;
- назарий даража замонавий фундаментал назарияларни синтезлайди,

шундай тарзда қандайдир феномен ҳақида назарий илмий тасаввурларнинг яхлит тизимини яратади;

- методологик даража ўрганиладиган феномен ва унинг ривожланишига мос турли методологик йўналишларнинг амосий ғояларини интеграциялайди.

Фалсафавий адабиётларда ҳар хил интеграция турларини ажратишади. Кўпинча асосийлари ўрнида қуйидагилар келади: илмлараро, фанлараро, ички фанлараро.

В.Урбанек [4], илмий билимларнинг охирги икки интеграция турларида (ички фанлараро ва фанлараро) тўхталиб ўтиб, илмий тушунчалар, назариялар, методларнинг фанлараро жараёнлари замонавий илмий идрок қилишнинг энг ўзига хос хусусияти деб ҳисоблайди. Фанлараро интеграцияда қўлланилишининг бир қанча даражаларни кўриб чиқади.

1. Фан соҳаларидан ҳар бири ичида (табиий, техник, ижтимоий фанлар). Бунга табиатшуносликда биофизика, биохимия ва бошқалар; техник фанларда энергетика, технология ва бошқалар, ижтимоий фанларда социал психология, социал педагогика ва бошқаларни мисол қилиш мумкин.

2. Икки фан сохаси доирасида:

а) табиий ва техник фанлар ўртасида (биомеханика ва ш.ўх);

б) табиий ва ижтимоий фанлар ўртасида (иқтисодий география ва ш.ўх.);

в) техник ва ижтимоий фанлар ўртасида (тизимли муҳандислик ва ш.ўх.)

3. табиий, техник ва ижтимоий фанлар ўртасида (тиббиёт, биотехнология, экология, архитектура ва б.).

4. муаллиф фикрига кўра, илмий билимларни математикалаштириш билан боғлиқ фанлар ўзига хос гуруҳни ҳосил қилади (математик география, математик психология ва ш.ўх.).

Фалсафавий тадқиқотларда фанлараро алоқанинг икки вазияти ажратилади 1) бир фандан бошқасига метод, восита ва б.ларни кўчириш; 2) кескин муаммоларнинг қўйилиши.

Ички фанлараро интеграцияга келадиган бўлсак, у мураккаб объектнинг мавжуд бўлиши механизми (мазкур ҳолда - фанлар) унда бир қатор сифатий янги (тизимли) хоссаларнинг пайдо бўлиши шарти ҳисобланади.

Шундай қилиб, илмий билимлар интеграцияси шакллари ривожланиши тарихида қуйидагиларни ажратиш мумкин: фаннинг етакчи йўналиши; умумилмий назариялар; умумилмий тушунчалар; фалсафавий интеграция.

Барча ишлатиладиган методик тизимнинг хоссалари бу атаманинг кенг маъносида интератив хусусиятга эга. Шу хоссаларни батафсил кўриб чиқамиз:

1. Продуктив ва репродуктив ўқитиш методлари ва усуллари бирикмаси.

Бу хоссада тизим тамойилларининг катта қисми ўз ифодасини топади:

а) индивидуал имкониятлар ва қобилиятлар асосида ҳар бир талабанинг умумий ривожланиши тамойили (ҳар бир мактаб бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари продуктив ва репродуктив ўқув фаолияти шаклларининг ҳар доим ўзгариб турадиган бирикмасига таяниб, ўз ривожланишида илгари юради);

б) ҳар бир талабанинг узлуксиз ривожланиши тамойили (манбалар билан ишлаш, мустақил ишлаш ва кичик гуруҳ ва жамоада ишлаш малака ва кўникмалари шаклланадиган ҳар бир бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари ҳаракатлари тақлид қилиш, ўз шахсий ҳаракатлар усулларини такрорлаш ва очишга аососланади);

в) ҳар бир талабанинг яқин ривожланиши жойида ўқитиш тамойили (агар бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг мустақил ишлаши ҳаётда репродуктив ўқув фаолияти шаклларидан кўпроқ фойдаланишга олиб келса, унла кичик гуруҳдаги ва жамоадаги иш продуктив ўқув фаоляти усул ва шаклларини эгаллаш учун шартлар яратади);

г) мустаҳкамлик тамойили (фақат продуктив ва репродуктив ўқитиш метод ва усулларининг бирикмаси ўқув материали композицияси ва талабаларга тақдим қилинадиган саволва топширилқарни фарлаш ёрдамида қўлланилади (янги даражада илгари ўтилган материалга қайтишни ташкил қилиш).

2. Жамоа, гуруҳ ва якка иш шакллари бирикмаси. Бу хоссада қуйидаги тизим тамойиллари ифодаланади:

а) ҳар бир талаба узлуксиз ривожланиши тамойили (турли ҳаракат усулларини ўзлаштиришда бошланғич мактаб талабаларининг илгари суриши хусусияти шундаки, улар узоқ вақт аста-секин якка иш шаклини ўзлаштириб, жамоа талабасини билдиради);

б) ҳар бир талабани яқин жойлашган ривожланиши жойида ўқитиш тамойили (фақат жамоа, гуруҳ ва якка иш шакли бирикмаси шу тамойил ҳаётийлигини таъминлашга имкон беради: кичик ва катта гуруҳдаги иш муваффақияти муаммони якка ҳолда ҳал этa олмайдиган талабаларнинг яқин жойлашган ривожланиши жойини ташкил қилади);

в) интеграция тамойили (турли иш шакллари бирикмасида бу тамойил ўз воситалари билан интеллектуал малакаларни шакллантириш вазифаларини ҳал этувчи ҳар бир фан методикасига қай даражада тегишли эканлигида намоён бўлади).

Дарсликларда мазкур хосса мустақил иш ва гуруҳда ишлаш учун таклиф қилинадиган топшириқлар асосида қўлланилади.

3. Психологик қулайлик хоссаси.

Бу хосса ҳам ижодиёт, ҳамкорлик, ҳамдардлик, саломатлик ва психологик ўзини ҳис этишга доимо эътибор қаратиш, баҳосиз ўқитиш шарт-шароитида талабаларнинг ўқув фаолиятини ташкил қилишни назарда тутади.

Бу хосса қуйидаги тизим тамойилларида намоён бўлади:

а) индивидуал имкониятлар ва қобилиятлар асосида ҳар бир талабани умумий ривожлантириш тамойили (айнан ўқитиш қулай қиладиган индивидуал имкониятлар ва қобилиятларни ҳисобга олиш ҳар бир талабанинг умумий ривожланиши имкониятини таъминлайди);

б) ҳар бир талабанинг узлуксиз ривожланиши тамойили (бу тамойилнинг амалга оширилиши шунингдек ўқув-тарбиявий жараённинг барча иштирокчилари психологик қулайлиги сифатида ўқув-тарбиявий тизимнинг хоссасига таянади, сабаби турли хил ўқув ва коммуникатив малака ва

кўникмаларнинг шаклланиши ўқитиш жараёни ютуғини таъминлайди, Бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари психологик саломатлигини мустаҳкамлайди);

в) ҳар бир талабанинг яқинда ривожланиши жойида ўқитиш тамойили (психологик қулайлик хоссаси ҳам шу тамойилнинг ифодаланиши бўлиб ҳисобланади, сабаби мазкур тизим доирасида ҳар бир бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари ўқув ҳаёти долзарб ривожланиши даражаси билан чекланмайди, лекин истиқболга эга, яқин ривожланиш жойида кечади: ўқув фаолиятининг бундай ташкил қилиниши бўлажак бошланғич синф ўқитувчилариларнинг психологик ишончини мустаҳкамлайди, ўқув фаолиятини қулайлаштиради);

г) мустаҳкамлик тамойили (бу тамойил тўғридан-тўғри психологик қулайлик каби тизим хоссаси билан боғлиқ: ҳар бир бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари томонидан асосий билимларнинг ўзлаштирилишини таъминлайдиган, психологик қулай бўлган ўқитиш ютуғи муҳитини яратадиган, келгусида ривожланишга мустаҳкам асос соладиган мазкур тамойилнинг ҳаётда изчил ўтказилиши);

д) интеграция тамойили (бу тамойил ўзини турли асосланишларга кўра психологик қулайлик хоссасида ифодалайди: биринчидан, интеграллашган фан курслари ўзининг синтетик табиатига кўра катта образлик билан фарқланади, ва шунинг учун улар ўзлари синтетик равишда оламни идрок қилгани сабабли талабаларга янада тушунарлидир; иккинчидан, тўплам дарсликларида яратилган “оламнинг яхлит кўринишлари”нинг бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари томонидан идрок қилинишини уйғунлаштиради, уларга олам мустаҳкамлиги ва қонунсимон эканлиги ҳисси ҳақида хабар беради, учинчидан, ҳар бир курс доирасида ўхшаш ўқув амаллари, ўхшаш фикрлаш усуллари шаклланиши билан боғлиқ умумфан масалаларини ечиш – интеграция тамойили қўлланилишининг яна бир соҳаси – бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларига ўзига ишониш ҳиссини сингдиради, ўқув жараёни ютуғига ёрдам беради).

Дарсликларда психологик қулайлик хоссаси кўп сонли расмлар, қизиқарли “ўйинли” материал, гуруҳларда ишлаш материали, такрорлаш материали ҳамда

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларига бажараётган амаллари тўғрилигига ишонишига имкон берадиган кенг маълумотларга эга материал ёрдамида қўлланилади.

4. Яхлит олам кўринишининг сақланиши билан ўқув материалини асбоблар орқали беришнинг бирикмаси.

Бу хоссада ҳар бир талабанинг узлуксиз ривожланиши, мустаҳкамлик ва интеграция тамойиллари ўз аксини топади.

а) ўқув ва коммуникатив амал ва жараёнларнинг шаклланиши билан боғлиқ узлуксиз ривожланиш тамойили, бир томондан, ўқув материалининг асбоблар ёрдамида берилиши (дарслик ичида зарурий ахборотни излаш, турли ахборот манбаларининг солиштирилиши, дарсликдан ташқарига чиқиш, турли дарслик ва бошқа курс қўлланмалари билан ишлаш, пиктограммалар билан ишлаш ва ҳ.), бошқа томондан – дарсликда куриладиган олам кўринишининг сақланишида.

б) мустаҳкамлик тамойилида мазкур хосса ўзгача ифодаланади: фақат дарсликнинг асбоблар орқали ўзлаштирилиши ҳақиқатда мустаҳкам билимлар кафолати бўлиб ҳисобланади; яхлит олам кўриниши ўзлаштирилмаслиги, лекин китоб билан ишлашни ўзлаштирувчи Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг ўз ҳаракатлари натижасида қурилиши керак – фақат бу ҳолда мустаҳкамлик тавсифи билан эгалланади ва у орқали “ўзлаштирилади”.

в) интеграция тамойили шунингдек мазкур хосса кўринишида намоён бўлади: биринчидан, асбоблик барча тўплам дарсликларига хос бўлган қирра бўлиб ҳисобланади, бу хатто ташқи расмийлаштиришда ҳам акс этади (шартли белгиланишларнинг ягона тизими, бир хил ўша қаҳрамонлар, баъзи саҳифаларнинг ўхшашлиги); иккинчидан, тўпламнинг барча дарсликларида ҳақиқатда қандайдир бутун олам образи қурилади: ўраб турган олам дарслигида – бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари яшайдиган предмет-табиат муҳити; математика дарслигида – бу сенсон эталонлар олами, сон ва геометрик фигуралар олами; адабий ўқиш бўйича дарсликда - бу кичик оғзаки

халқ ижоди жанрлари ва кумулятив эртак (уланиб кетадиган эртак-занжир) қадимий дунёси ва ҳ.; адабий ўқиш ва она тили бўйича дарсликларда яратиладиган олам кўриниши бутунлиги ташқи воситалар билан ҳам таъкидланади (“Сеҳрли ўрмонга саёҳат”, “Матн” шаҳрига саёҳат”).

Дарсликларда бу хосса барча тўплам дарсликлари учун умумий бўлган эртак қаҳрамонлари; пиктограммаларнинг ягона тизими ва саҳифаларнинг ўхшашлиги; маълумотларга эга материалнинг мавжудлиги; гуманитар йўналишдаги дарсликларда “суратлар галереяси мавжудлиги; баъзи тўплам дарсликларига хос ташқи фитна; бутун билимлар оламининг изчил қурилишини кўзда тутувчи топшириқлар тизими ёрдамида қўлланилса мақсадга мувофиқ бўлади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Зверев И. Д. Взаимная связь учебных предметов. М.: Знание, 1977. 213 с
2. Урбанек В. Интеграция и прогресс в области науки // Интегративные тенденции в современном мире и социальный прогресс / Под ред. М.А.Розова. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989. -С. 4-19.
3. Ахлибинский Б.В. Категориальный аспект понятия интеграции //Диалектика как основа интеграции научного знания. - Л.: Изд-во
4. Урсул А.Д. Философия и интегративные научные процессы. - М.: Наука, 1981.- 367 с.

O‘ZBEK TILINING MULTIMEDIYA KORPUSINI YARATISH TAMOYILLARI

Saydaliyeva Matluba Shuxrat qizi
saydaliyeva1993@mail.ru
O‘zbekiston Xalqaro Islom akademiyasi akademik litseyining
ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Maqola o‘zbek tili milliy korpusining tarkibida multimediya korpusini yaratish zaruratiga bag‘ishlangan. Tadqiqotchi multimediya korpusining boshqa an’anaviy tayyor multimediya qo‘llanmalaridan afzalliklarini ko‘rsatib bergan va uni yaratish masalasi dolzarb degan xulosaga keladi.*

Kalit so‘zlar: *Korpus lingvistikasi, subkorpus, klip, klipmatn, klikst, imo-ishora komponenti.*

Abstract: *The article is devoted to the need to create a multimedia corpus within the national corpus of the Uzbek language. The researcher has shown the advantages of the multimedia corpus over other traditional ready-made multimedia guides and concludes that the question of its creation is urgent.*

Keywords: *corpus linguistics, subcorpus, clip, cliptext, clickst, gesture component.*

Korpus tilshunosligini rivojlantirish bilan bir qatorda, korpuslar qurish ham zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammolaridan biridir. Hozirgi vaqtda korpuslardan foydalanish ko‘pgina lingvistik tadqiqotlarda yetakchi rol o‘ynaydi.

Korpus lingvistikasi XX asrning 60-yillarida asosan ingliz tili materiallari asosida paydo bo‘ldi, biroq tez orada boshqa tillarning ham korpuslari vujudga kela boshladi. 1963-yilda AQShdagi Braun universitetida U. Frensis va G. Kuchera kabi

olimlar tomonidan birinchi matn korpusi yaratilgan bo‘lib[1], bu korpus 500 ta matndan iborat edi. Mazkur matnlarning har birida ikki mingtadan so‘z bo‘lib, ular AQShdagi eng ommabop hisoblangan 15 turdagi nasriy janrda yozilgan inglizcha matnlar edi. Shuningdek, ushbu korpusga chastota ko‘rsatkichi hamda ayrim statistik ma’lumotlar ham ilova qilingan.

Ko‘pgina mamlakatlar Braun korpusidan o‘rnak olib, o‘zlarining milliy korpuslarini yaratishga qaror qilishdi. Bugungi kunda dunyo mamlakatlarining juda ko‘pi o‘z milliy korpusiga ega. O‘zbek tilining ham milliy korpusini yaratishga oid tadqiqotlar kun sayin ko‘payib bormoqda.

Ayni paytda korpus tilshunoslari orasida og‘zaki nutqda hissiyotlarni yetkazish usullari – ajablanish, quvonch, qayg‘u kabilarni ifodlashni o‘rganishga katta qiziqish mavjud. Bunday tadqiqotlarda multimediya subkorpusi yordam beradi.

Yaratilgan barcha milliy korpuslarning tarkibida multimediya korpusi mavjud emas. Rus tili milliy korpusidan ushbu korpus ham o‘rin olgan. 2010-yilda rus tilining milliy korpusi tarkibida multimediya korpusi ommaga taqdim etilgan. Ushbu multimediya korpusi an’anaviy matn korpus xususiyatlari (morfologik, semantik, metamatn)dan tashqari, og‘zaki matnlarning nutq harakatlarini, takrorlanishlarni, interjektsiyalarni va vokal imo-ishoralarni belgilash, nutq uslubi va boshqalarni belgilashlarni ham o‘z ichiga oladi.

Multimediya korpusida ikki xil birlik namoyish etiladi[2]:

1. Multimediya fragmenti bilan mos keladigan ovoz va ularga giperhavola orqali bog‘langan matn bo‘lagi. Bu birlik shartli ravishda klipmatn yoki klikst deb nomlanadi.
2. Multimediya fragmentini ifodalovchi imo-ishora materiallari. Bu birlik biror filmdan video yoki istalgan shakldagi klip bo‘lishi mumkin, lekin matn emas.

Har bir klikst yoki klip alohida matn hisoblanadi va uning muallifi, nomi, yaratilgan sanasi, janri, xronotopi va boshqa ba’zi jihatlari bo‘yicha alohida matn

[1] Ш.М. Ҳамроева “Корпус лингвистикаси атамаларининг қисқача изоҳли луғати” Бухоро 2018
[2] Захаров В.П., Богданова С.Ю. Корпусная лингвистика.– Иркутск: ИГЛУ, 2011. – 161 с.

sifatida tavsiflanadi. Shu bilan birga, multimediya korpusini an'anaviy og'zaki subkorpus bilan taqqoslaganda uning o'ziga xosligini to'liq ochib beradigan boshqa qo'shimcha xususiyatlari namoyon bo'ladi.

O'zbek tilining ham multimediya korpusi yaratilsa u qanday ko'rinishda bo'ladi. Masalan, *"baribir"* degan so'z qidiruvga berilsa, ushbu so'z ishtirok etgan audio va videokliplar ekranda namoyon bo'ladi. Qidiruv natijasi videolavhani tomosha qilish hamda eshitish imkonini beradi:

Film nomi	**Sana**	**Murojaatning kimga yoki nimaga qaratilganligi**	**Aktyor**	**Aktyorning jinsi**	**Tug'ilgan yili**	**Imo-ishora turi**	**Faol a'zo**
"Mahallada duv-duv gap"	1960	kimgadir	Hamza Umarov	Erkak	1925	Qo'l silkish	Qo'l

Biror tilning milliy korpusini yaratish uchun har qanday tilshunos yoki ular jamoasi quyidagi tamoyillardan foydalanadi:

1. *Rejalashtirish.*
2. *Ma'lumotlarni yig'ish hamda saralash.*
3. *Matn hajmi va uni kodlashtirish.*
4. *Korpus yorlig'i (razmetkasi, belgisi, annotatsiyasi)*
5. *Korpusni saqlash va uni taqdim etish.*

Multimediya korpusini uzoq vaqtdan beri o'qitishda, ayniqsa chet tillarini o'qitishda, qo'llanilgan mavjud elektron manbalar – audio kurslar, multimediya qo'llanmalari, o'quv filmlari bilan taqqoslaganda uning o'ziga xos xususiyati shundaki, bunda matnga moslashtirilgan, murakkab lingvistik va metalingvistik belgilar bilan ta'minlangan va qidiruv vositasi bilan jihozlangan audio va video materiallar mavjud va bu ulardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Buning yordamida korpus nafaqat o'quv kurslarida, balki tadqiqot maqsadlarida ham qo'llanilishi mumkin. Korpusdan ta'limda foydalanish ko'lami ham kengayib bormoqda – bu nafaqat amaliy, balki tilni nazariy o'rganishda – maktabda va universitetda fonetika, orfoepiya, stilistika va nutq madaniyati kurslarida ham foydali bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Ш.М. Ҳамроева “Корпус лингвистикаси атамаларининг қисқача изоҳли луғати” Бухоро 2018
2. Poʻlatov A., Muhamedova S. Kompyuter lingvistikasi. – T., 2007
3. Захаров В.П., Богданова С.Ю. Корпусная лингвистика.– Иркутск: ИГЛУ, 2011. –161 с.
4. Е.А. Гришина., Мультимедийный русский корпус: современное состояние и перспективы развития

TABLE OF CONTENTS

Sr. No.	Paper/ Author
1	
	Kadirov, U. R., & Abdusattorov, N. I. (2024). BANK INQROZLARI. SCHOLAR, 2(3), 4–14. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604188
2	
	Kardjavova, G. A., Davurova, L. S., & Mukhammadiev, I. S. (2024). ACUTE MYOCARDITIS IN CHILDREN IN THE BACKGROUND OF COMMUNITY-ACQUIRED PNEUMONIA: CLINICAL FEATURES. SCHOLAR, 2(3), 15–21. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604250
3	
	Ibroximov., G. B., Safayev, U. A., Hasasanov, H. A., & Omondavlatov, S. S. (2024). SURXONDARYO SHAROITIDA SANOAT CHIQINDILARIDAN FOYDALANGAN HOLDA ASFALT-BETON ISHLAB CHIQARISH TEXNOLOGIYASI. SCHOLAR, 2(3), 22–35. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604269
4	
	Kambarova, M. B. (2024). O'QUVCHILARDA KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI. SCHOLAR, 2(3), 36–40. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604299
5	
	Бахромжонова, Ф. (2024). СОЦИАЛИЗАЦИЯ. SCHOLAR, 2(3), 41–46. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604307
6	
	Mamasoliyeva, S. F. qizi . (2024). YOSH BOLALARDA KO'Z KASALLIKLARINING KO'PAYIB BORAYOTGANLIGIGA SABAB BO'LUVCHI OMILLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI. SCHOLAR, 2(3), 47–50. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604319
7	
	Boboyev, F. F., & Qudratov, G. D. (2024). DALA TUPROG'INING AGROKIMYOVIY XUSUSIYATINI ANIQLASH VA O'SIMLIK O'SISHI, HOSILDORLIGINI OSHIRISH CHORA-TADBIRLARI (QARSHI TUMANI MISOLIDA). SCHOLAR, 2(3), 51–56. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604331

8
Abdullayeva, Z. A. qizi . (2024). QASHQADARYONING TO'NG'ICH IBRATXONASI. SCHOLAR, 2(3), 57–60. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604347
9
Saidova, N. O., & Ahmadjonova, D. M. (2024). MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI TAYYORLOV GURUHI BOLALARIDA MATEMATIK TASAVVURLARNI RIVOJLANTIRISH USUL VA VOSITALARI. SCHOLAR, 2(3), 61–66. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604359
10
Yusupova, D. A., & Sirojiddinova, S. Z. (2024). LISSAJU FIGURALARINI MATHCAD TIZIMIDAN FOYDALANIB QURISH. SCHOLAR, 2(3), 67–73. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604372
11
Shodiyev, S. R., Jumayeva, M. B., & Husanov, S. S. (2024). SAMARQAND VILOYATINING RIVOJLANISHIDA URBANIZATSIYA JARAYONINING AHAMIYATI VA TAHLILI. SCHOLAR, 2(3), 74–81. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604394
12
G'ofurova, O. G. qizi . (2024). SOTSIOLINGVISTIKANING AYRIM NAZARIY JIHATLARIGA NAZAR. SCHOLAR, 2(3), 82–87. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604410
13
Umurova, M. A. qizi . (2024). XIZMAT KO'RSATISH KORXONA VA TASHKILOTLARIDA SAMARADORLIK VA XIZMAT SIFATINI OSHIRISHNING ASOSIY YO'LLARI. SCHOLAR, 2(3), 88–93. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604421
14
Бекниязова, Г. Ж. (2024). ЁНҒИННИ БАРТАРАФ ЭТИШДА МЕҲНАТ ХАВФСИЗЛИГИ ҚОИДАЛАРИ. SCHOLAR, 2(3), 94–96. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604706
15
Jo'rayeva, Z. Y. (2024). GRUPPA UCHUN -TENGLIK PROBLEMASI. SCHOLAR, 2(3), 97–100. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604714
16
Gaffarov, L. X., & Sharopov, A. A. o'g'li . (2024). VR TEXNOLOGIYALAR VA UNI TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI. SCHOLAR, 2(3), 101–106. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604718

17
Обламурадов, С., & Рафиева, З. Х. (2024). АКТУАЛЬНОСТЬ ВЛИЯНИЯ ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА ИНВЕСТИЦИИ В РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВА. SCHOLAR, 2(3), 107–116. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604723
18
Valijonova, S. N. qizi ., & Ravshanjon, U. (2024). TEATR SAN'ATIDA - BALET. SCHOLAR, 2(3), 117–121. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604736
19
Umaraliyeva, D. S. qizi . (2024). NAVOIY OBRAZI (ISAJON SULTONNING "ALISHER NAVOIY" VA OYBEKNING, "NAVOIY" ROMANI MISOLIDA). SCHOLAR, 2(3), 122–125. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604744
20
Umaraliyeva, D. S. qizi . (2024). NAZAR ESHONQULNING "GO'RO'G'LI" ROMANI TAHLILI. SCHOLAR, 2(3), 126–128. https://doi.org/10.5281/zenodo.10604752
21
Бегмуллаев, О. И., & Ирисалиев, А. О. (2024). ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ И ЕЕ ОСНОВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ. SCHOLAR, 2(3), 129–134. https://doi.org/10.5281/zenodo.10605062
22
Ibragimov, U. S. (2024). CHAQALOQLARNI VA KO'KRAK YOSHIDAGI BOLALARNI PARVARISHLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. SCHOLAR, 2(3), 135–137. https://doi.org/10.5281/zenodo.10605070
23
Xudoyberdiyeva, M. I. (2024). "BONU" ROMANIDA TARIXIY SHAXS-XOJA UBBON SHAXSIYATI TALQINI. SCHOLAR, 2(3), 138–143. https://doi.org/10.5281/zenodo.10605081
24
Umaralieva, D. (2024). ROMANDA TARIXIY HAQIQAT IFODASI. SCHOLAR, 2(3), 144–147. https://doi.org/10.5281/zenodo.10605085
25
Xudoyberdiyeva, M. I. (2024). IQBOL MIRZONING "BONU" ROMANIDA TAQDIR SINOVLARIDA SINALGAN SABR-TOQAT YOXUD BONUNING BOSHIDAN KECHIRGANLARI. SCHOLAR, 2(3), 148–151. https://doi.org/10.5281/zenodo.10605105

26
Aralova, M. A. (2024). SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE TRANSITION TO THE CREDIT-MODULE SYSTEM IN UZBEKISTAN. SCHOLAR, 2(3), 152–156. https://doi.org/10.5281/zenodo.10605114
27
Тошпулатова, М. И. (2024). БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШДА ИНТЕГРАЦИЯ ЭНГ МУҲИМ ДИДАКТИК ТАМОЙИЛИ СИФАТИДА. SCHOLAR, 2(3), 157–164. https://doi.org/10.5281/zenodo.10605121
28
Saydaliyeva, M. S. qizi . (2024). O'ZBEK TILINING MULTIMEDIYA KORPUSINI YARATISH TAMOYILLARI. SCHOLAR, 2(3), 165–168. https://doi.org/10.5281/zenodo.10605129